

IBERIAN MONET KIELET

Sisällys

Alkulause

- 1. Johdanto: nykyiset kieliolot ja niiden tausta**
  - Kolme tuhatta vuotta tunnettua kielihistoriaa**
  - Suomalaisten kontaktit niemimaalle**
  - Kielentutkimuksen ensi askeleet Suomessa**
- 2. Kieliolot roomalaisten saapuessa**
  - Hajanainen korkeakulttuurien alue**
  - Kirjoitusjärjestelmät ja piirtokirjoitukset**
  - Paikannimistö**
  - Baskoiberismi**
- 3. Rooman valtakunnan laidalla**
  - Latinan kielen juurtuminen**
  - Hispanian latinan erikoispiirteitä**
  - Myöhäislatina ja oppitekoiset sanat**
- 4. Germaaniens kansainvaellukset**
  - Länsigoottien valtakunta**
  - Kielelliset vaikutteet**
  - Pizarra-taulut**
- 5. Muslimien Al-Andalus**
  - Valloitus ja takaisinvalloitus**
  - Kahdeksan sataa vuotta rinnakkaiselo**
  - Neljä tuhatta lainasanaa**
  - Viimeiset linnakkeet**
- 6. Portugali**
  - Kielen syntysijat**
  - Ensimmäiset dokumentit**
  - Laulukirjat**
  - Löytöretkien aika ja Lusiadit**
  - Kieliopit ja oikeinkirjoitus**
  - Kielen erikoispiirteitä**
  - Nykymurteet**
- 7. Galicia**
  - Kansankielestä kirjakieleksi**
  - Kansallinen herääminen: Rexurdimento**
  - Kielenhuollon kehittyminen**
  - Miten galego eroaa portugalista?**
- 8. Asturias ja León**

Espanjan kruununperillisen maakunta

Laaksojen murteet

Lakiteksteistä lastenkirjoihin

Bablen erikoispiirteitä

Saareke Portugalissa: mirandeesi

Saareke Kastiliassa: pasiego (?)

9. Kastilia ja Andalusia (sekä Amerikka?) (*) Kanaria?

-Kastilian levittäytyminen (vrt. León)

-Alfonso X

-vuosi 1492: Nebrija, Valdés

-Kuninkaallinen kieliakatemia, CSIC

-perusmurre-ero: seseo/ceceo jne. (vrt. Tuulio)

laatikko: Hytönen (haastattelu)

teksti: Glosas

teksti: Cid (suom. Tyyni Tuulio?; ruots. Estlander)

teksti: Berceo (suom. Tyyni Tuulio)

teksti: Quijote

10. Baskimaa (*)

-oma maakunta- ja kielikartta

-kielisukulaisuusteoriat, erisnimet (kartul.)

-varhaiset kirjailijat

-Euskaltzaindia

-Lafitte, Mitxelena, Villasante, Knörr?

laatikko: Picaud

laatikko: sijataivutus

laatikko: verbitaivutus

laatikko: Goutman, Guiter jne.

laatikko: kielitaistelu (Tx.: "Maamme...", Sagarna)

teksti: Glosas emilianenses

teksti: Fuero de Ojacastró

teksti: Gernikako arbola

teksti: Bagare

11. Navarra ja Aragonia

-Zamoran murrekartta

-nykyinen murrealue

laatikko: Alvar

laatikko: Tilander

laatikko: Kiviharju?

laatikko: Reta

teksti: Fueros de Aragón

teksti: Heredia

teksti: Veruela, Somport?

12. Katalonia, Valencia ja Balearit

-Zamorán murrekartta

teksti: Homilies d'Organyà

teksti: (suom. Tyyni Tuulio)

teksti Els segadors

Liitteet

-hist.-vert. äännekehitystaulukko

-vert. verbi- ja numeraalitalukoita

Hakemisto

omat art. (*): Kanava, SP-seura, Tiede 2000, Virittäjä, HS, Tiedeakatemia, Tieteen päivät, Port., Esp. ja It. kirjallisuuden päivät, OpM komiteat

lisäksi laatikot: sitaatteja, haastatteluita jne. sekä jokaiseen lukuun: perusbibliografia ja valokuvia:

kuvat: henkilöt: Söderhjelm, Tuulio, Tyyni T., Neuvonen, Estlander, von Kræmer, Tilander?, af Geijerstam, Sletsjøe

Menéndez Pidal, Lapesa, Leite de Vasconcellos, Carolina Michaëlis, Azkue, Lafitte, Mitxelena, Haritschelhar, Fabra, Alcover & Moll, Coromines

kuvat: faksimilet: Glosas, Cid, aljamía, Torto, Cantiga

maisemat: Cogolla, Silos, Cunha

Alkulause

1. Johdanto: nykyiset kieliolot ja niiden tausta

Kolme tuhatta vuotta tunnettua kielihistoriaa

Pyreneiden niemimaan kielet ovat baskia lukuun ottamatta romaanisia l. uuslatinalaisia, puhuttuun latinaan perustuvia kieliä. Niemimaalla niitä puhuu yhteensä n. 50 miljoonaa ihmistä. Lännestä itään lueteltuina ne ovat: portugali, galego, asturiano l. bable (sekä siihen liittyvä Portugalin luoteisosassa sijaitseva enklaavi, mirandeesi), kastilia l. espanja, baski l. euskara, aragoneesi ja katalaani (siihen liittyvine Valencian ja Baleaarien murrealueineen). Portugalin ja espanjan alettua kulkeutua 1400-luvulta alkaen Euroopan ulkopuolelle, niemimaalta peräisin olevia kieliä puhuu maailmassa tällä hetkellä yli puoli miljardia ihmistä (portugalia lähes 200 miljoonaa, espanjaa yli 400 miljoonaa).

(kartta: Pyreneiden niemimaan nykyiset kielet)

Romaanisten kielten perustana on Rooman kaupungin ja sen ympäristön (Latiumin) kieli l. latina, jonka puhuttu variantti (sermo plebeius, vulgaris, rusticus) levisi ensin muualle Apenniinien niemimaalle ja sitten Rooman valtakunnan laajetessa kaikille imperiumin alueille. Osaan valtakunnan alueista latina juurtui pysyvästi, syrjäyttäen vähitellen alkuperäiskielet. Puhutun l. kansanlatinan eriytyessä kirjoitetusta latinasta, juuri puhuttuja kieliä alettiin kutsua romaanisiksi.

Vain muutama romaaninen kieli (romania sekä retoromaanin Sveitsin Oberlandissa puhuttu murre rumantsch, sekä Balkanilla puhuttu aromuuni) on säilyttänyt nimessään viittauksen Roomaan. Useimpien romaanisten kielten nimityksillä on niiden omaan, paikalliseen historiaan liittyvät nimensä. Muutaman romaanisen kielen nimessä elää toisaalta viittaus latinaan (retoromaanin Engadinissa puhuttu murre ladin ja 1400-luvun lopussa Espanjasta karkoitettujen juutalaisten puhumasta espanjasta joskus käytetty nimitys ladino).

Roomalaisvallan levittäytyessä Pyreneiden niemimaalle 200-luvulta eKr. alkaen, aluksi puunilaissotien yhteydessä, niemimaan etelä-, itä- ja pohjoisosa, Pyreneiden vuoristo mukaan luettuna, olivat ei-indoeurooppalaisen kieliaineksen vallassa. Näitä ns. iberisiä kieliä oli mnta eivätkä ne ilmeisesti olleet toisilleen edes kovin läheistä sukua; ainoana jäänteinä niistä pidetään baskia. Länsi- ja vähitellen myös keskiosa olivat joutuneet kelttiläisen vaikutuksen alaisiksi. Kielellisestä ja poliittisesta hajanaisuudesta huolimatta niemimaan kulttuureilla oli yhteisiä piirteitä, joiden takia puhutaan keltiberisestä kulttuurista. Juuri poliittinen hajanaisuus teki roomalaisille suhteellisen helpoksi saada jalansija niemimaalta ja laajentaa valtaansa koko niemimaalle ajanlaskumme alkuun mennessä, toisaalta Ebro-joen (Iberus, vrt. Iberia) uomaa myöten kohti Asturiasia (Asturica), toisaalta nykyisen Andalusian (Bætican) kautta nykyiseen Portugaliin ja Galiciaan. Rooman valtakunnan tekninen etevyys, tieverkoston ja kaupankäynnin kehittyminen teki latinasta käyttökelpoisen, niemimaan eri osia yhdistävän kommunikaatiovälineen, joka todennäköisesti pitkähkön kaksi- tai monikielisyyskauden jälkeen vei voiton paikallisista kielistä.

(kartta: Pyreneiden niemimaan kielet n. vuonna 300 eKr.)

Rooman valtakunnan romahdettua, jäljelle jäi sen niemimaalle tuoma kieliaines, joka kesti niin germaani- kuin arabivalloituksenkin, eriytyen tosin yhteisen hallinto- ja kommunikaatiojärjestelmän puutteessa useaksi eri romaaniseksi kieleksi. Poliittis-historiallisista syistä Portugalin pohjoisosan ja Pohjois-Kastilian kielet nousivat muut kieliainekset ylittäviksi valtakieliksi, jotka tänä päivänäkin hallitsevat niemimaan kielikarttaa. Kehitystä voidaan seurata lähes kolmen tuhannen vuoden ajalta osittain kirjallisten lähteiden avulla.

Eri aikoina muiden niemimaan kielten asema on vaihdellut pelkästä maaseudun puhekielestä korkeakirjallisuuden ja -kulttuurien kieleen. 1970-luvun loppupuolelta alkaen erityisesti Espanjassa on ollut voimassa kielipoliittisessa mielessä Euroopan edistyneimpiin kuuluva perustuslaki, joka takaa vähemmistökielten oikeudet. Myös Portugalissa on vuosituhaten vaihteessa tunnustettu virallisesti ainoan historiallisen vähemmistökielen mirandeesin asema.

1. El castellano es la lengua española oficial del Estado. Todos los españoles tienen el deber de conocerla y el derecho a usarla.
2. Las demás lenguas españolas serán también oficiales en las respectivas comunidades Autónomas de acuerdo con sus Estatutos.
3. La riqueza de las distintas modalidades lingüísticas de España es un patrimonio cultural que será objeto de especial respeto y protección.

1. Kastilian kieli on valtion virallinen espanjalainen kieli. Kaikkien espanjalaisten velvollisuutena on tuntea se ja kaikilla on oikeus käyttää sitä.
2. Muut espanjalaiset kielet ovat myös virallisia autonomisissa yhteisöissään omien säädösten mukana.
3. Espanjan kielimuotojen rikkaus on on kulttuuriomaisuutta, jota erityisesti kunnioitetaan ja suojellaan. (Suom. TR)

(Espanjan vuodelta 1978 peräisin olevan perustuslain alkuosan kolmas artikla)

Suomalaisten suhteet niemimaalle

Suomalaisten ensimmäiset kontaktit ovat peräisin keskiajalta, jolloin pohjolasta lähteneiden pyhiinvaeltajien tiedetään käyneen Santiago de Compostelassa. Espanjan "omaksi apostoliksi" ja maureja vastaan käydyn, vuosisatoja käydyn sodan symboliksi 800-luvulla noussut Pyhä Jaakko (Santiago) houkutteli erityisesti 1100-luvulta alkaen pyhiinvaeltajia kaikkialta katolisesta maailmasta. Legendan mukaan Santiago de Compostelan lähellä sijaitsevan Iria Flavian (Padrónin) kylässä säilytetyistä, sittemmin Santiagoon siirretyistä Pyhän Jaakon jäännöksistä tuli 1200-luvun lopulla suosituimpi pyhiinvaelluskohde kuin

Roomasta tai Jerusalemissa. Lounais-Suomen kirkoista on löytynyt todisteita (maalauksia ja veistoksia) siitä, että Santiago-kultti tunnettiin myös Suomessa. Pyhiinvaeltajilla oli tapana tuoda mukanaan kotiin Santiagoa symboloiva simpukka todisteeksi matkastaan. Ei liene mahdotonta, että matkalaiset olisivat tuoneet mukanaan myös kulttuuri- ja kielivaikutteita esim. laulujen muodossa. Myös dokumentoitua tietoa suomalaisista Santiagon-matkalaisista on 1400-luvun lopulta. (Krötzl 1987; Gardberg 2001: 30, 41-43).

(kuva: Åbo Akademin kaivauksissa löydetty ruskohiiliperäisestä gagaatista valmistettu simpukka-aiheinen pyhiinvaellusmerkki 1400-luvulta; Turun maakuntamuseon kokoelmat)

Osa pyhiinvaeltajista lienee kulkenut maitse, osa meritse Skandinaviasta tai Keski-Euroopan satamista Pohjois-Espanjaan. Merenkulku on varmaan muutenkin edesauttanut satunnaisten kontaktien syntymistä, tuotiinhan Etelä-Espanjan satamista Itämeren maihin suolaa esim. 1700-luvulla. Miten pitkälti tietoisuus Espanjan tai Portugalin olemassaolosta oli levinnyt laajempiin piireihin jää epäselväksi. Pyreneiden niemimaa oli kaukana Ruotsi-Suomen intressipiiristä ja kontaktit sinne olivat vähäisiä. Tosin Ruotsilla oli 1500-luvulta alkaen diplomaattisuhteet Espanjaan. Oma osuutensa Espanjan tunnetuksi tulemisessa oli Amerikan löytäjällä Kolumbuksella; tieto maailmanhistoriallisesta tapahtumasta ei voinut olla vähitellen leviämättä yleisempäänkin tietoisuuteen (ER 1989: 54).

"Igenkänns icke Asien i allt detta?"
Inföll Columbus. "Marco vet berättat
Det sista till och med, som föranledt
Den fabeln, att man folk med svans har sett.
Jag fruktar du har rätt, att vi på sida
Cipango lemnat. Lika godt, så vida
Cathay är här, som jag ock gerna tror.
Du hört att Mangon, der det folket bor,
Som nyttjar kläder, ligger söderut:
Välän! att vända dit är mitt beslut."

Kring Cubas östra spets, som Majsi heter,
De redan hunnit: allt än mera skönt,
Än förr, dem syntes, landet mera grönt,
Och skyn mer blå, och luften mer lik ether.

(Ote Frans Michael Franzénin eppisestä runoelmasta *Columbus eller Amerikas upptäckt* *vuodelta* 1868, s. 118: amiraali keskustelee alikapteeninsa Alonzon kanssa ja miettii, onko horisontissa näkyvä Kuuba Japani vai Kiina)

Kulttuurivaikutteet olivat vähäisiä aina 1900-luvun alkuun saakka. Ehkä merkittävin niistä on vaikutte, jonka Aleksis Kiven sanotaan saaneen Cervantesin Don Quijotesta: ruotsinnos tunnettiin Suomessa 1800-luvun puolivälin jälkeen. Toiseen suuntaan kulttuurivaikutteita kulki 1800-luvun lopussa, jolloin Espanjan konsulina Helsingissä oli kuuluisa ns. 98-sukupolven kirjailija Ángel Ganivet (1865-1898); hänen Suomalaiskirjeensä (*Cartas finlandesas*) oli tarkoitettu Espanjan poliittisen tilanteen arvosteluun, mutta välikappaleena käytettiin Suomea. Ganivet-tutkimusta ovat sittemmin Helsingissä harrastaneet professorit Marjatta ja Roberto Wis. On myös todennäköistä, että Portugalin kansanrunouden I. romanssirunouden tallentaja Almeida-Garrett sai vaikutteita Elias Lönnrotilta.

Ensimmäisenä Espanjaa ja sen kulttuuria sekä kirjallisuutta alkoi tehdä Suomessa suurelle yleisölle tunnetuksi hispanistifilologi O. J. Tallgrenin (Tuulion) puoliso Tyyni Tuulio. Hän julkaisi kertomuksia pariskunnan yhteisiltä matkoilta Espanjaan (*Jeannette, Me lähdimme Ranskaan ja Espanjaan*) sekä ensimmäisen suomennosotteita sisältävän Espanjan kirjallisuuden historian (*Espanjan ja portugalilaisen kirjallisuuden kultainen kirja*). Tyyni Tuulionkin mukaan kuva Espanjasta oli Suomessa vielä hänen nuoruudessaan hatara ja ennakkoluuloinen, katolisen uskonnon, inkvisition ja Filip II:n pelottavan hahmon värittävä.

Eksoottisen kuvan muotoutumista vahvistivat värikkäät persoonat kuten Becker-Bei. Suomalaisia sotilaita (esim. Simón Bolívarin taistelutoveri Adlercreutz) oli ollut taistelemassa mm. Etelä-Amerikan vapaussodassa jo 1800-luvun alussa. Evert Gustaf Valdemar Becker (1840-1907) nousi korkeaan asemaan monenkin maan armeijassa, mm. Espanjassa ja Meksikossa. Hän julkaisi eksoottisia kertomuksia seikkailuistaan Helsingfors Dagbladissa 1870-luvulla. Vasta Espanjan sisällissota (1936-1939) aiheutti sen, että huomattavammat määrät suomalaisia tutustui Espanjaan omakohtaisesti sekä tasavaltalaisten että Francon armeijan riveissä.

Kielentutkimuksen ensi askeleet Suomessa

Vieraiden kielten ja kulttuurien tutkimus keskittyi Suomessa jo Turun

Akatemian ajoista pyhiin kieliin hepreaan ja kreikkaan, sekä latinaan, joka oli yliopistollinen käyttökieli. Latinan tytärikieliset saivat huomiota osakseen vasta 1600-luvun lopulla Ranskan kulttuurivaikutuksen voimistuttua koko Euroopassa. Turun Akatemiaan nimitettiin ensimmäinen vakinainen kielimestari vuonna 1694. Hän oli italialaissyntyinen Antonio Papi, entinen sotilas, joka oli toiminut italianopettajana Upsalassa ja siirtyi Turkuun opettamaan ranskaa. Papin seuraajat olivat yleensä ranskalaisperäisiä ja keskittyivät käytännön kielenopetukseen. Heidän akateeminen asemansa oli pitkään epäselvä ja heidät rinnastettiin usein käytännön taitojen kuten miekkailun ja tanssin opettajiin. Italiaakin, joka oli Euroopan kulttuurin kannalta olennaisempi kieli kuin perifeeriseltä tuntunut espanja, opetettiin Turun Akatemiassa jo 1600-luvun lopussa (Klinge 1987: 492-494). Espanjan kielen harrastus on Suomessa perinteisesti liittynyt kaupankäyntiin eikä sillä ole samanlaista antiikin ja keskiajan kulttuurin tutkimukseen liittyvää perinnettä kuin italianistiikalla.

Tieteellisemmän romanistiikan opetuksen vakiinnutti vasta yhteisen germaanisen ja romaanisen filologian professorin perustaminen Helsingin yliopistoon vuonna 1898. Ensimmäinen viranhaltija Werner Söderhjelm (1859-1931) oli monipuolinen tutkija ja kulttuuripersoona. Hän oli yleisromanisti (romaanisen filologian ylimääräinen professori jo 1894-1898) ja vuonna 1908 tapahtuneen jaon jälkeen myös ensimmäinen romaanisen filologian varsinainen professori (1908-1913). Seuraajiansa Axel Wallenskiöldin (1864-1933) ja Arthur Långforsin (1881-1959) tavoin hän keskittyi muinaisranskaan ja harrasti myös kirjallisuuden tutkimusta, mutta toi opetustyössään esille muitakin romaanisia kieliä.

Epäilemättä suuri opettajamme [Gaston Paris] oli niistä [kielihistorian luennoista] vähemmän huvitettu kuin muista kursseistaan: kevättalvella hän sanoi näet äkkiä, ettei hän ennättänyt niitä enää pitää, vaan että eräs kuulijoista sai jatkaa, koska hän oli enemmän perillä näistä asioista kuin professori itse – ja sitten astui esiin pieni, vaatimattomalta näyttävä mies, joka esitettiin tohtori Meyeriksi Saksasta ja joka suoraan päätti siirtyä oppilaasta opettajaksi, jatkaen luentoja lukukauden loppuun saakka. Se oli sittemmin kuuluisa professori Wienissä ja Bonnissa, Meyer-Lübke (jälkimmäinen nimi oli hänen rouvansa), joka on julkaissut suuren romaanilaisen kieliopin, etymologisen sanakirjan ja lukemattomia teoksia lukemattomista eri aineista kaikilta romaanilaisilta kielialoilta, ja jo kauan on ollut kielimiehenä kaikkein ensimmäinen tällä alalla. (Söderhjelm in oma kuvaus siitä miten hän vuonna 1883 tutustui Pariisissa, Collège de France, romanistiikan perustajiin kuuluvaan Wilhelm Meyer-Lübkeen; Söderhjelm 199X: 138)

Söderhjelm lähti aikanaan Pariisiin saamaan lisäoppia taskussaan Gaston Parisille osoitettu suosituskirje, jonka oli kirjoittanut kirjallisuudentutkija C. G. Estlander (1834-1910). Tämä modernin kirjallisuudentutkimuksen pioneerina Suomessa tunnettu tutkija (mm. provensalisti) oli kääntänyt vuonna 1863 ruotsiksi Espanjan kansalliseepoksen Cidin laulun. Syystä häntä voidaan pitää suomalaisen

hispanistiikan edelläkävijänä, vaikka hispaanisen filologian varsinaisena oppialana perustikin Söderhjelm in oppilas O. J. Tallgren. Kirjallisuudentutkijoiden joukossa Espanjalle on löytynyt vähän harrastusta; tosin Carl Vilhelm Törnégren esitti jo vuonna 1843 latinankielisen, Espanjan draamataiteen alkuvaiheita käsittelevän väitöskirjan. Viljo Tarkiainen puolestaan julkaisi vuonna 1918 suomenkielisen Cervantes-tutkielman.

Oiva Johannes Tallgren (myöhemmin Tuulio; 1878-1941; sukunimi perustuu Tallgrenin puolison Tyynin, o. s. Haapanen, joskus käyttämään kirjailijanimeen Tuulia) opiskeli Helsingissä Söderhjelm in johdolla sekä useaan otteeseen ulkomailla, mm. vuosina 1901-1902 Pariisissa A. Morel-Fation ja vuosina 1903-1904 sekä 1907-1908 Madridissa Ramón Menéndez Pidalin oppilaana. Samoin kuin Söderhjelm, hän hankkiutui aikansa parhaiden spesialistien oppiin: Menéndez Pidalia pidetään yleisesti espanjalaisen filologian perustajana ja kaikkien aikojen merkittävimpänä hispanistina.

(kuva: Oiva Tuulio)

Helsingin yliopiston kirjastossa säilytetyistä Tuulion muistiinpanoista sekä Tyyni Tuulion muistelmateoksista saa hyvän käsityksen siitä, millaista opiskelu ja tutkimustyö Madridissa oli 1900-luvun alkupuolella. Madrid oli eurooppalaisessa mittakaavassa periferiaa, Espanjan viimeiset siirtomaat Kuuba ja Filippiinit olivat joutuneet Yhdysvaltojen vaikutuspiiriin (eipä Suomikaan vielä ollut itsenäinen), maa kärsi poliittisista traumaista. Filologille se oli kuitenkin paratiisi, sillä se oli eittämättä se vanhanaikainen Espanja, jossa eri kielimuodot ja kansanperinteet kukoistivat. Myös kielentutkimus oli virkeimmillään: Menéndez Pidalin koulukunnan ansiosta oli ryhdytty tutkimaan keskiaikaisia tekstejä, etsimään espanjan kielen juuria ja kartoittamaan eläviä murteita. Siinä riitti myös ulkomaalaiselle hispanistille tutkimusaiheita. Henkilökohtaisestikin lähtö Madridiin oli suurempi seikkailu kuin nykyaikana voisi kuvitella.

Lete [?] oli hyvinkin oikeassa kun Otkantin rannassa suoraan tapaansa sanoi, että kyllä hänestä on

vähä humbugia lähteä tieteilemään Portugaliin asti. Vastuu on tavaton. Kaikilla korteilla tässä pelataan; kokonainen ihmisen elämä on kysymyksessä, Jos nimittäin nämä hommat eivät menesty, s. o. jos ei niistä lähdekkään tyydytystä, niin mitä on elämä sitte! (Ote Tuulion kirjeestä kotiin vuodelta 1907, Helsingin yliopiston kirjasto)

Tuulio oli niin monipuolinen tutkija, että hänen tuotantonsa painopistettä on vaikea löytää. Paitsi hispanisti, hän oli arabisti ja italianisti sekä kaiken lisäksi katalanisti. Väitöskirjaansa hän puolusti Helsingissä ensimmäisen Madridin matkan jälkeen vuonna 1907, erikoisluvalla, sillä kirja oli espanjankielinen: *Estudios sobre la Gaya de Segovia*. Aiheena oli espanjalaisen leksikografian vanhin edustaja, Pero Guillén de Segovian laatima, runoilijoiden käyttöön tarkoitettu riimisanakirja *La Gaya Ciencia* ('Iloinen tiede' l. runousoppi) vuodelta 1475. Väitöskirja oli johdanto itse tekstin kriittiselle editiolle, joka valmistui vasta 30-luvun lopussa, oli vähällä tuhoutua Madridin pommituksissa Espanjan sisällissodan aikana ja julkaistiin postuumisti vasta vuonna 1962. Espanjan kielen sanastotutkimuksen ja espanjan historiallisen äänneopin ohella Tuulio omistautui myös katalaanin kielen leksikografialle, mutta eritoten arabian ja espanjan vuorovaikutuksen sekä sitä kautta tähtitieteellisen sanaston ja islamilaisen Andalusiin kirjallisuuden tutkimukselle. Suurimman osan elämästään Tuulio toimi pitkään Helsingin yliopiston historiallis-filologisen kirjaston amanuenssina; 50-vuotiaana, vuonna 1928 hän sai nimityksen yliopiston eteläromaanisten kielten ylimääräiseksi professoriksi.

El finlandés O. J. Tallgren dio un primer paso en el estudio del arabismo técnico incorporado a la cultura española en el siglo XIII, con su artículo sobre "Los nombres árabes de las estrellas y la transcripción alfonsina" (1925). -- El estudio general de *Los arabismos del español en el siglo XIII* (Helsinki, 1941) del finés E. K. Neuvonen (discípulo de O. J. Tuulio [-Tallgren] es sin duda la contribución más sistemática publicada hasta el presente sobre la entrada en el léxico hispánico de voces procedentes del árabe.

Suomalainen O. J. Tallgren otti ensi askeleen espanjalaiseen kulttuuriin 1200-luvulla omaksutun arabialaisen teknisen sanaston tutkimuksessa artikkelillaan "Arabialaiset tähtien nimet ja Alfonso X:n transkriptio" (1925). -- Suomalaisen (O. J. Tallgren [-Tuulion] oppilaan) E. K. Neuvosen yleistutkielma *Espanjan kielen arabismit 1200-luvulla* (Helsinki, 1941) on epäilemättä systemaattisin tähän mennessä julkaistu espanjan sanastoon arabiasta lainattuja sanoja koskeva esitys. (Suom. TR)

(Espanjalaisen filologi-historiografi Diego Catalánin luonnehdinta Tuulion ja Neuvosen tieteellisestä merkityksestä; Catalán 1974: 83, 173-174)

Tuulion tieteellisen työn jatkaja hispano-arabistiikan alalla oli myöhemmin Turun yliopiston kirjaston ylikirjastonhoitajaksi päätenyt Eero K. Neuvonen (1904-1981), joka lienee vieläkin tunnetuin suomalainen hispanisti väitöskirjansa *Los*

arabismos del español en el siglo XIII (1941) ansiosta. Neuvonen jatkoi Tuulion työtä ja laati tämän ehdotuksesta yleisesityksen espanjan kieleen arabiasta 1200-luvulla otetuista lainasanoista. 1200-luku oli espanjankielisen proosan syntyäikää. Arabiasta käännettiin Toledon hovissa kuningas Alfonso X:n johdolla tieteellisiä teoksia espanjaksi ja muille Euroopan kielille. Käännösten mukana espanjaan kulkeutui huomattava määrä lainasanastoa, josta osa myöhemmin painui unholaan, mutta osa jäi elämään pysyvästi. Viime vuosiin asti Neuvosen teos on ollut alansa lähtökohtia.

(kuva: Eero K. Neuvonen)

Prof. Tuulion osuus väitöskirjatyössäni oli varsin huomattava. Se oli kolmenlainen. Ensinäkin hän johdatti minut aihepiiriin, jonka problematiikkaan hän oli minut tutustuttanut useamman vuoden aikana ja valitsi aiheen joka sopi taitoihini ja kykyihini. Toiseksi hän osoitti minulle ensimmäisen version väjävyyden (kuitenkaan antamatta vihjettä mihin suuntaan sitä pitäisi kehittää). Kolmanneksi eikä niinkään pieneksi jäi se osuus, mikä hänellä oli kielellisissä korjauksissa, monien epäjohtamukaisuuksien oikaisemisissa ja pikku särmiä hiomisessa. Toisaalta omaksi osuudekseni jäivät mm. oivallus aiheen supistamisesta järkeviin mittoihin, aineiston valinta, tutkittavan aineksen etsintä ja käsitteet, myöhemmin uuden version rakentaminen lisäyksineen ja loppupäätelmien tekeminen. (Ote Neuvosen kirjeestä 27.2.1981, jossa hän vastaa Oso Kantokorven esittämiin uraansa koskeviin kysymyksiin. Helsingin yliopiston kirjasto)

Neuvosen käsissä tämä työ - espanjan arabismien tarkastelu etenkin biologiselta kannalta - ei ole saavuttanut sitä kypsyyssastetta, että tekijän näköpiiriin olisi tullut ja siis hänen työnsä puitteissa nyt näkyisi se toinenkin lainasanabiologinen maailma, jota edustaa ruotsin kielen sanojen lainautuminen suomeen ja niiden eläminen oman kielemme piirissä. niin suomalainen kuin hän onkin, Neuvosen mielessä ei ole rakentunut mitään siltaa baiden kahden biologian välille: espanjalaisen, jota hän tutkii, ja suomalaisen, joka häntä ympäröi. Hän ei nuorena tutkijana täytä näitä häneen suomalaisena jossain määrin kiintyneitä toiveita. (Tuulio olisi toivonut Neuvoselta Suomen kieliolojen pohdintaa tutkimuksen taustaksi. Ote Tuulion kuolinvuoteellaan 19.3.1941 laatimista muistiinpanoista. Helsingin yliopiston kirjasto)

Toisen maailmansodan jälkeen filologinen tutkimus hiipui. Neuvonen jatkoi

jonkin aikaa arabismitutkimuksiaan laajentaen niitä muinaisportugaliin, mutta omistautui pääasiassa muulle toiminnalle. Helsingissä muinaisranskan tutkija, tekstiediittori Erik von Kræmer (1911-1980), joka toimi romaanisen filologian ylimääräisenä professorina, ylläpiti espanjan harrastusta ja julkaisi vuonna 1956 kriittisenä editiona lyhyen 1300-luvun tekstin (*Dos versiones castellanas de la Disputa del alma y el cuerpo del siglo XIV*).

Ensimmäiset käytännön espanjan kielikurssit järjestettiin ilmeisesti 1920-luvulla. Arkistoista käy ilmi, että Tuulio kutsui keväällä 1928 opiskelijoita kursseille: "Henkilöitä, jotka haluavat espanjan tai italian alkeiskurssin, kehotan saapumaan tähän harjotushuoneeseen ensi torstaina klo 12, jolloin kielen valinta tapahtuu. Hki 19.III.28." Ei ole tiedossa kumpi kieli valittiin. Maailmankuulu sosiologi ja tutkimusmatkailija Rafael Karstén (1879-1956) toimi vuosina 1929-1951 Helsingin ruotsinkielisen kauppakorkeakoulun espanjan kielen lehtorina. Myös Helsingin yliopistossa oli sotien jälkeen espanjan kielen opetusta, josta huolehti Elena Talavera y Seco. Oppimateriaalia ei juuri ollut, joten filologit, mm. Neuvonen laativat muun työn ohessa ensimmäiset sanakirjat ja kieliopit. 1960-luvulla oppimateriaalitalanne parani oleellisesti kun silloinen Helsingin suomenkielisen kauppakorkeakoulun lehtori Erkki Vierikko julkaisi espanjan kieliopin.

Sekä Tuulio että Neuvonen harrastivat myös muinaisportugalia, mutta käytännön kielenopetuksesta ei ole tietoa ennen 1970-lukua, jolloin maisteri Jukka Peitso aloitti sen opetuksen Helsingin kauppakorkeakoulussa ja sittemmin yliopistossa.

Lähteitä:

- Aalto, Pentti (1987) *Modern Language Studies in Finland 1828-1918* (Helsinki, Societas Scientiarum Fennica)
- Almazán, Vicente (1986) *Gallaecia Scandinavica* (Vigo, Galaxia)
- Baldinger, Kurt (1972, 3. painos) *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica* (Madrid, Gredos)
- Becker, Erik (1968) *Becker-bei. suomalainen sotilas ja poliitikko* (Hämeenlinna, Arvi A. Karisto)
- Catalán-Menéndez Pidal, Diego (1974) *Lingüística íbero-románica* (Madrid, Gredos)
- Chela-Flores, Godsuno (1986) *Constitución española*
- E. R. = Reenpää, Erkki (1989) "Aasian löytäjä" (*Helsingin yliopiston kirjaston tiedotuslehti*, 3/89)
- Estlander, C. G. (1863)
- Franzén, Frans Michael (1868) *Columbus eller Amerikas upptäckt*. Fragment. Samlade dikter. Femte bandet (Örebro, Abr. Bohlin)
- Gardberg, Carl Jakob (2001) *Santiago de Compostela. Matka apostoli Jaakobin haudalle* (Schildts)

- Haartman, Carl von (1940) *Francon armeijasta Kollaajoelle* (Helsinki, Otava)
- Helminen, Juha Pekka
- Jeannette (1927) *Me lähdimme Ranskaan ja Espanjaan* (Porvoo & Helsinki, WSOY)
- Kajava, Viljo et alii (toim.) (1939) *Suomen pojat Espanjassa* (Helsinki)
- Klinge, Matti et alii (1987) *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640-1808* (Helsinki, Otava)
- Krötzl, Christian (1987) Om nordbornas vallfarter till Santiago de Compostela (*Historisk tidskrift för Finland*, 2)
- Långfors, Arthur (1941) Oiva Johannes Tuulio. Muistopuhe, pitänyt 13.XI.1941 A. L. (Helsinki, Suomalainen tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat)
- Långfors, Arthur (194?) Oiva Johannes Tuulio (Tallgren) in memoriam (*Neuphilologische Mitteilungen*)
- Neuvonen, Eero K. (1981) Liite kirjeeseen prof. Esko Häklille 27.2.1981 [O. Kantokorven kysymysten johdosta] (Helsingin yliopiston kirjasto, ei julk.)
- Riiho, Timo (1982) Eero K. Neuvonen (*Neuphilologische Mitteilungen*, LXXXIII)
- Söderhjelm, Werner
- Tarkiainen, Viljo (1918) *Miguel de Cervantes Saavedra. Elämä ja teokset* (Porvoo, WSOY)
- Tuulio, Oiva J. (1941) Muistiinpanoja 19.3.1941 (Helsingin yliopiston kirjasto, ei julk.)
- Tuulio, Tyyni (1954) *Espanjan ja Portugalin kirjallisuuden kultainen kirja* (Porvoo & Helsinki, WSOY)
- Tuulio, Tyyni (1969) *Keskipäivän maa. 1916-1841* (Porvoo & Helsinki, WSOY)
- Törnegren, Carolus Vilhelmus (1843) *Primordia Artis Scenicæ Hispanorum Adumbrans* (Helsingforsiae, ex Officina Typographica Frenckelliana; suom. Reijo Pitkäranta: Espanjan draamataiteen alkuvaiheet; Varvio, Yrjö (toim.), *Yksi puu, kaksi taivasta. Suomalaisia kirjallisuusväitöskirjoja 1833-1847*, Helsinki, SKS, 1996)
- Wis, Roberto e Marjatta (1988) *Angel Ganivet in Finlandia* (Helsinki, Société Néophilologique)

2. Hajanainen korkeakulttuurien alue

Kirjoitusjärjestelmät ja piirtokirjoitukset

Niemimaan esiroomalaisista kielioloista tiedetään suhteellisen paljon piirtokirjoitusten, paikannimistön ja antiikin historioitsijoiden välittämien tietojen ansiosta. Arkeologiset löydöt antavat kuvan kulttuureista, jotka eivät suinkaan olleet takapajuisia tai muusta maailmasta eristyneitä, vaan ilmiselviä korkeakulttuureita, joilla oli vuosisataiset suhteet muualle Välimeren piiriin ja jotka itsekin olivat mahdollisesti lähtöisin Pohjois-Afrikasta. Alunperin koko niemimaalla puhuttiin todennäköisesti ei-indoeurooppalaisia kieliä. Kelttiläisen aineksen arvioidaan saapuneen joko Brittein saarilta tai maitse Galliasta noin tuhat vuotta ennen ajanlaskumme alkua. Ei-indoeurooppalaisia kieliä oli ilmeisesti suuri joukko ja ne poikkesivat paljon toisistaan. Siksi on harhaanjohtavaa puhua iberisestä kielestä; pikemminkin oli kyse toisilleen mahdollisesti hyvinkin kaukaista sukua olevista kielistä, joita yhdistivät alueelliset, kulttuurikontaktien levittämät ainekset. Kelttiläisenkielen kieliaines ei ollut yhtenäistä, vaan läntisen Lusitanian, keskisen Celtiberian ja koillisen alueen välillä oli murre-eroja. Foinikialaisia siirtokuntia ilmestyi itä- ja etelärannikolle samoihin aikoihin, sen jälkeen myös kreikkalaisia n. 700 eKr. Kartagolaiset perustivat tukikohtiaan n. 200 eKr. ja samoihin aikoihin roomalaisetkin. Niemimaan itärannikosta tuli Rooman ja Kartagon kilpailukenttä.

Pyreneiden niemimaan paikannimistöstä suuri osa on esiroomalaista. Niin Lissabon (Olisipo) ja Barcelona (Barcino) kuin Tarragonakin (Tarraco) ovat ikivanhoja kauppapaikkoja. Myyttisen merkityksen ovat saaneet nykyisen Guadalquivir-joen suistossa 400-200-luvuilla eKr. sijainnut kauppamahti Tartessos (Raamatun Tarsis), Valencian liepeillä sijainnut Saguntum, jonka kartagolaiset ottivat tukikohdakseen 200-luvulla eKr., sekä Sorian lähellä sijainnut Numantia, jonka sitkeästä taistelusta roomalaisia vastaan 100-luvulla eKr. on tullut hispaanisen itsenäisyystahdon symboli.

(kartta: Ptolemaioksen käsitys Pyreneiden niemimaasta)

Kirjoitusjärjestelmät ja piirtokirjoitukset

Osoituksena siitä kuinka iberinen ja sittemmin keltibeerinen kulttuuri sai runsaasti vaikutteita Välimeren alueen muilta kulttuureilta on myös sen kehittämä kirjoitusjärjestelmä. Itse asiassa niemimaalla oli käytössä useita kirjoitusjärjestelmiä: Algarven alueella omansa, Gibraltarin salmen rannikkoalueella ns. liby-foinikialainen ja nykyisen Andalusian alueella ns. turdetaaninen järjestelmä. Jotkut löydettyistä piirtokirjoituksista (lyijy- ja pronssilaattoja, rahoja, koruja, hautakiviä ja keramiikkaa) on kirjoitettu kreikkalaisin kirjaimin, mutta valtaosassa, eritoten niemimaan itä- ja koillisosassa, käytettiin iberien omaa järjestelmää, joka on sukua niemimaan eteläosan kauppaimperiumin Tartessosin kirjoitusjärjestelmälle. Se taas on johdettavissa minolaisesta ja foinikialaisesta kirjainjärjestelmästä. Järjestelmän pääpiirteet onnistui 1920-luvulla tulkitsemaan espanjalainen arkeologi Manuel Gómez Moreno. Eri kulttuurien kirjoitusjärjestelmiin kuuluvia kirjainmerkkejä vertailemalla hän tuli siihen tulokseen, että kyseessä on osittain yksittäisiä äännemerkkejä, osittain tavumerkkejä sisältävä systeemi. Joidenkin yksittäisten merkkien tulkinnasta on ollut pitkään epäselvyyttä (mm. nasaalit ja likvidat); pitkään oltiin myös sitä mieltä, että järjestelmä ei tee eroa soinnittomien ja soinnillisten klusiilien (ptk / bdg) välillä. Uusimpien tutkimusten perusteella iberinen "alfabeetti" näytti seuraavanlaiselta:

(kuva: iberinen kirjoitusjärjestelmä; Bergua 1994: 30; vrt. Menéndez Pidal 19??: 275 ja Caro Baroja 1979: 69)

Järjestelmässä on omat merkkinsä vokaaleille (aeiou) sekä muille konsonanteille kuin klusiileille; p, t, k, b, d ja g esiintyvät vain tavumerkeissä, joissa niihin yhdistyy (niitä seuraa) jokin vokaaleista; lisäksi arvellaan, että j:n ja a:n kombinaatiolle on oma merkkinsä. Näin ollen tavumerkkejä on 30+1, vokaalimerkkejä viisi ja konsonanttimerkkejä yhdeksän. Kielihistorialliselta kannalta mielenkiintoista on, että järjestelmässä erotetaan tavallinen n liudentuneesta n:stä (ñ) ja yksitäräinen r monitäräisestä (rr).

Vaikka piirtokirjoituksia pystytään nykyään yhä paremmin lukemaan (lukusuunta on yleensä vasemmalta oikealle), niiden tulkinta on jäänyt epävarmaksi ja useimpiin tulkintayrityksiin on syytä suhtautua erittäin varauksellisesti*. Aika ajoin joku asianharrastaja ilmoittaa pystyneensä tulkitsemaan ja jopa kääntämään sanasta sanaan (espanjaksi) jonkin piirtokirjoituksen. Tunnetuimpia spekuloinnin kohteita ovat olleet iberisin kirjaimin kirjoitetut Lirian savimalja, mahdollisesti kaksikielinen Azailan ruukunsirpale, Botorritan pronssilaatta, Castellónin ja Engueran lyijylaatat sekä kreikkalaisin kirjaimin kirjoitettu Alcoyn lyijylaatat, useimmat viimeisiltä vuosisadoilta eKr. tai aivan ajanlaskumme alusta

(kuva: Lirian malja 100-luvulta eKr.; Tovar 1961: 61-62; Beltrán 19??: ??; Fletcher 19??: ??)

Lirian (Valencia) maljan reunaa koristaa taistelukohtausta esittävä piirros, johon liittyy kahdesta sanasta koostuva tekstinpätkä, tulkittuna *gudua deistea* tai *gudua deistea*. Sanojen merkitys on esitetty tulkittavaksi 'sotakutsuna' baskin kielen perusteella (gudu 'sota', deitu, deitzea 'kutsua, kutsuminen'). Axailasta, Aragoniasta, muinaisen keramiikkapajan raunioista löydetyt ruukunsirpaleet ovat viime aikoina herättäneet huomiota, sillä ne saattavat olla eräänlainen Rosetten kiven vastine. Samassa keramiikkatehtaassa valmistettiin ilmeisesti astioita niin iberien kuin roomalaistenkin käyttöön. Ruukunvalaja signeerasi työnsä latinaksi roomalaisia varten ja iberiksi alkuperäisasukkaita varten. Niinpä latinalaista signeerausta PROTEMVS . FECI '(minä) Protemus tein (tämän)' saattaisi vastata toisesta sirpaleesta löytynyt iberinen teksti PORROTEN/POTE/NIN '(minä)

P(o)roten ruukun tein'. Erisnimi Protem(us) olisi iberisin kirjaimin ollut pakko kirjoittaa käyttäen po-tavumerkkiä, sillä pelkälle p:lle ei ollut kirjainta; ilmeisesti iberinen Proten/m-nimi olisi latinalaisessa tekstissä saanut -us-sijapäänteen; iberisen tekstin pote-sana tarkoittaisi ruukua; ja taaskin baskiin vedoten nin-muoto vastaisi tekemistä tai toimimista merkitsevää (apu-)verbiä (vrt. nyk. nuen).

(kuva: Azailan ruukunsirpaleet ???-luvulta; Bergua 1994: 3, 19)

Pidempää tekstiotteita sisältyy esim. Engueran (Valencia) ja Alcoyn (Alicante) lyijylaattoihin. Kumpaakin on koetettu tulkita baskin avulla ilman, että siinä olisi vakuuttavasti onnistuttu; transkriptioista, joista niistäkin vallitsee joitakin yksityiskohtia koskevia tulkintakiistoja, saa kuitenkin hyvän käsityksen siitä, miltä iberinen kieli "kuulosti":

(kuva: Engueran lyijylaatta ???-luvulta; Bergua 1994: 222-223)

transkriptio (Bergua):

BEGOILDUN   ZORIBEIZ   URRKARRAILUR   DUEITIKEILTUN
IGORRIZKERR   OTOILTIRR   ZELGIZKERR   OTOKEILTIRR   IZKEILTUN
ZELKIYAILDUbaN

(kuva: Alcoyn lyijylaatta 400-luvulta eKr.; Menéndez Pidal 1947-1954: ??: 750-751; Gómez-Moreno 1949: 219-231)

transkriptio (Gómez-Moreno):

IUNSTIR SALIRG BASIRTIR SABARI / DAR BIRINAR GURS
BOISTINGISDID / SESGERSDURAN SESDIRGADEDIN / SERAIKALA
NALTINGE BIDUDEDIN ILDU / NIRAENAI BEKOR SEBAGEDIRAN

Myös muutamia kelttiläisellä kielellä (ibeerisin kirjaimin?) kirjoitettuja piirokirjoituksia on säilynyt. Niitä analysoimalla on saatu jonkinlainen käsitys Pyreneiden niemimaalla puhutun kieliaineksen luonteesta. Pyreneiden niemimaalla puhuttu keltti oli ilmeisesti ns. mannerkelttiä, josta on yleensäkin säilynyt hyvin vähän dokumentaariota; Bretagnessa nykypäiviin säilynyt kelttiläinen kieli bretoni on peräisin Brittein saarilta. Merkittävimpiä Hispanian kelttiläisiä piirtokirjoituksia on Luzagan (Guadalajarasta luoteeseen) pronssilaatta, jonka sisällöstä voidaan muuhun tunnettuun kelttiläiseen kieliainekseen vertailemalla päätellä, että se on kaupankäyntiin liittyvä sopimus:

(kuva: Luzagan pronssilaatta 100-luvulta eKr.; Tovar 1961: 84-85)

transkriptio (Tovar):

Aregoraticubos caruo cemei
gortica Lutiacei Augis Barasioca
erma uela Ticersebos so
ueisui Belaiocuncue
cemis Cariococue cemis
stangortican elasumon
caruo teces sabagortica

Aregratensibus hospitali hac (?)
tessera Lutienses Augis Brasioca
.....(hospitium dant). ticrensibus etiam
propagini Belaioco-
rumque item Caren-
siumque item faciunt
tesseram ... hospitali ... (in) eadem tessera.
Deiuorix (egit).

Löydetyistä iberisistä piirtokirjoituksista on identifioitu yli tuhat leksikaalista elementtiä, mutta niiden merkityksistä ei yleensä ole varmuutta. Niemimaan romanisiin kieliin saakka on kulkeutunut vain muutamia kymmeniä esiroomalaisiksi katsottavia sanoja, joiden etymologia on sekin useimmiten epävarma, sillä iberiset tekstit eivät auta niitä identifioimaan; niiden iberisyydestä, kelttiläisyydestä tms. alkuperästä voidaan esittää vain olettamuksia. Suffikseja -arro, -ieco (-ueco) ja -asco pidetään yleisesti esiroomalaisina. Iberisiä saattavat olla espanjan sanat barranco '(joki)notko, rotko', barro 'savi', charco 'lätäkkö', manteca 'ihra', nava 'laakso', perro 'koira', silo 'siilo' ja vega '(joki)laakso, alanko'; varhais- tai esikelttiläisinä pidetään sanoja álamo 'poppeli', abedul 'koivu', balsa 'lampi', braga 'housut', colmena 'mehiläispesä', losa 'paasi, laatta' ja páramo 'karu tasanko'. Myöhempiä kelttiläisiä, Gallian kautta Roomaan ja sieltä Hispaniaan

kulkeutuneita lainasanoja ovat mm. cabaña (capanna) 'maja', camisa (camisia) 'paita', carro (carrus) 'kärry', cerveza (cerevisia) 'olut' ja pituusmittatermi legua. Joitakin sanoja roomalaiset omaksuivat niemimaan kielistä yleiseen käyttöön: cuniculus (conejo) 'kani' ja plumbum (plomo) 'lyijy'.

Paikannimistö

Niemimaan paikannimistö vuosituhansien aikana tulleiden lukemattomien vaikutteiden jälkeen erittäin monikerroksinen; esiroomalainen aineskin on ihmeteltävän rikas. Osa vaikutteista on peräisin rannikoilla satoja vuosia "väliaikaisesti" majailleilta kansoilta kuten foinikialaisilta: Cádiz (Gadir), [Medina] Sidonia (Asido) ja Málaga (Malaka); kartagolaisia ovat Cartagena ja Eivissa, Ibiza (Ebusus); kreikkalaisia mm. Alicante (Lucentum) ja Empúries, Ampurias (Emporion).

Jo kadonneen tai vielä elävän paikannimistön perusteella voidaan rekonstruoida roomalaisvallan alkaessa vallinnut kielellinen tilanne melko hyvin: niemimaan länsi-, pohjois- ja keskiosassa oli selvästi indoeurooppalaista (kelttiläistä) paikannimistöä kun taas koillis-, itä- ja eteläosassa ei-indoeurooppalaista (osittain iberistä):

(kartta: niemimaan esiroomalaisen paikannimistön perusjako: ♂ = -briga; ● = -antia; * = ili-, ilu-,

ilti-, iltu-; x = -ci, -ucci, -orci, -igi, -ugi, -urgi; / = -ippo, -uba; Untermann 1961: kartat: 1-4, 15-18)

Kelttiläistä ainesta edustavat -antia-päätteiset kuten Arganza (Argantia), Palencia (Pallantia) ja Sigüenza (Segontia) sekä -briga ('mäkilinna') -elementtiin päättyvät kuten Alpuébriga (Alpobriga), Coimbra (Conimbriga), Munébriga (Munobriga) ja Segorbe (Segobriga; sego 'voitto', vrt. saksan Sieg) niemimaan länsi-keski- ja pohjoisosissa; myös -dunum-päätteiset (ja samaten linnoitukseen viittaavat), lähinnä Pyreneiden vuoriston keski- ja itäosiin sijoittuvat Berdún, Navardún, Verdú ja Salardú ovat kelttiläisiä, samoin Braga (Bracana, Bracala, Bracara), Coruña (Clunia), Évora ja Yebra (Aebura) sekä Osma (Uxama).

Ibeerisiä ovat ili- (vrt. baskin iri, uri, uli 'kaupunki') -alkuinen Elvira (Iliberris; vrt. baskin berri 'uusi'), Lleida, Lérida (Iltirta, Ilerda) ja Elche (Ilici) sekä tigi- (vrt. baskin tegi 'paikka') -loppuiset Écija (Astigi) ja Huécija (Alostigi). Myös -ippo- (Lisboa<Olisip(p)o), ja -uba-päätteiset (Córdoba<Corduba, Huelva<Onuba) ovat ei-indoeurooppalaisia.

Kaupunkia tai asutuskeskusta merkitsevät elementit iri/uri ja briga olivat käytössä vielä pitkään roomalaisvallan juurruttua, mistä ovat osoituksena sekamuodot Iria Flavia (vrt. Flavius), Gracchuris (vrt. Gracchus), Cæsarobriga (Talavera), Augustobriga (Ciudad Rodrigo) ja Flaviobriga (Bilbao).

Niemimaan yleisnimitykset Hispania (>España) ja Iberia ovat ilmeisesti naapurikansojen antamia. Hispania-sana on yleisen käsityksen mukaan foinikialaista alkuperää. Pitkään oli vallalla käsitys, jonka mukaan se voitaisiin johtaa seemiläisestä, kaniinia tarkoittavasta saphan-kannasta; I-shephan-im olisi siten tarkoittanut 'kaniinien maata', olihan niemimaa historioitsijoiden mukaan tunnettu niiden vaivaksi asti käyvästä runsaudesta, muistettakoonpa esimerkiksi latinaan Hispaniasta mahdollisesti omaksuttu cuniculus-lainasana. Nytemmin on kallistuttu toisen, myöskin foinikialaisen alkuperän kannalle: I-span-ya merkitsisi 'pohjoista rannikkoa tai saarta', luonnollinen nimitys kun ajatellaan, että foinikialaiset katselivat niemimaan rannikkoa Afrikasta käsin (vrt. suomi/saami/häme-nimen etymologia, joka on liitetty balttilaiseen, 'alavaa maata' tarkoittavaan kantaan; Koivulehto 1993). Toisaalta span-kanta on liitetty takomista merkitsevään seemiläiseen ainekseen, olihan niemimaa kautta Välimeren piirin kuuluisa metalleistaan. Oli miten oli, Hispania-nimellä tarkoitettiin aluksi vain niemimaan etelärannikkoa; roomalaisten omaksuttua sen merkitys laajeni kattamaan koko niemimaan.

Iberia-nimen taas ottivat käyttöön kreikkalaiset. Samoin kuin toinenkin, Vähässä Aasiassa sijainnut Iberia (tai Ibería) nimi liitettiin kultaan ja jalometallien runsauteen. Aluksi nimitys koski ainoastaan Tartessoksen aluetta ja Huelvan lähistöllä sijainnutta jokialuetta, myöhemmin niemimaan etelä- ja itärannikkoa ja sitten koko niemimaata (Bendala 2000: 146-150). Se, että niemimaan mahtavin

joki Ebro (Iberus) liittyy samaan kantaan on tosin saanut jotkut ajattelemaan, että nimi saattaisi olla kotoperäinen ja liittyä baskin jokea (kymeä) tai vuonoa tarkoittavaan ibai-, ibar-kantaan. Asiaa pohti jo 300-luvulla tunnettu roomalainen maantieteilijä Rufus Festus Avienus runoelmassaan *Ora maritima* (säkeet 248-251): *At Hiberus inde manat amnis, et locos / Fecundat unda: plurimi ex ipso ferunt / Dictos Hiberos; non ab illo flumine, / Quod inquietos Uasconas praelabatur.* (Hiberus- joki virtaa sieltä, hedelmöittäen aluetta aalloillaan. Useimmat väittävät, että [h]ibeerien nimi perustuu siihen eikä toiseen [samannimiseen] jokeen, joka kastelee levottomien baskien rantoja.)

Baskoiberismi

Kuten edellä on nähty, iberisiä piirtokirjoituksia on koetettu usein tulkita baskin kielen avulla. Se on sikäli luonnollista, että muita esiroomalaista alkuperää olevia ja kaiken lisäksi ei-indoeurooppalaisia kieliä ei niemimaalla ole säilynyt. Vertauksia on vaikeuttanut osaksi se, että baskista on hyvin vähän vanhaa dokumentaatiota ja sekin suppeata, tulkinnanvaraista ja vasta 900-1000-luvuilta jKr. Ennen iberisten piirtokirjoitusten tulkintaa 1920-luvulla iberisestä kieliaineksestakin oli vähän tietoa. Näin syntyi kuvitelma, jonka mukaan baskit olisivat iberien viimeinen jäännös. Manuel Gómez-Morenon esittämän ensimmäisen ja ratkaisevan tulkintaehdotuksen jälkeenkin on riittänyt tutkijoita, joiden mielestä "baski kuulostaa iberiltä", kiistämättömän morfofoneettisen samankaltaisuuden takia. Kun baski toisaalta on erikoisuutensa takia kiehtonut kielentutkijoiden mieliä, maaperä on ollut valmis mitä mielikuvituksellisimmille teorioille. Ensimmäisenä baskin ja iberisten kielten suhteesta kirjoitti itse Wilhelm von Humboldt 1820-luvulla; myöhemmin mm. E. Hübner ja Hugo Schuchardt kiinnittivät asiaan huomiota 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Kun iberisiä piirtokirjoituksia on löytynyt lisää ja kun niiden graafis-foneettinen analyysi on edistynyt, on käynyt selväksi, että niitä ei voi baskin avulla tulkita.

Baskin alkuperästä ei ole selvyyttä, vaikka tietyt rakennepiirteet viittaavat pikemminkin Pohjois-Afrikkaan kuin Kaukaasiaan; myös iberit liitetään Afrikkaan. Silti näyttää siltä, että baskin ja iberisten kielten suhde oli lähinnä areaalitypologinen: pitkään kestäneiden kontaktien aikana aineksia lainautui suuntaan jos toiseenkin. Kaikesta päättäen baskin (tai baskoidisen kieliaineksen) puhuja-alue on muinaisina aikoina ollut huomattavasti nykyistä laajempi: baskilaisiksi tulkittavia paikannimiä löytyy niin luoteesta, koillisesta kuin niemimaan eteläosastakin (kts. baskin kieltä koskevaa lukua). Ei ole mahdotonta kuvitella, että baskoidinen aines on vieläkin vanhempaa perua kuin ns. iberinen ja että se on jättänyt jälkensä alueille, jotka myöhemmin joutuivat

pohjoisafrikkalaisen vaikutuksen kohteeksi. (Lapesa 1980: 29-38)

Baskilaisen ja iberisen aineksen yhtäläisyyksistä antaa vakuuttavimman todisteen numismatiikka, jossa paikannimistöön liittyvä kieliaines yhdistyy muihin kieliopillisiin elementteihin, lähinnä sijataivutukseen. Ibeerien rahoista on identifioitavissa nykyäänkin eläviä paikannimiä kuten Jaca (Iaka) ja Huesca (Oska).

(kuva: iberisiä kolikoita: vasemmalla teksti I.A.KA, oikealla O.S.KU.JA.KE.N; Bergua 1994: 98)

Lienee luonnollista otaksua, että rahoissa mainitaan niiden alkuperä (esim. kaupunki) eikä ihmeellistä olisi sekään jos nimeen liittyisi jokin taivutuspäätte. Baskin genetiivin tunnus on nykyään -(ar)en; siten JaKeN tarkoittaisi mahdollisesti 'jaka(laiste)n' ja OSKuJaKeN 'oska(lais)-jaka(laiste)n', AUSESKeN 'ausa(laiste)n', ILTiRKeSKen 'iltirta(laiste)n' (Iltirta = Lleida, Lérida) jne. Muitakin baskissa alkuperää tarkoittavia suffikseja rahoista löytyy: ILTIRTAR 'iltirtalainen' (vrt. baskin bilbotar 'bilbaolainen'), SORISTIKO 'Soristin' (vrt. baskin Bilboko 'Bilbaon'); myös baskin paikkaa ilmaiseva tegi-elementti (liburutegi 'kirjasto') tuntuu löytyvän joistakin rahoista: Sosintigi, Olontigi, jne. (Caro Baroja 1979: 206) Baskin monikon genetiivi -en yhdistyneenä määräiseen artikkelisuffiksiin -a näyttää toisaalta esiintyvän runsaslukuisena toponymiassa kaikkialla niemilaalla: Baena, Carchena, Cariñena, Liédena, Macarena, Requena jne.; myös roomalaisiin nimiin yhdistettiin sama suffiksi: Galiana (Gallius), Mairena (Marius), Marchena (Marcius). (Menéndez Pidal 19??: ???)

Lähteitä:

Alonso García, Jorge (1996) *Desciframiento de la lengua ibérico-tartésica* (Barcelona, Fundación Tartesos)*

Avienus, Festus, *Ora maritima* (ed. Berthelot, A., 1934, Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion)

Bendala, Manuel (2000) *Tartessos, iberos y celtas* (Madrid, Temas de hoy)

- Bergua Camón, Jesús (1994) *El bilingüe de Azaila* (Zaragoza, Real y Exc.m^a Sociedad Económica Aragonesa de Amigos del País)*
- Caro Baroja, Julio (1979) *Sobre la lengua vasca y el vasco-iberismo* (San Sebastián, Txertoa)
- Fletcher Valls, D. (1953) *Inscripciones ibéricas del museo de Prehistoria de Valencia* (Valencia)
- Gómez-Moreno, Manuel (1925) Sobre los iberos y su lengua (Madrid, *Homenaje a Menéndez Pidal*, III)
- Gómez-Moreno, Manuel (1949) *Misceláneas* (Madrid)
- Hübner, E. (1893) *Monumenta Linguae Ibericae* (Berlin)
- Koivulehto, Jorma (1993) Suomi (*Virittäjä*, 97)
- Lapesa, Rafael (1980; 8. painos) *Historia de la lengua española* (Madrid, Gredos)
- Sousa, Arlindo de (1948) *O Nome de Lisboa* (Lisboa, Câmara Municipal)
- Tovar, Antonio (1949) *Estudios sobre las primitivas lenguas hispánicas* (Buenos Aires)
- Tovar, Antonio (1961) *The Ancient Languages of Spain and Portugal* (New York, S. F. Vanni)
- Untermann, Jürgen (1961) *Sprachräume und Sprachbewegungen im vorrömischen Hispanien* (Wiesbaden, Otto Harrassowitz)
- Vives y Escudero, A. (1924-1926) *La moneda hispánica* (Madrid)

3. Rooman valtakunan laidalla

Latinan kielen juurtuminen

Samoin kuin foinikialaisilla ja kreikkalaisilla, roomalaisillakin oli vanhastaan kauppasuhteita niemimaalle. Ratkaisevaksi Rooman imperiumin pysyvälle levittäytymiselle kävivät puunilaissodat, joiden aikana Rooma pyrki tuhoamaan Kartagon kauppamahdin. Latinan kieli oli aluksi levinnyt Rooman ympäristöstä ja Latiumin maakunnasta laajemmalle Apenniinien niemimaalle. Imperiumin kasvaessa se kulkeutui jo 200-luvun puolivälissä eKr. Sisiliaan sekä Korsikalle ja 100-luvulta alkaen Hispaniaan, Daciaan Pohjois-Afrikkaan ja Galliaan. Hispaniassa valloitusuuntia oli kaksi: toinen niemimaan itäosassa Ebro-joen laaksoa pitkin luoteeseen ja toinen Andalusiasta kohti nykyistä Portugalia ja Asturiasia. joidenkin tutkijoiden mukaan jo tästä seuraa perusero itäisimmän roomanisen kielialueen (katalaanin) ja muiden niemimaan roomanisten kielten välillä; Andalusian kautta levinnyt latinan variantti oli mahdollisesti perinteisempi ja konservatiivisempi, Ebro-joen suistoa pitkin levinnyt taas innovatiivisempi. Vuonna 218 eKr. pystytettiin pysyvä tukikohta itärannikolle Empüriesiin (Ampurias) ja vuonna 206 eKr. kaatui kartagolaisten viimeinen eteläinen linna Gadir (Cádiz): Publius Cornelius Scipio voitti puunilaisjoukot Ilipan taistelussa lähellä Sevillaa, jonka läheisyyteen perustettiin niemimaan eteläosan ensimmäinen tärkeä roomalaistukikohta Italica.

Valloitusotia kesti pari sataa vuotta ja alkuperäisasukkaat nousivat välillä kapinaan Rooman valtaa vastaan. Vuonna 147 eKr. portugalilaisten "kansallissankariksi" noussut lusitanialainen Viriatus onnistui väliaikaisesti sissisotatekniikallaan hajottamaan Rooman joukot. Yhtenä viimeisistä (kelt)iberien jalansijoista pidetään Numantiaa (Sorian lähellä), joka antautui sankarilliseksi mainitun taistelun jälkeen vuonna 133 eKr. Vasta keisari Augustuksen (27 eKr.-14 jKr.) Rooman valta ulotettiin niemimaan pohjoisimpaan osaan asturiasiin ja Kantabriaan; joissakin osissa kuten Baskimaassa roomalaisvalta jäi etäiseksi ja roomalaistuminen pinnalliseksi. Tärkeäksi sotilaspoliittiseksi keskuksiksi nousi vähitellen myös León (Legione), joka sai nimensä siellä päämajaansa pitäneen legioonan (legio VII Gemina) mukaan.

Hallinnollisesti niemimaa jaettiin ensin kahteen provinssiin: lähempänä Roomaa sijaitsevaan Hispania Citerioriin (Tarraconensis; vrt. Tarragona) ja läntisempään Hispania Ulterioriin. Myöhemmin erotettiin omiksi maakunnikseen läntisen Andalusian ja kaakkois-Portugalin kattanut Bætica, muun Portugalin ja

läntisimmän Espanjan kattanut Lusitania sekä vielä myöhemmin Gallæcia-Asturica. Tarraconensis-provinssin etelä-osa erotettiin lopuksi omaksi Carthaginensis-maakunnakseen.

(kartta: niemimaan roomalainen provinssijako; Kiepert 1876; Lleal 1990: 34)

Roomalaiset toivat mukanaan koko niemimaan kattavan hallinnon ja oikeusjärjestelmän, tehokkaan tieverkoston (mm. Tarragonan ja Cádizin yhdistäneen Via Augustan) sekä teknisiä uudistuksia. Niiden ansiosta latinan kieli levisi vähitellen kaikkialle ja syrjäytti lähes kaikki alkuperäiskielet. Kielenvaihtoprosessi kesti luonnollisesti useita vuosisatoja; jos Bæetican suurkaupunkien alkuperäisväestö latinalaistui jo keisari Augustuksen aikana, syrjäseuduilla paikalliskielten säilymisestä on historioitsijoiden välittämiä tietoja vielä vuoden 500 jKr. jälkeen. Kaksikielisyydestä ovat osoituksena myös (nyt jo kadonneet, mutta roomalaisten lähteiden mainitsemat) hybridipaikannimet kuten valloittajansa Tiberius Sempronius Gracchuksen mukaan nimetty Gracchurris (Gracchus + iberinen urri) ja Iria Flavia ((iberin/baskin iri + Flavius) sekä Cæsariin viittaavat Juliobriga ja Cæsarobriga sekä Augustukseen liittyvä Augustobriga (roomalainen nimi + kelttien briga). Itse Cicero mainitsee Ennustuksia-teoksessaan (*De divinatione*, II, 131), että hispanialaiset ja karthagolaiset joutuivat Rooman senaatissa käyttämään tulkkia.

similes enim sunt dei, si ea nobis obiciunt, quorum nec scientiam neque

explanatorem habeamus, tamquam si Poeni aut Hispani in senatu nostro loquerentur sine interprete

'jos jumalat lähettävät meille käsittämättömiä ja selittämättömiä univiestejä he toimivat samoin kuin karthagolaiset ja hispanialaiset puhuessaan senaatillemme ilman tulkkia' (Suom. TR)

Hispanian mahtisuvuilla oli vaikutuksensa myös itse Roomassa. Italicasta peräisin olleen Ulpian (Ulpian) -suvun vesa Trajanus (Marcus Ulpian Trajanus, keisarina Imperator Cæsar Nerva Traianus Augustus, 53-97) levitti Rooman valtakunnan laajimmilleen, Daciaan, Arabiaan, Armeniaan, Assyriaan ja Mesopotamiaan. Hänen seuraajansa Hadrianuksen (Publius Elius Hadrianus, keisarina Imperator Cæsar Traianus Hadrianus Augustus, 76-138) suku oli myös kotoisin Italicasta. Reetori Lucius Annæus Seneca (n. 55 eKr .- n. 40 jKr.) pokineen (samanniminen poliitikko ja filosofi) samoin kuin eepikko Marcus Annæus Lucanus (39-65 jKr.) olivat kotoisin Córdobasta, kaunopuheisuuden opettaja Marcus Fabius Quintilianus (n. 35 -100 jKr.) Calahorrasta (Calagurris) ja epigrammien kirjoittaja Marcus Valerius Martialis (n. 40-103 jKr.) Tarraconensis-provinssissa sijainneesta Bilbilis-nimisestä iberikaupungista.

Roomalaiset jättivät jälkeensä lukemattoman määrän piirtokoirjoituksia, joita yhä kaivetaan esille lisää. Ne liittyvät yleensä käytännön tapahtumiin (rakennusten pystyttämiseen, hautoihin ym.) ja seuraavat melko tarkoin tiettyjä kaavoja, joten niitä tutkimalla on vaikea saada käsitystä siitä millaista Hispanian eri osissa puhuttu latina oli ja miten se vuosisatojen kuluessa muuttui roomaanisiksi kieliksi. Esimerkkinä Italican amfiteatterin rakentamiskustannuksiin osallistuneiden kahden duovirin jälkeensä jättämä muisto (Caballos Rufino et alii 1999: 89):

L(ucius).B[LA]TTIVS.L(ucii).F(ilius).TRAIANVS.POLLIO.C(aius). T[ITIV]S.
C(aii).F(ilius).POLLIO.II.VIR(i).DESIG(nati).ITER(um).PONTIFI C(es).PRIM[I
CR]EATI.AVGVSTO.ORCHESTRAM.PROS[CÆNI]VM.ITINERA.ARAS.
SIGNA.D(e).S(ua).P(ecunia).F(aciendum).C(urauerunt)

Lucius Blattius Trajanus Pollius, Luciuksen poika (ja) Caius Titius Pollius, Caiuksen poika, toiseen kertaan nimitetyt duovirit (kaupunginjohtajat), Augustuksen palvontaa varten nimitetyt ensimmäiset ylipapit, rakennuttivat kustannuksellaan orkestran (arvohenkilöille varatun tilan), näyttämön, tiet, alttarit (ja) kuvapatsaat' (Suom. TR)

Hispanian latinan erikoispiirteitä

Siihen, millaiseksi puhuttu latina niemimaalla vähitellen muotoutui ovat vaikuttaneet monet kiistanalaiset tekijät. Varsinkin Hispanian länsi-, pohjois- ja keskiosat olivat suhteellisen eristyksissä Roomasta pelkästään maantieteellisistä syistä. Niissä alkuperäiskielet säilyivät pitempään kuin muualla, ensimmäisten roomalaisten mukanaan tuomat ilmaukset pysyivät eristyksissä ja Rooman valtakunnan keskusalueella syntyneet uudissanat levisivät niihin hitaammin jos lainkaan. Imperiumin läntisen äärialueen kielenä Hispanian latina on säilyttänyt joitakin yhtäläisyyksiä toisen, itäisen äärialueen Dacian kielen (romanian) tai Italian eristyneimpien seutujen (Magno 1961) kanssa. Kaikki Apenniinien niemimaalta muuttaneet eivät myöskään olleet roomalaisia, vamm muidenkaan itaalisten kielten vaikutusta ei voida sulkea pois. Kielikontaktien vaikutusta latinan kehitykseen ja eriytymiseen on vaikea näyttää toteen, mutta historiallisen tutkimuksen yleisen periaatteen mukaisesti "ei saa olettaa, että dokumentoimaton menneisyys eroaa periaatteellisesti joko dokumentoidusta menneisyydestä tai nykyhetkestä" (Itkonen 1998: 97).

Piirtokirjoitusten tarjoama laaja, mutta rakenteiltaan ja sanastoltaan suppeahko ja kiteytynyt materiaali antaa kuvan suhteellisen yhtenäisestä kielimuodosta. Silti lienee mahdotonta olettaa, että latinaa olisi opittu puhumaan (käyttämään) samalla tavalla niemimaan kaikissa osissa. Niin kauan kuin Rooman valtakunta sotilaallisine ja poliittis-taloudellisine rakenteineen oli olemassa sentripetaaliset voimat pitivät huolta kommunikaation toiminnasta imperiumin eri osien välillä; valtiorakenteen romahdettua germaanien kansainvaelluksiin 400-luvulla sentrifugaaliset voimat veivät voiton. Suomalaisen vulgaarilatinan tutkijan Veikko Väänänen (1981: 56) esittämän yhteenvedon mukaan Sardinia ja Dacia jäivät eristyksiin jo 100-200-luvuilla; 200-300-luvuilla Rooman keskusvalta alkoi heiketä ja paikalliset ominaispiirteet korostua kielenkäytössä; 400-luvulla imperiumi hajosi ja vähitellen myös sen aikanaan ylläpitämä sivistyksellinen vaikutus (mm. koululaitos) heikkeni, vaikka latina säilyikin kirkon ja hallinnon kielenä. Uusimman käsityksen mukaan (Wright 1982 ja 1994) eri alueiden puhekielten lopullinen eriytyminen ja tietoisuus siitä, että romaaniset kielet ovat jotakin muuta kuin latinaa tapahtui vasta silloin kun puhuttua kieltä ryhdyttiin kirjoittamaan omien koodiensa mukaan, ortografian eriydyttyä liian kauas ääntämyksestä. Näin ollen (kirjoitettu) latina olisi ollut romaanisten kielten kirjallinen variantti tai rekisteri hyvinkin myöhään, aina 700-800-luvuille saakka. Samaa latinaksi kirjoitettua tekstiä olisi siten luettu (lausuttu) eri tavoin eri alueilla, mutta ymmärretty kaikkialla. Oma osuutensa prosessissa oli ilmeisesti myös sillä, että kirjoitettu latina alkoi puhutun vaikutuksesta etäännyä niin kauaksi perinteisestä normista, että syntyi tarve palauttaa se lähemmäs klassista esikuvaa. Espanjan osalta kehitys huipentui 1000-luvulla, jolloin uskonnolliset ja poliittiset tekijät vahvistivat paavin valtaa suhteessa niemimaan silloiseen mahtivaltioon Leóniin (ns.

Clunyn reformi). Romaanisten kirjakielten synty tapahtui joka tapauksessa vasta vuosisatoja kestäneen puhekielten eriytymisen jälkeen.

Hispaniasta kotoisin olleet roomalaiset kirjailijat viljelivät niemimaalle tyypillisiä ilmauksia. Jotkut niistä (esim. *materies* / *materia* > esp. *madera* 'puu[aines]'; *mensa* > esp. *mesa* 'pöytä') edustivat latinan yleistä sanastoa, mutta tulivat valtakunnan muissa osissa korvatuiksi neologismeilla, jotka eivät levineet Hispaniaan (vrt. esim. ranskan *bois* < germ. **bosc-*, *table* < *tabula*). Italialaisesta, ei-roomalaisesta aineksestä mainitaan jäänteinä nimistöä kuten *Huesca* (< *Osca*, vrt. *oskit*).

(kuva: suomalainen vulgaarilatinan tutkija Veikko Väänänen ja norjalainen muinaisportugalin tutkija Leif Sletsjøe)

Joitakin iberoromaanisten kielten ääntämykseen liittyviä piirteitä on esitetty paikallisten latinan murteiden esiroomaalaisista kielistä lainaamiksi vaikutteisiksi. Niinpä portugalille tyypillinen vokaalienvälisen -l- ja -n-konsonanttien katoaminen (mammula '[naisen] rinta' > port. *mámoa*, esp. *mambla*; *populus* 'kansa' > port. *povo*, esp. *pueblo*; *luna* 'kuu' > port. *lua*, esp. *luna*; *femina* 'nainen' > port. *fêmea*, esp. *hembra*; Sletsjøe 1959) on koetettu selittää ikivanhalla, mahdollisesti kelttiläisellä, sanapainoon liittyvällä ilmiöllä. Espanjalle luonteenomainen sananalkuisen f-konsonantin aspiroituminen ja kato (*filia* 'tytär' > esp. *hija*, port. *filha*, kat. *filla*) taas on liitetty esi-indoeurooppalaiseen, mahdollisesti varhaisbaskilaiseen vaikutukseen (Lapesa 1980: 38-46; Lleal 1990: 39-43). Paikallinen selitys saattaa löytyä myös sille, miksi sananalkuiset konsonanttiryhmät pl-, kl- ja fl- eivät säily portugalissa eivätkä espanjassa (*plorare* 'itkeä' > port. *chorar*, esp. *llorar*, vrt. kat. *plorar*; *clamare* 'huutaa' > port. *chorar*, esp. *llorar*, vrt. kat. *plorar*; *flamma* 'liekki' > port. *chama*, esp. *llama*, vrt. kat. *flama*) tai miksi niemimaalla (varsinkin sen pohjoisosista peräisin olevissa kielimuodoissa) ei tehdä eroa b- ja v-äänteiden välillä (betasismi). Niemimaan kielistä portugali ja espanja

ovat selvästi kulkeneet omaa polkuaan ja eroavat katalaanista, joka Välimeren rannikkoalueen kielenä oli lähempänä imperiumin keskusta ja Etelä-Ranskaa. Niinpä varsinaisiksi iberoromaaniseksi kieliksi kutsutaan nykyään yleensä vain portugalia ja espanjaa; katalaani (tai cvb-kielet) yhdisteään enemmän Gallo-Romaniaan.

Myöhäislatina ja oppitekoiset sanat

Rooman valtakunnan romahdettua latina säilyi kirkon ja hallinnon kielenä. Roomalainen kieliaines jatkoi siten elämäänsä toisaalta kansan puhumana kielenä, jonka kehitys seurasi omia polkujaan ja toisaalta kirjallisenä perinteenä, joka pyrki seuraamaan klassista esikuvaa. Näiden kahden kielimuodon välillä oli jatkuva vuorovaikutus: kirjoitetusta (tai luetusta) kielestä (myöhäislatinasta) otettiin vaikutteita puhekieleen ja kirjakieli läheni rakenteeltaan jonkin verran puhekieltä. Juridiset asiakirjat laadittiin latinaksi vielä pitkään roomaanisen kirjallisen traditioton syntyminen jälkeenkin; erityisesti katolisen kirkon liturgian, saarnojen ja muun kristillisen kirjallisuuden merkitys roomanisiin kieliin oli huomattava.

Kirkollisesta latinasta lainatut sanat eivät noudattaneet tavallista äännekehitystä, jonka mukaan kielen "normaali" sanasto kehittyi, vaan latina jarrutti niissä tapahtuvia muutoksia aiheuttaen ns. puolioppitekoisten sanojen (semicultismos) synnyn.. Siten virgine 'neitsyt' antaa espanjassa tulokseksi muodon virgen eikä *verzen, joka olisi ollut kansanomaisen kehityksen tulos (samoin esim. *sæculum* '[tämä] maailma' > esp. *siglo*; *periculum* 'vaara' > esp. *peligro*). Täysin oppitekoisina sanoina (*cultismos*) pidetään niitä, jotka latinasta on eri aikoina (vielä viime aikoihin saakka) lainattu sopeuttamalla ne vain välttämättömiltä osin roomaaniseen äännejärjestelmään. Näin on syntynyt jopa sanapareja, joista toinen on kansanomaisen kehityksen tulos ja toinen lainasana: *frigidu* > ep. *frío* / *frígido*, *integru* > esp. *íntegro* / *entero*, *signu/a* > esp. *seña* / *signo*, *radiu* > esp. *rayo* / *radio*.

Oppitekoisten sanojen joukossa on kreikkalaisilla lainoilla (hellenismeillä) merkittävä osuutensa. Niemimaan itärannikolla oli ollut kontakteja helleniseen kulttuuriin ammoisista ajoista alkaen; Rooman kulttuurin muotoutumiseen kreikkalaisilla oli keskeinen vaikutus. Niinpä osa latinan kautta roomanisiin kieliin siirtynyttä sanastoa on kreikkalaista alkuperää (esim. korkeakulttuuriin liittyvät *poesis*, *scæna*, *schola* ja laajempiin kansankerrokseen varhain levinneet *balneum* > esp. *baño*, *apotheca* > esp. *bodega*, *ampulla* > esp. *ánfora*). Kirkollisessa kielessä hellenismeillä oli erityisen tärkeä asema (*ecclesia*, *evangelium*, *monasterium* jne.).

Lähteitä:

- Baldinger, Kurt (1972 2. esp. painos) *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica* (Madrid, Gredos)
- Caballos Rufino, Antonio & Fatuarte, Jesús María & Rodríguez Hidalgo, José M. (1999) *Itálica arqueológica* (Sevilla, Universidad & Junta de Andalucía & Fundación El Monte)
- Cicero, M. Tullius (ed. 1964) *De divinatione* (London & Cambridge, Massachusetts, William Heinemann & Harvard University Press)
- Itkonen, Esa (1998) Sukupuu ja kontakti (*Virittäjä*, 102)
- Jungemann, Frederick H. (1955) *La teoría del sustrato y los dialectos hispano-romances y gascones* (Madrid, Gredos)
- Kiepert, Heinrich (1876, 6. painos) *Atlas Antiquus* (Berlin)
- Lapesa, Rafael (1980, 8. painos) *Historia de la lengua española* (Madrid, Gredos)
- Lleal, Coloma (1990) *La formación de las lenguas romances peninsulares* (Barcelona, Barcanova)
- Magno, Lúcia M. dos Santos (1961) Áreas lexicais em Portugal e na Itália (*Revista Portuguesa de Filologia*, XI)
- Meier, Harri (1930) *Beiträge zur sprachlichen Gliederung der Pyrenäenhalbinsel und ihrer historischen Begründung* (Hamburg, Hamburger Studien zu Volkstum und Kultur der Romanen, 3)
- Sletsjøe, Leif (1959) *Le développement de l et n en ancien portugais* (Oslo, Presses universitaires)
- Ursin, Nic. R. af (1884) *De Lusitania Provincia Romana* (Helsingiaë, ex Officina Frenckelliana)
- Väänänen, Veikko (1981) *Recherches et récréations latino-romanes* (Paris, Bibliopolis)
- Väänänen, Veikko (1985, 2. esp. painos) *Introducción al latín vulgar* (Madrid, Gredos)
- Wright, Roger (1982) *Late Latin and Early Romance* (Liverpool, Francis Cairns)
- Wright, Roger (1994) *Early Ibero-Romance* (Newark, Juan de la Cuesta)

4. Germaanien kansainvaellukset

Länsigoottien valtakunta

Rooman valtiorakenteet ja kulttuurivaikutus kestivät niemimaalla kuutisen sataa vuotta. Sinä aikana latinan kieli juurtui pysyvästi ja syrjäytti alkuperäiskielet baskia lukuun ottamatta. Rooman valtakunta oli laajentunut syvälle germaanisiksi kieliä puhuvien kansojen alueille ja sotia germaaneja vastaan oli käyty vuosisatoja; muistettakoonpa vaikka Cæsarin gallialaissodat vuosina 58-52 eKr. 400-luvun alussa jKr. germaanien hyökkäykset Roomaa vastaan kiihtyivät kun useat germaanikansat (mm. länsi- ja itägootit, vandaalit ja langobardit) lähtivät liikkeelle (osittain idästä tulleiden hunnilaumojen painostamina) suurina joukkoina ja etsivät uusia asuinsijoja eri puolelta Eurooppaa. Rooman valtakunnan katsotaan kukistuneen lopullisesti näihin hyökkäyksiin vuonna 476.

Pyreneiden niemimaan kannalta tärkein germaanikansa olivat länsigootit (visigootit), jotka perustivat sinne oman valtionsa n. vuonna 500. Heitä ennen niemimaalle olivat saapuneet 400-luvun alussa pienempinä joukkoina alaanit ja vandaalit, joiden vaikutus jäi kuitenkin vähäiseksi. Vandaalit kulkivat niemimaan kautta Afrikkaan 420-luvun lopussa ja sveevit (suevos) perustivat valtion nykyisen Galician alueelle 400-luvun alussa, mutta sulautuivat länsigoottien valtakuntaan vuonna 585.

Länsigootit olivat ennen Hispaniaan tuloaan kiertäneet alle sadassa vuodessa Pohjois-Euroopasta Mustanmeren rannikon kautta Pohjois-Italiaan ja omaksuneet runsaasti roomalaisia vaikutteita. Hispaniaan saapuneet parisataa tuhatta länsigoottia olivat kaksikielisiä, mutta heidän sivistyskielekseen vakiintui pian latina. Varsinaisia gootinkielisiä tekstejä ei niemimaalta ole säilynyt, mutta germaaninen kielellinen vaikutus jäi pysyväksi erityisesti nimistössä. Länsigoottien instituutiot (mm. oikeuslaitos: länsigoottien lakikokoelma Forum Judicum, esp. Fuero Juzgo, kat. Llibre Jutge) korvasivat roomalaiset, mutta kieleksi jäi latina. Länsigoottien tärkeimmät asujaimistokeskittymät olivat Kastilian tasangolla; hallinnollisena keskuksena oli Toledo (Toletum), mutta eri hallintoalueiden paikalliset virkamiehet (dux, duces) olivat suhteellisen itsenäisiä. Aluksi areiolaisuutta tunnustavat gootit eristyivät muusta väestöstä (seka-avioliitot olivat kiellettyjä vuoteen 652 asti) ja muodostivat ainoastaan poliittis-sotilaallisen yläluokan. 500-luvun lopulla, areiolaisuuden hävittyä katolislaisuudelle, germaaniväestö alkoi sulautua alkuperäisiin asukkaisiin. Kronikoiden ansiosta sveevien ja länsigoottien historia hallitsijoihin tunnetaan melko hyvin.

Germaaniaika kesti niemimaalla vain kolmisen sataa vuotta:. Se sortui vuonna 711 Pohjois-Afrikasta tulleiden arabien ja berberien hyökkäykseen: viimeiseksi länsigoottikuninkaaksi jä i Rodrigo "el último godo".

(kartta: pizarra-dokumenttien löytöalueet / germaanivaltiot vuonna 586; ????: 62; Menéndez Pidal 19??, III: ???)

Romaanisten kielten kehityksen kannalta germaaniaika oli keskeinen. Rooman keskusvallan hävittyä kielellistä eritymistä ei jarruttanut mikään ja puhuttu kieli eriyi nopeasti eri alueilla. Kehitystä ei valitettavasti voida seurata dokumenttien avulla, sillä ensimmäiset (latinankieliset) kirjoitukset, oikeudenkäyttöön liittyvät asiakirjat (kartulaariot) ovat säilyneet vasta länsigoottien valtakunnan romahtamisen jälkeiseltä ajalta. Niemimaan nykyisten kieliolojen kannalta germaanivalloituksen osuus oli ratkaiseva. Arabivalloituksen alettua goottilais-latinalainen kristitty kulttuuri säilyi pienissä ruhtinaskunnissa niemimaan pohjoisimmassa osassa, josta se sitten vuosisatojen kuluessa uudelleen levisi kohti etelää ns. Reconquistan aikana: pohjoisessa syntyneet kielialueet laajentuivat kiiloina etelärannikolle saakka.

Kielelliset vaikutteet

Niemimaan roomanisten kielten perussanastoon länsigootit jättivät

määrällisesti vaatimattoman jäljen. Osa germanismeista (kuten saipo > esp. jabón 'saippua') oli omaksuttu latinaan jo roomalaisten ja germaanikansojen varhaisimpien kontaktien aikana. Portugaliin, espanjaan ja katalaaniin otetut germanismit olivat useimmissa tapauksissa lainautuneet latinaan jo ennen kansainvaellusten tuloa Pyreneiden niemimaalle ja ne löytyvät siten myös muista romaanisista kielistä. Germaanien niemimaalle mukanaan tuoma feodaaliyhteiskunta sotaisine piirteineen antoi kuitenkin oman lisänsä aivan keskeiseen sanastoon. Joukossa on substantiiveja (esim. werra > guerra 'sota', helm > yelmo 'kypärä', spaura > espuela 'kannus', falda > falda 'mekko', haribairgo > albergue 'majapaikka', hariwald > heraldo 'vaakuna', triggwa > tregua 'aselepo', spaiha > espía 'vakooja', fehu > feudo 'läänitys', orgoli > orgullo 'ylpeys', haunitha > honta 'häpeä'), sekä muutamia verbejä (wardon > guardar 'vahtia, säilyttää', raubon > robar 'ryöstää', hrapon > rapar 'ajella puhtaaksi') ja adjektiiveja (reiks > rico 'rikas', frisk > fresco 'raikas', blank > blanco 'valkoinen'). Germaaninen suffiksi -ing on säilynyt muutamassa sanassa (abolengo 'sukujuuret, syntyperä'). Aina ei germanismien tarkka alkuperä eikä lainautumisajankohta ole selvillä, joten etymologiat ovat usein rekonstruoituja ja varustetaan lähteissä asteriskilla (*).

Germaaniset erisnimet syrjäyttivät (osin väliaikaisesti) lähes kaikki esiroomaaniset ja roomalaiset nimet ja jättivät jälkensä erisnimipohjaiseen paikannimistöön. Suurimmat nimikeskittymät löytyvät nykyisen Galician alueelta, muinaisen sveevien kuningaskunnan alueelta, joka myöhemmin jäi eristyksiin uusilta vaikutteilta, sekä nykyisen Katalonian alueelta, jonka kreivikunnat muodostivat 700-luvun lopulla frankkien kuningaskuntaan kuuluvan, maurien vastaisella rajalla sijainneen yhteenliittymän (Marca Hispanica). 1100-luvulta alkaen kristilliset pyhimystennimet syrjäyttivät suureksi osaksi germanismit, mutta merkittävä joukko goottilaisia nimiä on säilynyt käytössä nykypäivään asti (Piel 1989: 129-172).

Länsigoottien hallitsijoiden nimet ovat hyvin tiedossa. Osa on -a-loppuisia (germaaninen maskuliinin tunnus) kuten Swinthila, Khintila, Wamba, Egica ja Witiza; osa latinalaistettuja -us-päätteisiä: Sisenandus, Khindasvintus, Recesvintus, Ervigius ja Rodericus. Vielä 800- ja 900-luvun kartulaarioissakin lähes koko erisnimistö on germaanista niin Galiciassa kuin Kataloniassa. Länsigoottien ja sveebien nimet olivat levinneet kaikkiin yhteiskuntaluokkiin (Piel 1989: 129). A-päätteisten miehennimien (mm. Froila, Teodila) rinnalla oli -o-päätteisiä naisennimiä (Froilo, Teodilo).

Yleiseen käyttöön jääneet nimet latinalaistettiin muodoltaan ja ne sulautuivat osaksi jokapäiväistä romaanista nimistöä. Jotkut pystytään liittämään kokonaisuudessaan germaaniseen sanastoon: hroth 'maine' + reiks 'rikas' > Rodrigo, hathus 'taistelu' + funs 'valmis' > Alfonso, frithus 'rauha' + nanth 'rohkea' > Fernando. Joistakin voidaan tunnistaa varmuudella vain yksi rakenneosa kuten wulfs 'susi' > ulfo, marha 'sotaratsu' > mar, sigis 'voitto' > sege, thiuda 'kansa' >

teo(de).

Monet jo kadonneet etunimet (esim. Hermenegildus-nimeen perustuva esp. Menendo / Menéndez, port. Mendo / Mendes) elävät sukunimistössä. Länsigoottien todennäköisesti tärkein vaikutus niemimaan romaanisiin kieliin (ei katalaaniin) olivat patronyymit: isän etunimeen perustuvat sukunimet, jotka perustuvat nimen latinalaiseen -ic-infiksillä varustettuun yksikön genetiiviin: Rodericus 'Rodrigo' / Roderiquizi 'Rodrigo' (poika / tytär) > port. Rodrigues, esp. Rodríguez. Patronyymipäätteestä tuli hyvin produktiivinen ja se liittyi myös ei-germaanista alkuperää oleviin nimiin (Domínguez, Sánchez).

Valloittajakansojen nimistä on mahdollisesti joitakin jäänteitä niemimaan toponymiassa (alaanit: Puerto del Alano, Villalán; sveevit: Suevos, Suegos, Puerto del Sueve; vandaalit: Bandaliés, Bandalisque, Campodevánol). Jopa Andalusian nimen on katsottu pohjautuvan vandaaleihin: melko vakiintuneen käsityksen mukaan vandaalit olisivat niemimaan halki kulkiessaan ja Afrikkaan (Tunisiaan) siirtyessään käyttäneet tukikohtanaan jotakin Välimeren rannikon satamaa (Tarifaa tai Algecirasia) ja antaneet tälle nimeksi [Portu] Wandalu tai [Portu w]andalusiu 'vandaalien satama'; satamakaupungin nimestä olisi sitten kehittynyt nimitys kokonaiselle maakunnalle (Lapesa 1980: 118; Piel 1989: 151). Uusimman käsityksen mukaan (Halm 1989) Andalusian nimen pohjana pidetään goottien käsitettä landahlauts (land 'maa' + hlauts 'arpa, arvonta' > 'arvottu maa-alue', vrt. engl. lot), jonka arabit olisivat muokanneet omaan kieleensä tulkiten alku-l:n osaksi artikkelia: Al-Andalus (vrt. Alexandria > Al-Iskandariya). Gooteilla oli todistettavasti yleinen tapa jakaa maata keskenään tai vasalleilleen arpomalla (lat. gothica sors).

Länsigootit muodostivat niemimaalla sotilaallisen eliitin, joka ainakin aluksi asettautui asumaan suurena enemmistönä olleesta alkuperäisväestöstä erilleen; alkuauskkaita arvioidaan 700-luvun alussa olleen korkeintaan noin kahdeksan miljoonaa, gootteja enintään parisataa tuhatta (Baldinger 1972: 96; Glick 1979: 27-28). Goottikaupunkeja tai -kyliä nimitettiin luonnollisesti usein niiden asukkaiden mukaan: esp. Godos, Godojos, Godín, Gudillos, Gudino, port. Godão, Godinho jne., samoin kuin ei-goottilaisten, "roomalaisten" asuinsijojakin: Romanos, Romanillos, Romanones.

Suurin osa germaaniperäisestä paikannimistöstä perustuu erisnimiin. Yhdistettynä kaupunkia tms. asuinpaikkaa tarkoittavaan substantiiviin latinalaistetun erisnimen genetiivi on antanut tulokseksi omistajaansa tai perustajaansa viittaavan nimen: [Villa] Wimarani > Guimarães, [Villa] Fafilani > Fafiães, Villar Roderici > Villaruriz, Castrum Sigerici > Castrogeriz, Castellum Audolini > Castellolí, Palatium Frugildi > Palafrugell, Casa Andulfi > Casandulfe. Monikon genetiivistäkin on muutama jäänte: Campus Gotthorum > Campotoro, [Villa] Gotthorum > Villatoro, Toro.

Erisnimistä riippumatonta germaanista aineistoa paikannimistössä on hyvin

vähän. Tärkein on (sittemmin myös osaksi sukunimistöä tullut) sala (port. saá, sá, esp. sala), joka on alunperin tarkoittanut 'suurta rakennusta, kartanoa' tai 'pikkupalatsia': port. Saavedra < Sala Vetera, Sasdónigas < Salas Dominicas, esp. Salas [de los Infantes], jne.

Pizarra-taulut

Germaaniajalta on säilynyt hyvin vähän kirjallisia lähteitä. Hispanialais-latialainen korkeakulttuuri ei suinkaan tuhoutunut kansainvaelluksiin, vaan säilyi suurissa keskuksissa lähinnä osana kirkon toimintaa. Tunnetuin länsigoottien valtakauden oppinut oli 600-luvun alussa Hispaliksen (Sevillan) piispana toiminut Isidorus Sevillalainen, joka kirjoitti moniin tieteenaloihin liittyviä teoksia, mm. kielitieteellisen Etymologiae-tutkielman.

Jokapäiväistä elämää koskevaa kirjallista aineistoa edustavat 500-700-luvuilta peräisin olevat pizarrat (< bask. lapitz [<lapideus] + arri 'kivi'): saviliusketaulut, joille tehtiin muistiinpanoja kaupoista, sopimuksista, lahjoituksista, tavaraluetteloista ym. Pizarroja on löydetty satakunta, suurin osa Kastilian ylätasangolta, Salamancan ja Ávilan väliseltä alueelta. Ne on kirjoitettu latinaksi ns. länsigoottilaisella kursiivilla. Useimmat ovat fragmentaarisia ja vaikeasti tulkittavia: osa taulusta on lohjennut pois ja pinta kulunut tai naarmuttunut.

(kuva: Salamancan läheltä löydetty, 600-luvulle ajoitettu pizarra, jäänne luettelosta tai

mahdollisesti samaa ilmausta toistava kirjoitusharjoitelma; Velázquez Soriano 1989: 178)

transkriptio (Velázquez Soriano):

P suscepimus [---]
is per [cast]ros VI
suscepi[mus per]
castros II te m[---]
per castros te+[---]
suscepimus
per castros is
suscepim[us]
per cast[ros]
suscep[imus]
per c[astros]

Pizarra-taulujen kielestä ja sisällöstä voidaan tehdä joitakin johtopäätelmiä. Niiden latina oli suurimmaksi osaksi koulussa opeteltuja kiteytyneitä ilmauksia, formuloita, jotka eivät mitenkään kuvasta puhekieltä. Kirjurien heikko latinantaito kuvastuu silti joissakin kirjoitustavoissa, jotka saattavat olla seurausta puhutun kielen vaikutuksesta: espanjan kieltä ennakoivia piirteitä ovat mm. b- ja v-äänteiden sekaantuminen (beni = veni 'tulin'; auitaciones = habitaciones 'asumukset') sekä painollisen e-vokaalin diftongiutumisen ie:ksi (ualiente = ualente 'rohkea'). Erityisen kiintoisa on pizarroissa säilyneiden erisnimien jakauma, joka heijastelee yhteiskuntarakennetta: viranomaisiin viittaavat nimet ovat useimmiten germaanisista (Favila, Froila, Rodericus, Teodulfus); todistajien nimissä on myös alkuperäisväestön latinalaista (Bonifatius, Marcellus, Maxima, Vincentius) tai esiroomalaista (Ammica, Sigerius) aineistoa.

Lähteitä:

- Aebischer, Paul (1928) *Essai sur l'onomastique catalane du IXe au XIIIe siècle* (Barcelona, Biblioteca Balmes)
- Corominas, Joan (1944) Noms de lloc d'origen germànic (Buenos Aires, *Miscel.lània Fabra*)
- Gamillscheg, Ernst (1934) Die Westgoten auf der Iberischen Halbinsel (Berlin & Leipzig, in: id., *Romania Germanica*, I)
- Glick, Thomas F. (1979) *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages: Comparative perspectives on social and cultural formation* (Princeton, University Press)
- Halm, Heinz (1989) Al-Andalus und Gothica Sors (*Der Islam*, 66)
- Lapesa, Rafael (1980, 8. painos) *Historia de la lengua española* (Madrid, Gredos)
- Meyer-Lübke, Wilhelm (1904) *Romanische Namenstudien, I. Die altportugiesischen Personennamen germanischen Ursprungs* (Wien, Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie)

der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, 149)

Piel, Joseph-Marie (1936 / 1945) Os nomes germânicos na toponímia portuguesa I-II (Lisboa, *Boletim de Filologia*)

Piel, Joseph-Marie (1989) *Estudos de Linguística Histórica Galego-Portuguesa* (Lisboa, Imprensa Nacional - Casa da Moeda)

Sachs, Georg (1932) *Die germanischen Ortsnamen in Spanien und Portugal* (Jena & Leipzig, Berliner Beiträge zur romanischen Philologie, II)

Velázquez Soriano, Isabel (1989) *Las pizarras visigodas: edición crítica y estudio* (Murcia, Universidad)

5. Muslimien Al-Andalus

Valloitus ja takaisinvalloitus

Länsigoottien valtio romahti 700-luvun alussa kun arabien johtamat berberijoukot hyökkäsivät sen kimppuun Pohjois-Afrikasta. Keskiajan historioitsijoiden välittämän kuvan mukaan sotapäällikkö Tariq ibn Ziyad ylitti Gibraltarin (< arab. Jabal Tariq 'Tariqin vuori') salmen huhtikuussa vuonna 711 mukanaan noin 7000 berberisotilasta. Saatuaan lisäjoukkoja (noin 5000 miestä) hän kävi taisteluun 100 000 -päistä, Rodrigo-kuninkaan johtamaa länsigoottien armeijaa vastaan heinäkuussa samana vuonna ja voitti sen Guadaleten (arab. Wadi Lakka) taistelussa. Syynä hyökkäykseen kerrotaan olleen Rodrigon ja Ceutan bysanttilaisen kuvernöörin välinen vihanpito: Ceuta pyysi muslimeilta apua Rodrigoa vastaan. Kun goottien pääarmeija oli voitettu, suurin osa niemimaasta joutui muslimien valtaan muutamassa vuodessa. Pohjoisin osa ei koskaan jäänyt pysyvästi muslimivallan alle. Takaisinvalloitus l. Reconquista alkoi saman tien: goottiarmeijan rippeet pysäyttivät legendaarisen Don Pelayon johdolla arabien etenemisen Covadongan taistelussa Asturiasissa vuonna 718.

Yllä esitetty kuvaus on todennäköisesti legendojen värittämä. Ei ole varmaa käytiinkö ratkaiseva taistelu todella Guadaletessa, goottiarmeijan suuruus on ilmeisen liioiteltu, muslimipäällikkö Tariq ei mahdollisesti ollut mikään historiallinen henkilö jne. Syynä hyökkäykseen oli tuskin myöskään mikään paikallinen kristittyjen välinen pikku erimielisyys (Glick 1979: 32). Muslimivallan leviäminen Pyreneiden niemimaalle oli luonnollista jatkoa Pohjois-Afrikan valloitukselle, joka oli kestänyt alle sata vuotta. Islam oli vasta perustettuna (622) uskontokuntana hyvin ekspansiivinen ja pyrki leviämään kaikkialle Välimeren pohjoispuolelle. Hyökkäyksiä tehtiin kohti Bysanttia, Sisiliaa, Roomaa ja Etelä-Ranskaa, jossa eteneminen pysähtyi vuonna 741 Kaarle Martellin voittoon Poitiers'n taistelussa.

Rikas Hispania oli lyhyen matkan päässä Pohjois-Afrikasta ja sen länsigoottilainen hallinto oli heikko. Goottiväestön lukumäärä oli vähäinen, paikalliset ruhtinaat olivat melko riippumattomia Toledon keskusvallasta, kauppa oli pitkälti juutalaisten käsissä. Lisäksi gootit olivat teknisesti alakynnessä: roomalaisten rakentamat tieverkosto ja kastelujärjestelmät olivat päässeet rappeutumaan, talouselämä oli rempallaan. Roomalainen Hispania oli ollut osa mahtavaa imperiumia, jonka sisällä kauppa kävi ja kulttuurivaikutteet levisivät. Länsigoottien eristäytyneen kauden jälkeen muslimien Al-Andalus merkitsi

niemimaan joutumista uudelleen osaksi laajaa kulttuuripiiriä, jossa väestö, tiedot ja taidot kulkeutuivat idästä länteen ja lännestä itään.

Muslimien Hispaniassa oli monenlaisia sisäisiä jännitteitä. Arabi-yläluokan mukana tuli suuri joukko berbereitä, jotka olivat kääntyneet islamin uskoon vain vähän ennen valloituksen alkua ja osasivat huonosti tai eivät ollenkaan arabiaa eivätkä välttämättä mielellään alistuneet arabien johdettaviksi. Berberiväestö hakeutui niemimaalla vuoristoseuduille, jotka muistuttivat sen omia kotiseutuja Pohjois-Afrikan rannikkoalueen vuoristoissa. Juuri berberit yrittivät asettua niemimaan pohjoisimpaan osaan, Galiciaan, Asturiasiin ja Kantabriaan siinä kuitenkaan onnistumatta; niinpä pohjoisin kaistale jäi kristittyjen goottien (ja baskien) tukikohdaksi. Toisaalta islamin valtakunta oli laaja ja Hispania sijaitsi kaukana sen länsirajalla. Paikalliset arabihallitsijat pystyivät toimimaan melko itsenäisesti huolimatta Välimeren itäosassa sijainneen muslimikeskushallinnon (Damaskoksen kalifikunnan) yrityksistä ohjailla sitä. Länsigoottien vähän yli kaksisataa vuotta komennossaan pitämä alkuperäisväestö sai uudet isännät, jotka luonnollisesti koettivat vahvistaa valtaansa käännättämällä sen islaminuskoiseksi. Käännätystyö sujui aluksi hitaasti, mutta vuoden 1100 paikkeilla arvioidaan niemimaan noin seitsemästä miljoonasta asukkaasta yli viiden miljoonan olleen muslimeja (Glick 1979: 35). Väestön sulautumista edisti se, että päinvastoin kuin länsigootit, muslimit eivät ainakaan aluksi tueneet naisia mukanaan vaan solmivat avioliittoja paikallisen väestön kanssa.

Al-Andalusin hallintokeskukseksi tuli ensin Sevilla (<Isbiliya < *Hispalia < Hispalis); pian poliittisen toiminnan ja kulttuurin tyysijaksi vakiintui kuitenkin Córdoba, jossa Umajjadi-suku piti valtaa ensin Damaskoksen kalifikunnan alaisena emiraattina (756-929) ja sitten omana kalifaattinaan (929-1031). Kalifaatin aika merkitsi tieteiden ja taiteiden suurta kukoistuskautta ja vaikutti olennaisesti itämaisen tiedon leviämiseen kristittyyn Eurooppaan. 1000-luvun puolivälissä Córdobaan kalifikunta hajosi sisäisiin ristiriitoihin ja muslimialue jakautui pikkuvaltioihin (ns. taifa-kuningaskunnat). Nämä puolestaan sortuivat Pohjois-Afrikasta tulleiden fundamentalistimuslmiin hyökkäyksiin: ensimmäisenä aaltona tulivat almoravidit (1086-1143; esp. almorávides < arab. al-murabitun), toisena almohadit (1146-1212; esp. almohades < arab. al-muwahhidun). Valloittajien joukossa oli paljon Lounais-Saharasta, Mauretaniasta peräisin olevia sotilaita, joita kristityt kutsuivat maureiksi (esp. moro); nimitys vakiintui sittemmin romaanisissa kielissä tarkoittamaan kaikkia muslimeja. Al-Andalusin poliittisten olojen muuttuessa niemimaan pohjoisosan kristityt ruhtinaskunnat hankkivat uudelleen jalansijaa etelämpää. Niin alkoi maailmanhistorian pisimmäksi sodaksi mainittu Reconquista.

(kartta: Reconquistan eteneminen 900-luvulta 1400-luvun loppuun; Entwistle 1980: 183, 199; Lapesa 1980: 192-193)

Espanjalaiset historioitsijat ovat kiistelleet siitä, missä määrin Reconquistaa voidaan pitää tiedostettuna "projektina" niemimaan takaisinvaltaamiseksi maureilta. Claudio Sánchez Albornozin mielestä käsitys Espanjasta kokonaisuutena syntyi varhain ja oli johtotähtenä kristityille ruhtinaille. Américo Castron mukaan taas Espanja muotoutui vähitellen eri osasista ja rakentui lukemattomille kulttuurivaikutteille, joista Al-Andalus oli keskeisimpiä.

Prosessi lähti liikkeelle Asturiasista, johon muslimivalta ei koskaan ulottunut pysyvästi ja jonne perustettiin itsenäinen kristitty kuningaskunta jo vuonna 739, vain muutama vuosikymmen Covadongan taistelun jälkeen. Asturias laajeni vähitellen Leónin kuningaskunnaksi, johon kuuluivat myös nykyiset Galicia, Pohjois-Portugali ja Kastilia. Sekä Portugali että Kastilia itsenäistyivät omiksi valtioikseen irrotten Leónista, joka (Galicia mukaan luettuna) sitten taas liitettiin Kastiliaan (yhdistetty Castilla y León). Braga vallattiin maureilta vuonna 1040, Coimbra 1064, ja vuonna 1128 käydyn São Mameden taistelun jälkeen, jossa Afonso Henriques voitti Leónin armeijan, Portugali julistautui itsenäiseksi kuningaskunnaksi jo 1139. Lissabon siirtyi kristityille 1147 ja viimeiset maurit alistettiin Algarvessa vuonna 1249.

Reconquistan edetessä Kastilia osana Leónia otti siinä johtoaseman ja levittäytyi paitsi kohti etelää myös länteen ja itään. Niin kastilian kielestä tuli niemimaan tärkein kieli, espanja. Alunperin Kastiliaksi (esp. Castilla < lat. Castella

'linnat') nimitettiin vain pientä, tiuhaan linnoitettua aluetta Kantabrian vuoriston eteläpuolella. Vähitellen nimitys laajeni koskemaan myös Burgosin ympäristön tasankoaluetta. Fernán González (-970) yhdisti Kastilian kreivikunnaksi maakunnat, joissa ei noudatettu länsigoottien lakia, vaan oikeudenkäytön perinteeseen pohjautuvaa tapaoikeutta. Leónin kuningas Alfonso VI kukisti Toledon vuonna 1085 ja julistautui koko Espanjan valtiaaksi (Imperator totius Hispaniæ), vaikka hänen valtakuntaansa kuului alle kolmasosa niemimaan pinta-alasta.

Kastiliasta itään olevilla alueilla Reconquista eteni aluksi hitaammin. Pieni Navarran kuningaskunta jäi eristyksiin Kastilian ja itäisen mahtivaltion Aragonian väliin. Barcelona vapautui maurivallasta jo vuonna 801 ja sen ympäristöstä muotoutui itsenäinen kreivikunta, joka liittyi Reconquistaan liitossa Aragonian kanssa. Kukin niemimaan pohjoisimmassa osassa syntynyt kristitty valtio työnty kiilan tavoin kohti etelää vieden mukanaan myös kielellisiä vaikutteita. Niinpä Asturiasin ja Leónin vaikutteita on nähtävissä Salamancasta etelään jopa Cáceresissa (ns. Extremadura leonesa; extremadura 'äärialue'), aragonialaisvaikutteinen alue ulottuu Teruelista etelään ja katalonialainen aina Alicanteen. 1200-luvun kuluessa takaisinvalloitus eteni niin pitkälle, että kapeaa Välimeren rannikkoaluetta (Granadan kuningaskuntaa) lukuunottamatta koko niemimaa oli kristittyjen käsissä. Kastilian ja Leónin Fernando III (San Fernando) valtasi Córdoban vuonna 1236 ja Sevillan 1248, Aragonian Jaume (Jacme) I kukisti Valencian vuonna 1238 ja osallistui kastilialaisten kanssa Murcian valtauksen 1266. Oli kuitenkin kuluva vielä kaksi sataa vuotta ennen kuin yhdistyneiden Kastilian ja Aragonian hallitsijat, "katoliset kuninkaat" (los Reyes Católicos) Ferdinand ja Isabella alistivat Granadan (1492) ja kolmisen sataa vuotta ennen kuin viimeiset muslimiyhteisöt katosivat niemimaaalta.

Kahdeksan sataa vuotta rinnakkaiselo

Poliittiset olot ehtivät 800 vuoden aikana vaihdella erittäin paljon niin kristityssä kuin muslimiosassa niemimaata. Kristityt kuningas- ja ruhtinaskunnat kävivät välillä sotia keskenään, välillä taas edistivät yhdessä Reconquistaa. Kristittyjen alueen laajetessa ja toisaalta Leónin toisaalta Aragonian noustessa sen johtoon poliittinen yhtenäisyys lisääntyi. Córdoban kalifikunnan jakauduttua 1000-luvun alussa pikkukuningaskunniksi Reconquista vähitellen kiihtyi. Väestö oli koostumukseltaan kirjavaa molemmilla puolilla ja kieliolot sekavia. Lisäksi poliittiset (Córdoban keskushallinto suhteessa paikallisiin ruhtinaiisiin ja toisaalta muuhun muslimimaailmaan), etniset (arabit / berberit) ja uskonnolliset ristiriidat (shia- ja sunni-muslimit) vaivasivat Al-Andalusia. Välillä Reconquista eteni kohti

etelää, välillä taas taantui ja muslimivalta lujittui. Hyvin yleistä oli, että jokin muslimiruhtinas oli vasallisuhteessa (verovelvollinen) kristityille tai päinvastoin. Kristityillä alueilla asui muslimeja ja muslimialueilla kristittyjä.

Korkeinta poliittista ja taloudellista valtaa käytti niemimaalle muuttanut arabiväestö (arab. baladí 'kaupunkilainen' > esp. baladí 'vähäarvoinen'; merkityksen muutos liittyy siihen seikkaan, että maalaiset usein tunsivat tullessaan kaupunkilaisten huijaamiksi kaupankäynnissä; Dozy 1869 / 1974: s. v.). Vaikka suuri osa muslimialueiden kristityistä väestöstä kääntyikin islamin uskoon (esp. muladí < arab. muwallad), osa säilytti erioikeuksin uskontonsa (esp. mozárabe < arab. musta'rib 'arabialaistettu'), ja omaksui romaanisen kielen ohelle arabian kielen. Kristittyjen keskuudessa asuvilla muslimeilla (esp. mudéjar < arab. mudajjan 'kesytetty, paikoilleen jäänyt') oli tärkeä merkitys monissa arabeilta vallatuissa suurissa kaupungeissa; osa heistä joutui ainakin muodollisesti kääntymään kristityiksi (esp. converso, tornadizo) ja omaksui romaanisen kielen (ladino). Jotkut kristityt oppivat arabiaa (algarabiado) kauppa- ja muiden suhteiden ansiosta (Glick 1979: 167). Olosuhteet olivat siis mitä edullisimmat kaikenlaiselle kulttuurivaihdolle ja kielellisille vaikutteille. Tärkeinä välittäjinä toimivat monikieliset juutalaiset.

Suurimman kukoistuksensa Al-Andalus saavutti Umajjadi-suvun kalifaatin ja erityisesti kalifien Abd al-Rahman III (912-961) ja Al-Hakam II aikana, joskin tieteet ja kirjallisuus olivat loistossaan myös kalifaatin päättymisen jälkeisinä poliittisen sekasorron vuosisatoina. Kuuluisimpia tiedemiehiä olivat Valencian lähellä Játivassa ja myöhemmin Huelvassa asunut juristi, teologi ja runoilija Ibn Hazm (esp. Aben Hazám, 994-1063), joka nuorena miehenä kirjoitti maailmankirjallisuuden merkittävimmän rakkauden filosofian esityksen "Kyyhkysen kaulanauhan" (arab. Tawq al-hamama), Zaragozassa syntynyt ja Sevillassa vaikuttanut filosofi Ibn Bayya (esp. Avempace, -1138) sekä Córdobassa vaikuttanut filosofi Ibn Rusd (esp. Averroes, 1126-1198). Averroes laati kommentaarin Aristoteleen teoksiin: latinan- ja hepreankielisinä käännöksinä se levisi muualle Eurooppaan ja teki kreikkalaisen filosofian uudelleen tunnetuksi. Myös muihin tieteenaloihin kuten lääketieteeseen, tähtitieteeseen ja matematiikkaan liittyviä teoksia käännettiin latinaksi Córdobassa ja Toledossa. Intialainen numerojärjestelmä levisi Eurooppaan Toledon kautta, jossa matemaatikko al-Khwarizmin (> algoritmi) tuotantoa käännettiin latinaksi. Espanjan kautta Eurooppa sai näin myös nollan (arab. sifr 'tyhjä' > esp. cifra; vrt. arab. sifr > lat. zephyrum > it. zero > esp. cero).

Córdobaan ja Toledoon kerääntyi oppineita islamilaisista maista ja Euroopasta ja niihin syntyi ajan myötä merkittävät kirjastot. Käännöstoiminnasta tuli tärkeä osa varsinaista tieteellistä tutkimusta. Eri kaupungeissa ja jopa Euroopan eri maissa työskennelleet kääntäjät olivat kirjeenvaihdossa keskenään ja vaihtoivat tietoja keskenään Toledon kautta. Usein kaksi kääntäjää teki yhteistyötä siten, että

toinen (yleensä juutalainen tai mauri) käänsi ääneen, sana sanalta ja lause lauseelta arabiasta espanjaksi ja toinen (kristitty) espanjasta latinaksi. 1100-luvulla espanjankielistä välimuotoa ei vielä merkitty muistiin, mutta 1200-luvulla, Kastilian suuren humanistikuningas Alfonso X Oppineen (Alfonso X el Sabio, 1221-1284) aikana, Toledon oltua jo pari sataa vuotta kristittyjen hallussa, espanjankielinen versio säilytettiin ja sen kieltä säädeltiin tietoisesti: syntyi espanjankielinen proosa. Kääntäjän ammatti oli arvostettu ja useiden kääntäjien nimet ovat tiedossa (Dominicus Gundisalvus, Johannes Hispalensis, Aben Dawud); itse kuningas Alfonso X osallistui käännös- ja kielenhuoltotyöhön.

Tieteellisen kirjallisuuden ohella Al-Andalusissa viljeltiin lyriikkaa. Osaksi se oli korkeakirjallista ja kirjoitettiin klassiseksi arabiaksi, joskus käytettiin paikallisia arabian murteita ja jopa kristittyjen mosarabien puhumaa romaanista kieltä. Hispano-arabialaiset runoilijat kehittivät kaksi uutta runotyyppiä: muwassahan (esp. moaxaja) ja zagalin (esp. zéjel). Edellisessä on kyse viisisäkeisestä runosta, johon liittyy paikallisella arabian murteella tai mosarabiksi kirjoitettu loppukaneetti, yleensä naisen suuhun sovitettu yhteenveto tai "clou" eli hardza (esp. jarcha). Jälkimmäinen on kokonaan paikallisella arabian murteella kirjoitettu runoelma, jossa on usein romaanista sanastoa: mm. espanjan coño-sanana ensimmäinen atestaatio on peräisin zéjel-runosta (Tuulio 1938: 264-265). Muwassaha-runouden uranuurtajat olivat Córdoban lähellä Cabrassa 900-luvun alussa asuneet Muqaddam ibn Mu'afa (esp. Mocádem ben Muafa) ja Muhammad ibn Mahmud. Zéjel-runouden tärkein edustaja oli Al-Andalusin kuuluisin runoilija Ibn Quzman (esp. Abenguzmán, -1169).

(kuva: Muhammad ibn Ubadan kirjoittamaan muwassahaan liittyvä hardza; Heger 1960: 118)

transkriptio (García Gómez / Heger):

mn sydy 'br'hym

y' nw'mn dlg
fnt myb
dy nht
'n nwn snwn k'rs
yrym tyb
grmy 'wb
lfirt

tulkinta (García Gómez / Heger):

mió sisi Ibrahim,
vente mib
in non, si non queris,
garne a ob
ya nuemne dolge,
de nohte,
iréme tib:
legarte.

'Herrani Ibrahim,
tule minun luokseni
Ellei, ellet halua
sano minulle minne
oi suloinen nimi,
yöllä
minä tulen sinun luoksesi
tapaamaan sinua.'

(Suom. TR)

Hardzujen kielenä ei suinkaan ollut kastilia (espanja), joka Reconquistan myötä saapui etelään vasta 1100-1200-luvuilla, vaan mosarabi eli se roomalainen kieli, jota Al-Andalusin kristitty väestö (ja osa maureista) puhui. Reconquistan päätyttyä mosarabi sulautui kastiliaan jättäen mahdollisesti vaikutteita andalusian murteeseen. Tuhat vuotta sitten se oli kuitenkin selvästi erillinen, joskin useisiin murteisiin (Toledo, Valencia, Murcia, Sevilla, Granada) jakautunut roomalainen kieli (Galmés de Fuentes 1983): monessa suhteessa siinä oli samankaltaisuuksia muiden niemimaan roomausten kielten kuin kastilian kanssa (esim. mosar. oito 'kahdeksan' < lat. octo; vrt. port. oito) sekä luonnollisesti vaikutteita arabian kielestä. Vastaavasti Andalusiassa puhutut arabian murteet muodostivat oman muusta arabiankielisestä maailmasta poikkeavan murrealueensa, jossa oli

vaikutteita romaanisesta kieliaiineksesta: p-konsonantti oli itsenäinen foneemi (klassisessa arabiassa on vain b), vokaalien pituusasteen distinktiivisyys korvattiin painolla, li-partikkelia käytettiin espanjan a-preposition tapaan akkusatiiviobjektin merkinä jne. (Corriente 1977; Glick 1979: 282).

(kuva: Ibn Quzmanin zéjel-runon; Corriente 1995)

transkriptio:

Pieni malja on parempi
kuin suuri kuninkuus.
Antakaa minun juoda!
Viekää vaatteeni
mutta älkää moittiko,
jättäkää vaikka alasti.'

(Suom. Jaakko Hämeen-Anttila & Minna Tuovinen 1999: 84)

Andalusialaisten muslimirunoilijoiden tekstit kuvastavat elämäniloa ja ylistävät elämän nautintoja. Al-Andalusin sivistynyt ja joidenkin mielestä rappeutunut elämäntapa kiinnosti kovasti kristittyä ylimystöä, joka omaksui tapoja ja muotivirtauksia hienostuneilta arabeilta. Espanjan kansallissankari Rodrigo Díaz de Vivar, el Cid tai mio Cid (< arab. Sidi 'herrani'; 1043?-1099) lienee kuuluisin esimerkki kastilialaisesta mahtimiehestä, joka vietti kymmeniä vuosia muslimiruhtinain palveluksessa tai oleskeli muslimien keskuudessa.

Kunnostauduttuaan Kastilian armeijassa 1060-luvulla ja noustuaan kuningaskunnan esitaistelijaksi (Campidoctor, esp. Campeador: valtioiden väliset kiistat oli joskus tapana ratkaista kahden miehen taisteluina ilman armeijoiden väliintuloa) hän joutui Leónin kuningas Alfonso VI:n (Toldeon valtaajan) epäsuosioon ja hänet karkoitettiin Kastiliasta. Zaragozassa valtaa pitäneet Beni Hud -suvun emiirit Moctádir ja Mutamin ottivat hänet palvelukseensa ja tekivät hänestä emiraatin armeijan komentajan. Tässä ominaisuudessa hän joutui taistelemaan mm. Barcelonan kreivikuntaa vastaan. Myöhemmin hän edisti Reconquistaa yhteistyössä Alfonso VI:n kanssa valtaamalla Valencian ja pysäyttämällä almoravidien etenemisen pitkin Välimeren rannikkoa kohti Etelä-Ranskaa. On tiedossa, että hän viihdytti itseään Valencian hovissa luetuttamalla itselleen arabialaista kirjallisuutta espanjaksi käännettynä ja omaksui arabialaisia tapoja. Varsinkin Aragonian kristityt hallitsijat, jotka olivat läheisissä tekemisissä muslimien kanssa ja joilla oli läänityksiä muslimialueilla omaksuivat vaikutteita naapureiltaan: kuningas Pedro I osasi jopa jonkin verran arabiaa.

(kuva: Aragonian Pedro I:n nimikirjoitus arabiaksi ja latinaksi; Ras Peiró 1993: 107)

Reconquistan edetessä yhä useampi suurkaupunki jäi kristittyjen haltuun. Muslimiväestö samoin kuin juutalaiset olivat tärkeitä yhteiskunnan toimivuuden kannalta, sillä he edustivat useasti ammattikuntia (mm. maanmittarit, esp. agrimensores), joista kristityillä oli vähän kokemusta. Siksi valloitettuihin kaupunkeihin jäi, omiin kaupunginosiinsa (esp. aljama tai morería 'muslimikaupunginosa, judería 'juutalaiskaupunginosa') keskitettyinä, helposti kontrolloitaviksi ja verotettaviksi suuria ei-kristittyjä yhteisöjä. 1000- ja 1100-lukujen berberivalloitusten yhteydessä, jolloin fundamentalistiset muslimivoimat (almoravidit ja almohadit) uhkasivat myös Al-Andalusin omaa vapaamielistä maurikulttuuria, mosarabiväestöä siirtyi joukoittain etelästä pohjoiseen, mm.

Zaragozaan. Näin islamilaisen kulttuurin vaikutus säilyi kristityillä alueilla pitkään senkin jälkeen kun Reconquistan raja oli siirtynyt kohti etelää.

(kartta: niemimaa noin vuonna 1986, Toledon takaisinvaltauksen jälkeen; Menéndez Pidal 19??: ???)

Reconquistan päättyessä Granadan nasridikuningaskunnan (esp. nazaritas) kukistumiseen vuonna 1492 Ferninand ja Isabella lupasivat aluksi kunnioittaa vallattujen alueiden asukkaiden uskonnollisia oikeuksia viimeisen muslimikuninkaan Abu Abd Allahin (esp. Boabdil) kanssa tekemässään antautumissopimuksessa. Jo vuonna 1502 heitä kuitenkin uhattiin karkotuksella, vaihtoehtona pakkokäännitys kristityiksi. Osa väestöstä kääntyikin (morisco 'kristityksi kääntynyt mauri', marrano 'kristityksi kääntynyt juutalainen'), mutta inkvisition jyrkkä toiminta, mm. kirjojen takavarikointi ja polttaminen, lasten kasvatuspakko kristityiksi aiheuttivat vastarintaa ja jopa muslimikapinan vuonna 1568. Kastilian valta oli monilla alueilla ohut ja muslimiväestö lukuisa, Kastilia-Leónin ja Aragonian valtioliitto oli sekin tuore. Yhdistyneen Espanjan hallitsijat kokivat ilmeiseksi uhaksi sen, että joillakin alueilla kuten Aragoniassa ja Valenciassa muslimiväestön osuus oli kymmeniä prosentteja. Kuningas Filip III karkoitti maurit lopullisesti vuonna 1609 antamallaan asetuksella.

Neljä tuhatta lainasanaa

Vuosisatainen vuorovaikutus jätti syvän jäljen varsinkin espanjan ja portugalin sanastoon sekä Pyreneiden niemimaan paikannimistöön. Espanjassa on kaiken kaikkiaan lähes tuhat suoraan arabiaan perustuvaa lainaa (johdannaisineen yli neljä tuhatta), portugalissakin useita satoja, katalaanissa vähemmän (Baldinger 1971: 63-67). Jo Espanjan keskiajan kirjallisuudesta löytyy suuri joukko arabiasta lainattuja sanoja, mm. tieteellisiä termejä, joista osa sittemmin jäi pois käytöstä: Eero K. Neuvonen laski 1200-luvun lähteistä 272 arabismia. Useimmat lainoista tulivat puhutun kielen kautta. Osan lainasanastosta arabit olivat itse omaksuneet muualta kuten sanskritista (esp. ajedrez, port. xadrez 'sakkipeli'), persiasta (esp. naranja, port. laranja 'appelsiini', esp., port. azul 'sininen'), kreikasta (esp., port. arroz, kat. arròs 'riisi') tai jopa latinasta (esp. alcázar, port. alcácer, kat. alcàsser 'linnoitus' < castrum).

Sanat lainattiin luonnollisesti siksi, että niiden mukana tuli jokin uusi asia tai käsite. Jotkut liittyvät sodankäyntiin (esp. atalaya, port. atalaia, kat. talaia 'vartiotorni', esp. alférez, port. alferes, kat. alferes 'ritari'; sotilasarvona nyk. 'vänrikki', esp., port. almirante, kat. almirall 'amiraali'), mutta useimmat jokapäiväiseen elämään kuten kaupankäyntiin (esp. aduana, kat. duana 'tulli', port. alfândega 'tulli', esp. almacén, port. armazém 'varasto, kauppa'), asumiseen (esp. aldea, port. aldeia 'kylä', esp., port. alfombra 'matto'; katalaanissa vastaavat sanat eivät välttämättä ole arabismeja: poblet, vilatge 'kylä', tapis 'matto') tai instituutioihin (esp. alcalde, port. alcaide 'pormestari') (Glick 1979: 298; Neuvonen 1944).

Nykyään käytössä olevista arabismeista monet liittyvät maanviljelyyn tai ruokaan. Perusruokatarvikkeista suuri osa on arabien perintöä: esp. aceituna, port. azeitona 'oliivi' (mutta kat. oliva), esp. albóndiga, port. almôndega 'lihapulla', esp. alcachofa, port. alchachofra, kat. carxofa 'artisokka', esp. azafrán, port. açafrao, kat. safrà 'sahrami', esp. azúcar, port. açúcar 'sokeri' (kat. sucre 'sokeri' on lainattu arabiasta italian ja oksitaanin kautta), esp. limón, port. limão, kat. llimona 'sitruuna'.

Lainasanoista suurin osa on substantiiveja, jotka lainattiin erillisinä käsitteinä; siksi niissä on yleensä, paitsi katalaanissa, mukana arabian al- (tai a-) -artikkeli. Tämäntyyppisten lainojen yleisyyttä kuvaa sekin, että al-amentti saatettiin liittää myös sanoihin, jotka eivät ole arabialaista alkuperää (*admordiu > esp. almuerzo, port. almoço 'lounas'). Sanat muokattiin romaaniseen äänneasuun (arab. al-kira > esp. alquiler 'vuokra', arab. al-qutun > esp. algodón, port. algodão, kat. godó 'puuvilla', arab. eddebaran 'joka seuraa [Seulasia]' > esp. Aldebaran 'A:n tähtikuvio', arab. kelb arra'i 'paimenen koira' > mui. esp. Quel berray, nyk. Kelb al Rai 'Käärmeenkantaja- I. Ophiucus-tähdistön toiseksi kirkkain tähti Beta Ophiuci).

Aina ei ole selvästi nähtävissä, mistä arabian muodosta laina on peräisin eikä sanahistorioista muutenkaan välttämättä ole täyttä selvyyttä. Niemimaan romaanisten kielten sisällä on murre-eroja, ja luonnollisista syistä eteläisimmät alueet kuten Andalusia ovat saaneet eniten sanastollisia vaikutteita arabiasta.

Substantiivien ohella lainattiin muutamia verbejä (esp. halagar 'imarrella'), adjektiiveja (esp. mezquino 'kurja'), adjektiivinpäätte -í (esim. esp. marroquí 'marokkolainen'), määränpäätä ilmaiseva prepositio hatta (esp. hasta, port. até) sekä huudahdukset ¡hala!, ¡guay! ja ¡ojalá!. Huomaamattomampia ovat semanttiset ja syntaktiset vaikutteet. 1200-luvun arabiasta käännytyssä kastilialaisessa kirjallisuudessa on nähtävissä selvä arabian lauserakenteen vaikutus, joka tosin jäi väliaikaiseksi. Pysyvä jälki näkyy niinkin keskeisissä käsitteissä kuin ilmaukset los padres ('vanhemmat') tai los reyes ('kuningaspari'), joissa maskuliinisubstantiivin monikkomuodolla viitataan miehen ja naisen muodostamaan pariskuntaan. Myös alunperin pikkulasta tarkoittaneen infante- (lat. infans 'puhumaton') -sanana merkityksen muutos ('hallitsevan monarkin lapsi') sekä hidalgo- ('jonkun poika' > 'jonkun tärkeän henkilön poika' > 'aatelismies') -sanana historia on liitetty arabiaan.

Arabialaisperäistä paikannimistöä on runsaasti ympäri niemimaata. Kaupunkia tarkoittava medina (Medina, Medinaceli 'Selimin kaupunki'), linnaa merkitsevä qalat (Alcalá, Calatayud 'Ayubin linna'), sotilasluostariin viittaava rabita (esp. Rábida, port. Arrábida, kat. Rábita) ja erityisesti jokien (arab. wadi) nimistö kuten espanjan Guadalquivir ('suuri joki'), Guadalajara ('kivijoki'), Guadalén ('lähdejoki'), romaanisen elementin sisältävät Gadiana ('Annan joki'), Guadalupe ('susijoki'), Guadalcanal ('kanaalijoki') sekä katalaanin Guadalaviar ('valkoinen joki') ja Guadassuar ('musta joki'). Algarven maakunnan nimi perustuu arabiaan (al-garb 'länsi'), samoin La Mancha (manga 'ylätasanko'), Algeciras (al-gazira 'saari'; vrt. Alger ja Algeria), Alcántara ('silta'), Albufeira ('järvi') ja Alfama ('mineraalilähde'). Hermann Lautensachin (1960) laskelmien mukaan niemimaalta löytyy ainakin 2907 arabialaisperäistä paikannimeä. Joissakin paikannimissä muslimivaikutus näkyy siten, että esim. latinankielinen muoto on arabialaistettuna luonut pohjan nykyään elävälle romaaniselle nimelle (Cæsaraugusta > Saraqusta > Zaragoza; vrt. yllä: Sevilla). Reconquistan edetessä kristinusko levittäytyi uudestaan niemimaan eteläosiin; siksi arabialaiset erisnimet (etunimet) korvattiin kristillisillä ja arabinimistä on jäänteitä ainoastaan ainoastaan keskiajalta (sukua tarkoittava beni: esp. Benicásim, Benigómez 'Gómezin pojat, suku') tai paikannimistöä (kat. Benicàdim, Benicàssim).

Viimeiset linnakkeet

Muslimivaltiot katosivat niemimaalta, mutta vuorovaikutus ja myös

kielelliset vaikutteet kestivät vielä vuosisatoja ja elävät itse asiassa nykyäänkin. Portugalista maurit karkoitettiin 1200-luvun puolivälissä, mutta aikaa myöten Portugalin kruunun toiminta Pohjois- ja Luoteis-Afrikassa loi pohjan uusille kontakteille: kuningas João I valtasi poikineen Ceutan vuonna 1415, prinssi Henrik Purjehtijan johtamat löytöretket alkoivat 1400-luvulla juuri Afrikan lounais- ja länsirannikolta, jonne lähetettiin retkikuntia etsimään kauppasatamia ja jonne syntyi Portugaliin vasallisuhteessa olevia hallintoalueita.

Löytöretket johtivat portugalilaisten osalta Intiaan asti ja matkoille otettiin tarpeen vaatiessa mukaan arabian kielen taitoisia avustajia. Jo Vasco da Gaman ensimmäisellä Intian-matkalla Itä-Afrikasta Kalikuttiin tiedetään olleen mukana luotsin ominaisuudessa Ahmad ibn Madjid -nimisen navigaattorin, joka oli tunnettu ns. urdjuza-runojen kirjoittaja: purjehdusohjeet merkittiin muistiin paitsi kartoille, myös runomittaisiksi sanallisiksi ohjeiksi (Kratskovski 1985: 95-100). Kirjeenvaihto Portugalin kuninkaan ja pohjois-afrikkalaisten alusmaiden välillä hoidettiin portugaliksi, mutta maurialamaiset kirjoittivat sitä arabialaisin kirjaimin. Näin syntyivät ns. aljamia-tekstit (arab. al-'ajamiyya 'vieras'): muslimeille tutuin kirjaimin, mutta heille (ainakin alunperin) vieraalla kielellä kirjoitetut dokumentit, joita on säilynyt kirjeistä aina kaunokirjallisiin teoksiin. Tekstien tulkintaan liittyy joskus vaikeuksia, sillä arabian kirjaimisto sopii huonosti romaanisiin kieliin: siitä puuttuvat p ja v (korvataan b:llä ja f:llä); soinnittoman s:n ja suhu-s:n välinen ero on häilyvä: myös tavallinen apiko-alveolaarinen s merkitään usein suhu:s:llä (arab. shin); lisäksi konsonanttiryhmiin lisätään vokalisoiduissa teksteissä graafisista syistä "ylimääräisiä" lyhyitä vokaaleja (moxtoro = moxtro = mostrou). Säilyneet portugalinkieliset aljamia-tekstit ovat lähinnä hallintoon liittyviä asiakirjoja kuten Portugalin kruunun muslimi- ja juutalaisuskoisten alamaisten vannoman valan kaava 1500-luvun alusta (Lopes 1940: dokumentti 8):

transkriptio (Lopes 1940):

Juramento qe-faz o Turco cando comete alguwa garande coja

Juro bor Deeux, bor Deeux, ber Deeux qiriyador do ceu e da tera e bor xuwx xirconxtanxiyax fijifeyix e yinfijifeyix e bolo-meu borfeta Mofomede Almoçtafa qe-berego e firmou e moxtoro a fe qe-nox otrox Morox e Xalamowix qeremox e bolo-wAlcoro e yo-quwal esta exqirito en arabigo a fe qe-nox otrox temox e bolo-Xalteiro de Dafi e bolox Efanjelox de Jesu Qirixto e bolox cento e vinte e quwatro borfetas de Deeux de qe Adao foi o birmeiro e bola alma do benino meu badre e bola fida de meus filox e bola mina cabeça e bola exbada qe-eu jinxo eu bormeto de fazer tal coja.

'Vala, jonka turkkilainen vannoo tehdessään tärkeän sopimuksen

Vannon Jumalan, Jumalan, Jumalan, taivaan ja maan luojan kautta ja hänen näkyvien ja näkymättömien ominaisuuksiensa kautta ja profeettani Muhammed Almustafan kautta, joka saarnasi, todisti ja osoitti sitä uskoa, jota me maurit ja juutalaiset tunnustamme ja Koraanin kautta, joka on kirjoitettu arabiaksi ja sen uskon kautta, joka meillä on Daavidin Psalttarin kautta ja Jeesuksen Kristuksen Evankeliumien kautta ja Jumalan sadankahdenkymmenen neljän profeetan kautta, joista Aatami oli ensimmäinen ja siuatun isäni sielun kautta ja lasteni hengen kautta ja pääni kautta ja vyötäisilläni kantamani miekan kautta, että lupaan tehdä tämän asian.' (Suom. TR)

Espanjassa muslimiyhteisöt säilyivät eritoten Granadassa, Valenciassa ja Zaragozassa aina 1600-luvun alkuun saakka. Eristyksissä muusta arabimaailmasta ja voimakkaan ulkoisen painostuksen kourissa nämä yhteisöt menettivät vähitellen alkuperäisen kielensä arabian, mutta säilyttivät arabialaisen kirjaimiston identiteettinsä symbolina. Aljama-kirjallisuutta on Espanjan arkistoissa säilynyt käsikirjoituksina runsaasti ja vasta osa siitä on julkaistu nykyaikaisina editioina. Suurin osa siitä on Zaragozan alueelta ja sisältää aragonesismeja. Kirjallisuus liittyi Muhammedin elämään, islamin uskon opinkappaleisiin, Córdobaan kalifikunnan aikaiseen elämänmenoon tai jopa kristittyjen valloittaman Sevillan tapahtumiin. Moriskoja näkyvät miellyttäneet myös yleiseurooppalaiset ja jopa kristilliset legendat (aljam. rrekontamiyento 'kertomus') kuten Aleksanteri suuren tai Raamatun Joosefin elämäkerrat. Myös muodiksi tulleita romanttisia kertomuksia kuten katalonialainen, espanjaksi vuonna 1524 käännetty ritariroomaani 'Jalon ritarin Parisin ja kauniin Viana-neidon tarina' (Galmés de Fuentes 1970: 111-112) muokattiin aljamiaksi:

transkriptio (Galmés de Fuentes):

Señor / padre: vuestara esperança me faze estar en garan pena. Mucho vos rruwego ke me perdonéys de mi loka / enperesa; la kuwal m-es muy dolorosa, no sabiyendo lo ke 7 por mí vos a[ya] venido. Nengún buwen konuwer[te de mí] / no vos puwedo eskerebir, salvo ke me a kedado la [mez] / kina vida. I kitad toda esperança de mí, ke jamás nunca / más me veréys, ni tengo de parar buskando la más es / taraña tiyerra del mundo en estaraña relijón, porke no se / páys nuweva de mí nenguna. I porke no kedéys / sin fiyo, mi karo amigo Duardo dexo en mi lugar; i ki / yero ke seya vuestoro fiyo, así en muwerte komo en vida iy-en eredamiyento, komo si fuwese yo mesmo. / Iy-otro no vos fago a saber sino ke aya vuestoro garan / perdón.

'Arvoisa isä. Teidän toiveidenne ajattelemisen saa minut hyvin surulliseksi. Rukoilen Teitä kovasti antamaan anteeksi hullut hankkeeni, jotka ovat minulle hyvin tuskallisia kun en tiedä mitä niistä minun takiani on Teille koitunut. Mitään suurta lohtua en voi Teille asioistani kirjoittamalla tuoda, sillä elämäni on mennyt kurjaksi. Luopukaa kaikesta toivosta minun suhteeni. sillä ette enää koskaan tule näkemään minua; en aio lopettaa etsintääni vierailta mailla vierasuskoisten keskellä niin, että ette enää tule kuulemaan minusta mitään. Jotta ette jäisi ilman poikaa, jätän rakkaan ystäväni Edvardin tilalleni; ja haluan, että hän on Teidän

poikanne niin kuolemassa kuin elämässä ja perillisenännekin, aivan kuin se olisin minä itse. Muuta en Teiltä halua kuin armeliaan anteeksiantonne.' (Suom. TR)

Muslimien ja juutalaisten tultua lopullisesti karkotetuiksi niemimaalta Pohjois-Afrikkaan, Lähi-Itään, Kreikkaan ja Balkanin niemimaalle, silloisen Turkin valtakunnan alueelle syntyi espanjankielisiä yhteisöjä. Espanjankieliset muslimit sulautuivat nopeasti ympäröivään islamilaiseen kulttuuriin, joskin myös heiltä on jäänyt kirjallisia muistomerkkejä: Espanjassa on viime aikoina noussut menestykseksi mm. Tunisiassa 1600-luvun alussa kirjoitettu eroottisen elämän käsikirja (López-Baralt 1992). Espanjankieliset juutalaisyhteisöt ovat säilyneet monista koettelemuksista huolimatta meidän päiviimme asti: vielä toisen maailmansodan jälkeen niitä on vaikuttanut mm. Marokossa, Bulgariassa, Jugoslaviassa ja muuttoliikkeen ansiosta Israelissa, eritoten suurkaupungeissa. Paikoin yhteisöt ovat olleet suuria, kymmenien tuhansien henkien etnioita. Portugalinjuutalaisten tärkeäksi tukikohdaksi tuli Amsterdam, josta oli tietävästi kotoisin myös Suomeen tullut ensimmäinen juutalainen João da Costa (Harviainen 1999. ???). Espanjankielistä juutalaisten kansanrunoutta (ladino-runoutta) on merkitty muistiin monilta Välimeren kolkilta: esimerkkinä Bulgariassa tallennettu juutalaisespanjalainen romanssiruno (Koén-Sarano 1993: 163):

De prima vez ke te vidi

De prima vez ke te vidi
De tus ojos me namorí
De akel momento te amí
Fin'a la tomba te amaré

Asérkate mi kerida
Salvadera de mi vida
Deskúvrite i ávlame
Sekretos de la tu vida

'Kun näin sinut ensi kerran

Kun näin sinut ensi kerran
Rakastuin silmiisi
Siitä hetkestä olen sinua rakastanut
ja rakastan hautaan asti

Tule luokseni rakkaani
Elämäni autuus

Paljasta kasvosi ja kerro
Elämäsi salaisuudet'

(Suom. TR ja Katri Palmujoki)

Espanjankielisten juutalaisten 1. sefardien (Sefarad 'Espanja'; vrt. saksankieliset ashkenazi-juutalaiset) yhteisöissä heprea on uskontoa ja juutalaista perinnettä ylläpitävä kieli, espanja taas yhteisön sisäinen puhekieli, joka joissakin tapauksissa otetaan myös mukaan uskonnollisiin menoihin; lisäksi juutalaisväestö joutuu tietenkin tulemaan toimeen myös ympäröivän valtaväestön kielellä. Näistä monista kielellisistä vaikutteista huolimatta ladino on suhteellisen yhtenäinen. Hepreasta käännettyt uskonnolliset tekstit (ns. judeoespañol calco) ovat varsinkin lauserakenteiltaan seemiläisvaikutteisia, mutta puhekielen piirteet, kuten konsonanttijärjestelmä (suhu-s [ ], soinnillinen s [z] ja soinnillinen suhu-s [ ]) ovat osoituksena siitä kuinka Espanjassa 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa tapahtuneet äänne muutokset eivät ole koskeneet ladinoa: ladino on lähellä sitä espanjan kieltä, jota valloittajakuningaspari Ferdinand ja Isabella aikalaisineen puhuivat. Israelissa toimii nykyään juutalaisespanjankielinen lehdistö, joka käyttää tätä ladinoa:

(kuva: Ote Luz de Israel -lehden etusivusta 14.8.1985)

Tuleeko juutalaisten kostokiskuja?

Turvallisuusviranomaiset arvelevat, että saattaa syntyä uusi salainen juutalainen järjestö. Chehemissa ilmapiiri jatkuu kireänä. Kovia otteita terroristeja vastaan.

Afulan asukkaat saivat taas uuden uhrin julman palestiinalaisterrorin takia kun Albert Buhris tapettiin Chehemissa vain muutama päivä sen jälkeen kun oli löydetty kuolleina kaksi Afulasta kotoisin ollutta opettajaa, jotka oli myös tapettu

raa'asti; heidän arabimurhaajansa ovat vangittuina ja heille tehdään tarpeellisia kuulusteluja.' (Suom. TR)

Lähteitä:

- Badia i Margarit, Antoni M. (2. painos 1984) *Gramàtica històrica catalana* (València, Tres i Quatre)
- Baldinger, Kurt (2. painos 1972) *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica* (Madrid, Gredos)
- Castro, Américo (1948) *España en su historia* (
- Corriente, Federico (1977) *A Grammatical Sketch of the Spanish Arabic Dialect Bundle* (Madrid, Instituto Hispano-Árabe de Cultura)
- Corriente, Federico (ed.) (1995) *El cancionero hispano-árabe de Aban Quzmán de Córdoba* (m. 555 / 1160) (El Cairo, Consejo Superior de Cultura)
- Corriente, Federico (1999) *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance* (Madrid, Gredos)
- Dozy, R. & Engelmann, W. H. (1869; repr. 1974) *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe* (Beirut, Librairie du Liban)
- Galmés de Fuentes, Álvaro (ed.) (1970) *Historia de los amores de París y Viana* (Madrid, Gredos)
- Galmés de Fuentes, Álvaro (1983) *Dialectología mozárabe* (Madrid, Gredos)
- Galmés de Fuentes, Álvaro (2. painos 1996) *Influencias sintácticas y estilísticas del árabe en la prosa medieval castellana* (Madrid, Gredos)
- Glick, Thomas F. (1979) *Islamic Christian Spain in the Early Middle Ages* (Princeton, University Press)
- Heger, Klaus (1960) *Die bisher veröffentlichten Hargas und ihre Deutungen* (Tübingen, Max Niemeyer)
- Hämeen-Anttila, Jaakko & Tuovinen, Minna (toim. ja suom.) (1999) *Runoja Andalusiasta* (Helsinki, Basam Books)
- Koén-Sarano, Matilda (1993) *Vini kantaremos. Koleksión de kantes djudeo-espanyoles* (Yerushaláyim)
- Kratskovski, Ignati (1985) *Arabialaisten käsikirjoitusten äärellä* (Helsinki, Suomen Itämainen Seura)
- Lapesa, Rafael (8. painos 1980) *Historia de la lengua española* (Madrid, Gredos)
- Lautensach, Hermann (1960) *Maurische Züge im geographischen Bild der Iberischen Halbinsel* (Bonn, Ferd. Dümmler)
- Lopes, David (1940) *Textos em Aljama Portuguesa* (Lisboa, Imprensa Nacional)
- López-Baralt, Luce (1992) *Un Kama Sutra español* (Madrid, Siruela)
- Neuvonen, Eero K. (1941) *Los arabismos del español en el siglo XIII* (Helsinki)
- Neuvonen, Eero K. (1951) Los arabismos de las Cantigas de Santa Maria (*Boletim de Filologia*, XII)
- Neuvonen, Eero K. (1956) Ibn Hazm, arabialainen rakkauden filosofi tuhannen vuoden takaa (*Suomalainen Suomi*, XXIV)
- Ras Peiró, Silvia (1993) *Grafología y escritura de los reyes de España* (Madrid, Egeria)
- Sánchez Albornoz, Claudio (4. painos 1973) *España, un enigma histórico I-II* (Barcelona, Edhasa)

- Machado, José Pedro (1958-1961) *Influência Árábica no Vocabulário Português* I-II (Lisboa, Revista de Portugal)
- Solà-Solé, J. M. & Armistead, S. G. & Silverman, J. H. (toim.) (1984) *Hispania Judaica* I-III (Barcelona, Puvill)
- Sousa, Fr. João de (1789) *Vestígios da Língua Árábica em Portugal* (Lisboa, na Officina da Academia Real das Sciencias)
- Tállgren, O. J. (1925) Los nombres árabes de las estrellas y la transcripción alfonsina (Madrid, *Homenaje a Menéndez Pidal*, II)
- Tuulio, O. J. (1938) Sur les passages en espagnol d'Ibn Quzman, Hispano-Arabe du XIIe siècle (*Neuphilologische Mitteilungen*, XXXIX)
- Tuulio, O. J. (ed.) (1941) Ibn Qusman, poète hispano-arabe bilingue, édition critique partielle et provisoire (*Studia Orientalia*, IX)
- Watt, Montgomery (1965) *Historia de la España islámica* (Madrid, Alianza)

6. Portugali

Kielen syntysijat

Portugalilaiset kutsuvat itseään mielellään lusitaaneiksi ja korostavat sillä roomalaisia juuriaan. Portugalin kieli ei kuitenkaan ole kotoisin varsinaiselta roomalaisen Lusitanian provinssin alueelta, vaan niemimaan luoteisimmasta kolkasta Galiciasta (port. Galiza). Roomalainen Gallæcian provinssi kattoi paitsi nykyisen Galician, myös läntisimmän Asturiasin ja nykyisen Pohjois-Portugalin. Arabivalloituksen jälkeen ja Reconquistan edetessä Leónin kuningaskunnan läntisin alue Galicia oli välillä sekin itsenäinen valtio, jonka länsiraja oli lähes sama kuin nykyinen Galician ja Asturiasin välinen raja ja jonka eteläraja ulottui jopa Coimbran korkeudelle. 700-1000-luvuilla nykyinen Galicia, Asturiasin länsiosa ja Luoteis-Portugali muodostivat yhtenäisen kielialueen, Suur-Galician (Gallæcia Magna t. Gallæcia Maior), jonka ominaispiirteet poikkesivat sisäisistä murreeroista huolimatta selvästi niemimaan muista romaanisista kielistä. Sekä portugali että nykyinen galegon kieli polveutuvat tästä muinaisesta galego-portugalin kielestä.

(kartta: Gallæcia Maior; Castro 1991: 168; Maia 1986: 34-35)

Suur-Galician kaakkoisosa, nykyisen Porton kaupungin ympäristö muodosti oman hallintoalueensa Leónin (Galician) sisällä ja osoitti dynaamisuutensa mm. Reconquistan edistämässä jo 900-luvulla. Sen autonomiapyrkimykset kulminoituivat vuonna 1128 kun Afonso Henriques voitti São Mameden taistelussa leonilaiset ja galicialaiset joukot; Afonso julistautuessa Portugalin ensimmäiseksi kuninkaaksi vuonna 1139 poliittinen side Leónin osaksi jääneeseen Galiciaan katkesi. Kielellinen yhteys säilyi pitkään ja on havaittavissa vielä nykyäänkin, vaikka Suur-Galician eteläisimpiin murteisiin perustuva portugalin kieli kulki omaa tietään itsenäisen valtion kielenä ja galego jäi vähitellen hallinto- ja kulttuurikielenä espanjan varjoon Galician pysyessä osana Espanjan (Leónin ja Kastilian) imperiumia. Afonso Henriquesin pyrkimykset laajentaa valtapiiriään kohti Espanjan Extremaduraa epäonnistuivat; mikäli hän olisi pystynyt saamaan pysyvään omistukseensa Cáceresin ja Trujillon ja valtaamaan Badajozin ja Sevillan, Portugalin valtio ja portugalin kielialue olisivat nykyisiä huomattavasti suuremmat. Merkinä syntyhistoriansa alkuvaiheista Portugali kantaa yhä nimessään muistoa Douro-joen rannalla sijaitsevasta Porton satamakaupungista (lat. portus 'satama'); gal-elementti on yhdistetty saman joen etelärannalla sijaitsevaan Vilanova de Gaiaan (Gaia < Calia / Cale).

Ensimmäiset dokumentit

Portugalin kieltä ryhdyttiin kirjoittamaan 1100-luvun lopulla, pian itsenäisen valtion syntymisen jälkeen. Latinankielisten asiakirjojen rinnalle ilmestyivät ensimmäiset kansankieliset, joissa latinalaisen kirjaimiston avulla koetettiin esittää portugalin äänneitä. Alku oli hapuileva ja vakiintuneen normin etsintä kesti kauan. Portugalin oikeinkirjoituksen pitkässä historiassa ensimmäinen kausi oli foneettinen: kirjainmerkkejä yhdistelemällä ja muuntelemalla pyrittiin sanojen graafinen asu pyrittiin saamaan sellaiseksi, että se mahdollisimman hyvin kuvasti ääntämystä. Vaikeutena oli, että puhutussa kielessä oli paljon äänneitä, joita latinassa ei tunnettu; lisäksi eri kirjoitusperinteet (skriptat) kilpailivat keskenään. Liudentumisen (palatalisaation) merkiksi omaksuttiin ilmeisesti ainakin osittain Santiagon pyhiinvaellusreitit mukanaan tuomien provensaalilaisten vaikutteisen ansiosta h-kirjain: anho 'karitsa' (vrt. esp. año 'vuosi', kat. any 'vuosi', kat. anyell 'karitsa'), alho 'valkosipuli' (vrt. kat. all 'valkosipuli', esp. allí 'siellä'). N-kirjaimen perustuva tilde (~) varattiin lähinnä nasaalivokaalien merkiksi (ã, õ) päinvastoin kuin espanjassa, jossa vastaavia vokaalifoneemeja ei ole ja jossa se on liudentuneen n:n merkki (ñ).

Vanhin säilynyt laajempi virallinen portugalilaisella kielellä kirjoitettu asiakirja on kuningas Afonso II:n (kahtena kappaleena säilynyt) testamentti vuodelta 1214. Muutamia muitakin dokumentteja, kuten 1100-luvun loppuun ajoitettuja *Auto de partilhas* -perinnönjakoasiakirjaa sekä Elvira Sanchesin testamenttia pidettiin pitkään vieläkin vanhempina, mutta filologinen tutkimus osoitti ne myöhemmiksi kopioiksi. Muutama vuosi sitten löytyi lyhyt, vuodelle 1175 ajoitettu asiakirja *Notícia de fiadores* ('Muistio takaajista'), mutta se on itse asiassa vain nimiluettelo (Martins 1999).

Vanhimpana, alkuperäiskäsikirjoituksena säilyneenä dokumenttina pidetään yleisesti aivan 1200-luvun alusta peräisin olevaa valituskirjelmän luonnosta *Notícia do Torto* ('Selostus rikkomuksista'). Luonnos on ns. palimpsesti l. useaan otteeseen käytetty pergamentti, josta aiemmat kirjoitukset on pyyhitty pois ja viimeiseksi kirjoitettu säilynyt. Kirjuri laati sen ilmeisesti suullisen selostuksen perusteella ja sen pohjalta oli tarkoitus laatia virallinen, latinankielinen asiakirja.

(kuva: *Notícia do Torto*: pergamentin recto-puoli; Arquivo Nacional da Torre do Tombo)

Teksti voidaan ajoittaa melko tarkasti, sillä siinä esiintyvät mahtisuvut ovat tunnettuja muistakin lähteistä. Valituskirjelmässä Cunhasta, Bragan kaupungin lähistöltä kotoisin ollut Lourenço Fernandes kertoo loukkauksista ja vääryyksistä, joiden kohteeksi hän ja hänen sukunsa olivat joutuneet Gonçalo Ramiresin poikien taholta. Cunhan pikkukylä on vieläkin olemassa ja dokumentissa esiintyvät muutkin paikannimet löytyvät myös kartalta tänä päivänä. Maisemat eivät juurikaan ole muuttuneet kahdeksassa sadassa vuodessa ja paikalle etsiytyvä matkailija voi hyvin kuvitella, miten kauniissa vihreissä maisemissa käytiin taisteluita, syyllistettiin pahoinpitelyihin, raiskauksiin ja muihin häväistyksiin (Costa 1979: 306-307; Cintra 196?: ???):

[...] se ar quiserdes ouir as desōras qve ante ihc furum ar ouideas. Venerum a uila e

filarumli o porco ante seus filios e comr~usilo. Venerum alia uice er filarum otro ante illes er comerumso. Venerum in alia uice er filiarum una ansar ante sa filia er comerumsa. In alia uice ar filiarumli o pane ante suos filios. In alia uice ar uenerum hic er filarum ~ide o uino ante illos. [...]

Jos vielä haluatte kuulla muista häväistyksistä joita tehtiin, kuulkaa niistä. He [Gonçalo Ramiresin pojat] tulivat kylään ja veivät häneltä [Lourenço Fernandesilta] sian hänen lastensa nähden ja söivät sen. He tulivat toisen kerran ja veivät toisenkin sian ja söivät sen. He tulivat taas uudestaan ja veivät hänen tyttäreltään hanhen ja söivät sen. Sitten he veivät häneltä leivän hänen lastensa nähden. Ja he tulivat vielä uudestaan ja veivät heiltä viinin.' (Suom. TR)

Portugalin kielestä tuli virallisten asiakirjojen kieli vasta 1200-luvun lopulla kun humanistikuningas Dinis (1261-1325) määräsi, että latinan löytöstä luovutaan niissä. Hän perusti myös Portugalin ensimmäisen yliopiston Lissaboniin vuonna 1290 (jo vuonna 1308 se siirrettiin Coimbraan; myöhemmin se toimi välillä kahteen otteeseen Lissabonissa kunnes vakiintui Coimbraan pysyvästi vuonna 1537). Samoihin aikoihin syntyi portugalinkielinen proosa: laadittiin kronikoita, latinasta käännettiin pyhimysten elämäkertoja; pitkään portugalin kielen varhaisvaiheiden tutkimuksen tärkein lähde oli Lissabonin kuninkaallisen tiedeakatemia vuosina 18??-18?? julkaisema, mainittuja tekstejä sisältävä kokoelma *Portugaliæ Monumenta Historica*. Ranskasta käännettiin ritariromaaneja, joista ovat säilyneet Graalin etsintä (*A Demanda do Santo Graal*) ja samaan aihepiiriin liittyvä Joosef Arimatialaisen kirja (*Livro de Josep ab Arimatia*). Varsinainen portugalinkielinen taidekirjallisuus alkoi kuitenkin lyriikasta.

Laulukirjat

1800-luvun puolivälissä Vatikaanin kirjastosta löydettiin 1500-luvun käsikirjoitus (*Cancioneiro da Biblioteca Vaticana*), joka sisälsi 1200- ja 1300-lukujen portugalinkielistä runoutta. Myöhemmin Lissabonin kansalliskirjastosta löytyi vielä yksi käsikirjoitus: *Cancioneiro da Biblioteca Nacional de Lisboa* (ent. Colocci-Brancuti: kopion teetti 1500-luvulla italialainen humanisti Angelo Colocci ja se löytyi kreivi Brancutin kirjastosta) ja Ajudan palatsin kirjastosta toinen, 1200-luvun lopulla kopioitu (*Cancioneiro da Ajuda*), jotka sisältävät osin samoja runoja kuin Vatikaanin kokoelma. Yhteensä runoja on säilynyt parisen tuhatta. Näiden kolmen laulukokoelman (*cancioneiro*) tutkimuksesta alkoi portugalilainen filologia ja niiden unohdetun maailman uudelleen löytyminen mullisti käsityksen Portugalin

keskiaikaisesta kulttuurista ja portugalin kielen vahaisvaiheista. Saksalaissyntyinen filologi Carolina Michaëlis de Vasconcelos (1851-1925) julkaisi Ajudan palatsin käsikirjoituksen kriittisenä editiona vuonna 1904 ja toi muinaisportugalilaisen lyriikan yleiseurooppalaiseen tietoisuuteen.

Galician kulttuurilla ja Pyhän Jaakon palvonnalla oli keskeinen osuus muinaisportugalilaisen lyriikan syntyyn sikäli, että pyhiinvaellusreitti Etelä-Ranskasta Santiagoon toi vaikutteita Provencen hienostuneesta hovilyriikasta runoustekniikasta eli "iloisesta tieteestä" (prov. Gay Saber, port. Gaia Ciência). Kaikesta päättäen ulkomaiset vaikutteet lankeivat hedelmälliseen maaperään, jossa jo kukoisti oma kansanrunous. Se taas oli saanut mahdollisesti vaikutteita niemimaan eteläosan maurilaisesta kulttuurista (zéjel-runoudesta) ja katolisen kirkon liturgiasta. Eri vaikutteiden yhdistelmästä syntyi yhteiskunnan kaikki kerrokset saavuttanut runousperinne: kiertävät trubaduurit (jogral) esittivät toreilla kansanlauluja, joiden tekijät ovat usein hävinneet historian hämärään; linnoissa ja palatseissa oppineemmat laulajat (segrel) laativat ja esittivät runoja, joiden esikuvat tulivat Provencesta. Nämä kaksi maailmaa olivat vuorovaikutuksessa: oppineet saivat vaikutteita kansanmusiikista ja kansanlaulajat hoveista. Runoilijoiden ammattikunnasta tuli arvostettu: laulut signeerattiin, joten sadoista trubaduureista kymmeniä tunnetaan nimeltä: Pay Soares de Taveiros, Pero da Ponte, Johan Ayras de Santiago, Pedr'Amigo de Sevilha, Johan Zorro, Martin Codax, Johan Garcia de Guilhade jne. Kuningas Dinis kirjoitti itse 138 laulua, hänen poikansakin useita ja jopa Kastilian oppinut kuningas Alfonso X oli kirjoittanut portugaliksi uskonnollista lyriikkaa, Maarian-lauluja (Cantigas de Santa Maria).

Runoja on kolmea perustyyppiä: oppineita rakkauslauluja (cantiga d'amor), joissa mies laulaa naiselle rakkauden tuskasta (coita d'amor), kansanomaisempia "ystävän lauluja" (cantiga d'amigo), joissa nainen kertoo yksinäisyydestään (soidade) tai kaipuustaan (saudade) ja pilkkalauluja (cantiga d'escarnho e maldizer), joissa joskus hyvinkin ilkeästi haukutaan ihmisiä heidän tekemiensä tyhmyyksien tai jopa fyysisten vikojen takia. Galician ja Pohjois-Portugalin vihreät maisemat, vuoret, kukkulat ja meri ovat niissä elävästi läsnä. Perinteisintä ja kansanomaisinta cantiga d'amigo-laulutyyppiä edustaa ns. cossante (cantiga paralelística, bailada encadeada), jossa teksti etenee ketjunomaisesti, pienin muutoksin säkeistöstä toiseen ja toistuu monotonisesti yksi tai useampia kertosaikkeitä (finda). Kuuluisimpia cossanteja lienee Dinis-kuninkaan Ai flores (Alvar & Beltrán 1985: 376):

Ai flores, ai flores do verde pino,
se sabedes novas do meu amigo!
Ai Deus, e u é?

Ai flores, ai flores do verde ramo,

se sabedes novas do meu amado!
Ai Deus, e u é?

Se sabedes novas do meu amigo,
aquele que mentiu do que pôs commigo?
Ai Deus, e u é?

Se sabedes novas do meu amado,
aquele que mentiu do que mh a jurado,
Ai Deus, e u é?

Vós preguntades polo voss' amigo?
E eu ben vos digo que é san' e vivo.
Ai Deus, e u é?

Vós preguntades polo voss' amado?
E eu ben vos digo que é viv' e sano.
Ai Deus, e u é?

E eu ben vos digo que é san' e vivo,
e será vosc' ant' o prazo saido.
Ai Deus, e u é?

E eu ben vos digo que é viv' e sano,
e será vosc' ant' o prazo passado.
Ai Deus, e u é?

'Ah pinja vehmas, kukkalatva, sulta
jos kuulla voisin, kussa viipyy kulta!
Ah Luoja, kussa lie?

Ah vehmas, vieno kukkalehvä, sulla,
sull' oispa tieto, miks ei voi hän tulla!
Ah Luoja, kussa lie?

Ah, tietäisitpä, kussa kulkee kulta!
Suott' etsin paikalta ma sovitulta.
Ah Luoja, kussa lie?

Ah, virkkaisitpa, miks ei mieli tulla!
Mua valallaan hän petti vannotulla.

Ah Luoja, kussa lie?

Sa kysyt kultaas, niinpä kuullos multa:

on elossa, on terve sulla kulta.

Ah Luoja, kussa lie?

Sa kysyt kultaas, huolen syyt' ei sulla:

eip' ole vaaraa, vammaa kaivatulla.

Ah Luoja, kussa lie?

On elossa, on terve sulla kulta,

pois paikalta ei jää hän sovitulta.

Ah Luoja, kussa lie?

Eip' ole vammaa, vaaraa kaivatulla,

luo ennen liittoa jo ehtii tulla.

Ah Luoja, kussa lie?'

(Suom. Otto Manninen)

Vaikka "ystävän laulut" on sovitettu naisten suuhun, niitä esittivät miestrubaduurit. Runot esitettiin musiikin säestyksellä ja ainakin cossante-laulujen tahdissa myös kaikesta päätellen tanssittiin; Alfonso X:n kirjoittaman uskonnollisen lyriikan esittämiseen kuului tanssi jopa kirkon seinien sisällä! Vain Alfonso X:n Maarian-laulujen nuotisto on säilynyt kokonaisuudessaan; Ajudan laulukirjan käsikirjoitus on keskeneräinen ja nuoteille varattu tila on jäänyt tyhjäksi; muut käsikirjoitukset taas ovat niin myöhäisiä, että kopistit eivät ole ymmärtäneet nuotteja eivätkä ole ottaneet niitä mukaan. Maallisen lyriikan osalta musiikkiin liittyviä merkintöjä on säilynyt ainoastaan kahdestatoista Martin Codaxin laulusta.

Aihepiirinsä mukaan lauluja voidaan erotella eri tyypeihin kuten paimenlaulut (pastorela), venelaulut (barcarola), elegiat (pranto) jne. Rakenteensa puolesta laulut erotetaan kahteen päätyyppiin: kertosaäkeettömiin, välittömästi provensaalilaisvaikutteisiin meestria-runoihin ja kertosaäkeellisiin refram-runoihin; jälkimmäiset ovat tyypillisiä juuri "ystävän lauluille". Runousopilliset hienoudet olivat huippuunsa kehittyneet: säkeistöjen toisiinsa liittämiseksi käytettiin mm. leixapren ('jätä-ota') -tekniikkaa, jossa edellisen säkeistön viimeinen säe tai osa siitä toistettiin seuraavan säkeistön ensimmäisessä säkeessä.

Santiagon pyhiinvaellustien mukanaan tuomat vaikutteet ulottuvat myös portugalin kielen sanastoon (Paxeco 19??). Trubaduurit, kirkonmiehet, kauppiat, käsityöläiset ja opiskelijat toivat mukanaan ilmauksia, joista osa sittemmin katosi (toste 'pian', vrt. ransk. tôt; prestes 'valmis', vrt. ransk. prêt; assaz 'melko', vrt.

ransk. assez; alhur 'muualla', vrt. ransk. ailleurs) osan jäädessä pysyväksi osaksi yleiskieltä (frei, freire 'munkkiveili', vrt. ransk. frère; chapéu 'hattu', vrt. ransk. chapeau; jardim 'puutarha', vrt. ransk. jardin; ligeiro 'kevyt', vrt. ransk. léger).

Löytöretkien aika ja Lusiadit

Merenkulku ja kalastus ovat aina liittyneet kiinteästi portugalilaisten talouselämään. Kristityn Euroopan ja Turkin valtakunnan välisten sotien vaikeuttaessa kaupankäyntiä intian ja Kiinan kanssa uuden tien etsiminen itään lankesi luonnostaan portugalilaisille. He olivat vuosisatojen kuluessa kehittäneet laivanrakennus- ja merenkulkutaidon, jossa Välimeren perinne yhdistyi Valtameren vaatimuksiin. Portugalilaisilla laivoilla pystyttiin purjehtimaan kalansaaliiden hakuun kauas Atlantille. 1300-luvun alusta Portugalin hallitsijat järjestivät retkikuntia, jotka etenivät vähitellen Afrikan rannikkoa pitkin kohti etelää.

Löytöretket huipentuivat Vasco da Gaman yli kaksi vuotta kestäneeseen Intian-matkaan. Gama lähti Lissabonista kolmella laivalla (São Gabriel, São Rafael ja Berrio) 8.7.1497, kiersi Hyväntoivonniemen 20.11. ja saapui Calicutiin 20.5.1498. Muutaman kuukauden perilläolon jälkeen lähdettiin paluumatkalle 29.8.1498 ja saavuttiin takaisin Lissaboniin 29.8.1499. Matkaan käytetyt laivat olivat vain hieman yli sadan tonnin vetoisia ja miehistöä oli mukana yhteensä melkein kaksisataa. Gaman matka oli taloudellisesti kannattamaton, sillä mausteita ei Intiasta onnistuttu saamaan. Maurit tekivät parhaansa säilyttääkseen kauppamonopolin itsellään eikä Intian ruhtinailta ollut aluksi käsitystä siitä, kuinka tärkeitä vieraita Euroopasta oli tullut.

Aikaa myöten Portugalin tukikohdat saivat vankan jalansijan paitsi Intiassa myös Kaukoidässä ja tekivät pienestä Euroopan laidalla sijaitsevasta kuningaskunnasta mahtavan merivallan. Luís de Camõesin elinaikana 1500-luvulla Portugalin imperiumi saavutti kukoistuksensa, mutta kärsi myös nöyryyttävän tappion naapurisuurvallalle Espanjalle.

Portugalin kuningashuonetta vaivasi vähäverisyys ja koko hallitsijasuvun jatkuminen oli vaakalaudalla. Sen pelastajaksi syntynyt prinssi Sebastian (Dom Sebastião), liikanimeltään "Toivottu" (o Desejado) ei kuitenkaan osoittautunut kansansa luottamuksen arvoiseksi, vaan lähti hädin tuskin kuninkaaksi tultuaan ja kaikista neuvoista piittaamatta etsimään sotilaskunniAA Afrikasta. Alcácer-Quebirin taistelussa vuonna 1578 hän johti surman suuhun Portugalin lähes koko aateliston ja hävisi itse jälikä jättämättä. Portugalin valtaistuini jäi tyhjäksi ja sille astui Espanjan Filip II. Portugali menetti itsenäisyytensä lähes sadaksi vuodeksi.

Luís de Camões syntyi todennäköisesti Lissabonissa vuoden 1524 tienoilla. Hänen lapsuudessaan ja nuoruudessaan Portugalin siirtomaavalta jatkoi

laajenemistaan Kiinaan ja Japaniin. Muutenkin portugalilainen kulttuuri kypsyi ja kehittyi. Valtio rikastui maustekaupasta ja ylläpiti kristikunnan etuvartiota kaukomailla. 1500-luvun historioitsijan João de Barrosin sanoin aikakautta voi luonnehtia sanomalla, että portugalilaiset omistautuivat "kristittyjen ja mausteiden hankkimiselle" (procurar cristãos e especiarias). Vasco da Gaman ja muiden kuuluisien löytöretkeilijöiden maine ei voinut olla syvästi vaikuttamatta tämän ajan ihmisiin.

Löytöretkiä sävytti renessanssin henki. Niiden perustana ollut tietämys oli peräisin antiikin oppineiden perinnöstä ja feodaaliyhteiskunnalle vieraasta ennakkoluulottomasta halusta löytää uutta. Camões opiskeli Coimbran vanhassa yliopistossa ja hankki sitä kautta perustiedot antiikin kirjallisuudesta. Hänen sukupolvensa kirjallinen ihanne ei ollut enää Provencen hovilyriikka: esikuvina olivat Homeros ja Vergilius.

Camõesin sivistys ei kuitenkaan rajoittunut kirjanoppineisuuteen. Siihen jättivät jälkensä niin sota kuin rakkauskin. Onneton rakkaus hovineiti Catharina de Athaideen johti hänet Pohjois-Afrikan sotatantereelle, jossa hän menetti oikean silmänsä. Muista seikkailuista seurasi vankeusrangaistus ja karkotus kaukaiseen itään. Camões joutui 1500-luvun puolivälissä itse matkaamaan meritse Intiaan, vain puoli vuosisataa Vasco da Gaman matkan jälkeen. Noin kymmenvuotinen oleskelu kaukana kotimaasta kypsytti hänessä antiikin innoittaman sankarirunoelman Portugalin merivallasta. Camõesilla oli klassinen sivistys ja henkilökohtainen kokemus löytöretkeilijän elämästä. Portugalin voimistuva kansallistunne ja sivistyskielten joukkoon astuva portugalin kieli kaipasivat juuri sellaista eeposta.

Camões palasi Lissaboniin vuonna 1570. Lusiadit ilmestyi kaksi vuotta myöhemmin ja siitä otettiin lyhyessä ajassa monta suurta painosta. Kuuluisuutta se toi tekijälleen, mutta ei vaurautta eikä edes turvattua toimeentuloa. Camões joutui elämään viimeiset vuotensa lähes kerjuulla ja kuoli 10.6.1580, samana vuonna, jolloin Portugali joutui Espanjan valtaan. Kuolinvuoteelleen Camõesin kerrotaan saaneen tiedon isänmaata kohdanneesta onnettomuudesta. Hänen viimeisinä sanoinaan mainitaan "morro com a Pátria" ('kuolen isänmaani mukana').

Löytöretket tuottivat paljon proosakirjallisuutta. Intiaan ja Kiinaan matkaavien laivasaattueiden kohtaloita seurattiin Lissabonissa hyvin tarkasti. Matkat kestivät kauan ja olivat niin vaarallisia, että niitä realistisesti kuvattaessa perussävy on väitämättä traaginen. Maustelaivojen ja niiden miehistöjen ankarista kohtaloista kirjoitettiin kuvauksia 1500-luvulta alkaen ja ne koottiin 1700-luvulla eräänlaiseksi surullisten siekkailujen historiaksi (História Trágico-Marítima), jonka yksityiskohdilla portugalilaiset tyydyttivät uteliaisuuttaan. Laivoilla oli yleensä mukanaan myös Portugalin valtion korkea edustaja, jonka tehtävänä oli tehdä muistiinpanoja matkan tapahtumista ja valvoa kruunun etuja. Tällainen virkamies oli mm. Pêro Vaz de Caminha, joka laati vuonna 1500 kuningas Manuelille tarkoitetun kirjeen Brasilian löytymisestä. Historioitsijat merkitsivät tarkasti

muistiin löytöretkien vaiheet ja julkaisivat niitä kronikoissaan. Yksityiskohdat runoelmaansa Camões lienee usein hankkinut historioitsija João de Barrosin kirjoittamista Aasian-matkoja kuvaavista Dekadeista (Décadas), joissa selostetaan tarkasti Vasco da Gaman matkan tapahtumia.

João de Barrosin esikuva oli Plinius. Camões taas otti mallia Vergiliuksen Aeneis-runoelmasta. Lusiadit ei kuitenkaan ole mikään jäljitelmä: Camões kuvaa Vasco da Gaman matkaa. Mutta sankareita ovat myös laivojen miehistöt ja heidän kauttaan Portugalin kansa.

Camões ei nimennyt teostaan Vasco da Gaman mukaan, sillä hän ei rakentanut henkilökulttia. Hän ei liioin valinnut nimistystä Os Portugueses, koska se olisi ollut ajallisesti ja paikallisesti liian ahdas. Kutsumalla portugalilaisia lusiadeiksi hän muistuttaa Portugalin kulttuurin latinalaisista juurista: Lusitania oli ollut Rooman valtakunnan provinssi ja osa Camõesin palvomaa antiikin maailmaa, kun Portugali oli vielä muutama vuosisata aiemmin ollut Porton kaupungin ympäristöön syntynyt kreivikunta. Tarina Lusitaniasta Bacchuksen ystävän Lusuksen maana yhdisti Portugalin antiikin mytologiaan. Lusiadien alkusäkeet tuovat eittämättä mieleen Vergiliuksen: Arma virumque cano, Troiæ qui primus ab oris / Italiam fato profugus Laviniaque venit / litora ... 'Miekkoja lauluni soi sekä Troian miestä, jok' ensin / rantaan Hesperian pakolaisena, kohtaloteitä / saapui ...' (suom. O. J. Tallgren):

As armas e os barões assinalados
Que, da Ocidental praia Lusitana,
Por mares nunca de antes navegados
Passaram ainda além da Taprobana,
Em perigos e guerras esforçados,
Mais do que prometia a força humana,
E entre gente remota edificaram
Novo reino, que tanto sublimaram;

'Ma laulan sankareita mainioita:
rannasta lännen, maasta Lusuksen
he laivaan nousi, halkoi ulapoita,
joit' ennen matkannut ei ihminen.
Kovia kestäen he kohtaloita
pääs ohi Ceylon-saaren kaukaisen
ja maahan, missä oudot kielet soivat,
he uljaan, uuden valtakunnan loivat.

(Suom. Tyyni Tuulio)

Lusiadit on omistettu onnettomalle Sebastian-kuninkaalle. Camões toivoi monien muiden tapaan Sebastianista suurten perinteiden jatkajaa, vaikka pelkäsikin Portugalin siirtomaavallan heikkenemistä. Joissakin runoissaan Camões antaa nuorelle kuninkaalle neuvoja sekä viittaa Reconquistaan liittyvien Aljubarrotan ja Ouriquen kunniakkaiden taisteluiden perinteeseen, aavistamatta vielä, että juuri Sebastianin lapsellinen pyrkimys sankarimaineeseen olisi aiheuttava Alcácer-Quebirin tragedian. Vasco da Gaman kertoessa Malindin (Melinde) kuninkaalle Portugalin historiasta, Camões saa oivan tilaisuuden ylistää Lusitanian merkkimihiä aina kuvitellusta Lissabonin perustajasta Odysseuksesta portugalilaisesta ensimmäiseen kreiviin, unkarilaissyntyiseksi väitettyyn Dom Henriqueen. Olympos-vuoren jumalarten ennustukset Portugalin kohtalosta tekevät Gaman merimiehistä tarusankareita.

Rakkauden jumalatar oli portugalilaisten merimiesten puolella. Venus puolusti heitä ja Vasco da Gaman johdolla he saivat osakseen jopa nymfien suosion. Portugalilaisten inhimillisuus antoi heille Rakkauden saarella (Ilha dos Amores) voiton julmasta ja tunteettomasta myrskyn herrasta Adamastorista. Luonnonvoimat alistuivat Portugalin laivastolle ja osoittivat suojeutensa merivallalle. Löytöretket saavutuksineen löivät pysyvän leiman Portugalin kansallistunteeseen; merten sankarit ovat yhä kaikkien mielissä kuten kansallislaulun ensi säkeistä käy ilmi (suom. Ilse von Hellens & Sulamit Hirvas):

Heróis do mar
Nobre povo
Nação valente e imortal
Levantai hoje de novo
o esplendor de Portugal

Sankarit meren
Kansa jalo
Kansakunta urhea ja kuolematon
Portugali nyt nostakaa
loistoon uuteen

Kieliopit ja oikeinkirjoitus

1500-luvulla Portugalin naapuri Espanja nousi suurvallaksi ja sen kirjallisuus, varsinkin teatteri, kohosi tärkeimmäksi sen ajan Euroopassa. Espanjan kielelle kehitettiin oma, yksinkertainen, ääntämistä läheisesti kuvastava oikeinkirjoitus. Myös portugalilaisesta kielestä oli tullut laajan imperiumin kieli ja sekini

oli vakiinnuttamassa arvoaan eurooppalaisena kulttuurikielenä. Äännejärjestelmän monimutkaisuuden takia sen oikeinkirjoituksen vakiinnuttaminen oli kuitenkin huomattavasti hankalampaa.

Kautta portugalilaisen kielihistorian oikeinkirjoitukseen on vaikuttanut kaksi vastakkaista voimaa: pyrkimys kirjoittaa niin kuin äännetään ja halu korostaa sanaston klassista, kreikkalais-roomalaista alkuperää. Ensimmäisinä kirjallisen viljelyn vuosisatoina oli pakko etsiä portugalilaisille, latinasta poikkeaville uusille äännteille sopiva ilmaisu yhdistelemällä tai muuttamalla latinasta perittyä kirjaimistoa: latinan *benedictione* 'siunaus' vakiintui pitkän hapuilun ja monien välimuotojen (*becio*, *beeycom*, *beenzon*) kautta nykyiseen *benção*-asuunsa. Vierasperäiset sanat muokataan vieläkin yleisesti portugalilaiseen asuun, portugalilaispuhujien suuhun sopiviksi: Amsterdam kirjoitetaan *Amesterdão*, Reykjavik taas *Reiquejavique*, Helsinki on *Helsínquia* (Brasiliassa *Helsinque*) jne.

Camõesin elinaikana, Portugalin merivallan ollessa laajimmillaan, nousi esille tarve vakiinnuttaa häilyvä oikeinkirjoitus, jotta "imperiumin välikappaletta", portugalilaisen kieltä, olisi kirjoitettu selkeiden normien mukaan ja samalla tavalla joka paikassa. Tähän prosessiin vaikutti olennaisesti ajan antiikkia ihaileva henki. Korostaakseen kielensä klassista alkuperää Portugalin ensimmäiset kielentutkijat kiirehtivät muuttamaan filosofian *philosophiaksi*, *gramatican* *grammaticaksi* jne. Ensimmäisen kielioppihahmotelman (*Grammatica da Lingoagem Portuguesa*) julkaisi Fernão de Oliveira vuonna 1536; ensimmäisen todellisen kieliopin julkaisi João de Barros neljä vuotta myöhemmin 1540. Duarte Nunes de Leão julkaisi oikeinkirjoitusta ja muita kielellisiä kysymyksiä käsittelevän teoksensa *Ortografia e Origem da Língua Portuguesa* vuonna 1606. Näitä teoksia sävytti paitsi pyrkimys luoda selkeä normisto, myös huoli portugalilaisen kielen "korruptoitumisesta" eli loitontumisesta suhteessa latinaan ja juuri niiden vakiinnuttama käytäntö pysyi voimassa aina 1800-luvun lopulle asti.

Todellisen maailmankielen portugalilaisesta teki Brasilia, jossa noudatettiin vielä vuonna 1822 tapahtuneen itsenäistymisen jälkeenkin Portugalissa syntyneitä kirjoitustapaa, vaikka äännekehitys oli vuosisatojen vaihteessa etäännyttänyt brasilialaista ääntämystä portugalilaisesta. 1800-luvun loppupuolella, kielentutkimuksen menetelmien jatkuvasti kehittyessä, filologit Carolina Michaëlis de Vasconcelos ja Aniceto dos Reis Gonçalves Viana kiinnittivät Portugalin älymystön huomion siihen, että portugalilaisen oikeinkirjoitusjärjestelmä vain osittain perustui itse kielen rakenteeseen. *Ortografia* kantoi heidän mukaansa turhaa etymologista painolastia, joka ei sopinut uuden, teknisen aikakauden kuvaan. Kirjoitusjärjestelmän historiallinen lasti vaikeutti sitä paitsi kansansivistystyötä, kun koululaiset pakotettiin opettelemaan kirjainyhdistelmiä, joille ei ääntämyksessä ollut vastinetta.

Gonçalves Viana laati vuonna 1885 ehdotelman uudeksi ortografiaksi. Hän halusi, että *th* ja *rh* yksinkertaistettaisiin *t*:ksi ja *r*:ksi, *ph*:n asemesta kirjoitettaisiin

f, useimmat geminaatat korvattaisiin yhdellä kirjainmerkillä ja aksentteja lisättäisiin vokaalimerkkien päälle kuvastamaan niiden ääntämistapaa. Oman sukunimensäkin ehdotuksen laatija siis esitti kirjoitettavaksi Viana, eikä Vianna kuten siihen asti oli ollut tapana. Portugalin hallitus asetti vuonna 1911 komitean tutkimaan oikeinkirjoitusasiaa. Komitea otti työnsä pohjaksi Gonçalves Vianan ehdotuksen ja ehdotti siirtymistä uuteen käytäntöön jo samana vuonna.

Vuoteen 1911 saakka oikeinkirjoitusta olivat pitkälti säädelleet kirjanpainajat ja irjailijat. Portugalin hallituksen määrättyä uuden ortografian voimaan oli ensimmäistä kertaa käytettävissä virallinen ohjeisto. Valveutuneimmat piirit siirtyivät pian uuteen kirjoitustapaan. Useimpiin uudistus ei kuitenkaan vaikuttanut millään tavalla, sillä suuri osa portugalilaisista oli lukutaidottomia, monet eivät edes huomanneet uudistusta ja toiset eivät jaksaneet ryhtyä muuttamaan tapojaan. Runoilija Fernando Pessoa kirjoitti vuonna 1928: "Olemme kahden ortografian maa. Luku- ja kirjoitustaitoisista osa käyttää vanhaa latinisoivaa ortografiaa ja osa taas uutta väliaikaisen hallituksen hyväksymää. Enemmistö sen sijaan ei osaa edes lukea eikä kirjoittaa."

Kaaosmainen tilanne paheni entisestään kiistan saatua poliittisen sävyn. Portugalin kuningashuone oli vastikään kaatunut, ja ensimmäinen tasavalta oli julistettu. Monarkistit kannattivat vanhaa kirjoitustapaa ja tasavaltalaiset uudistettua. Brasilia taas suhtautui nihkeästi koko uudistukseen, jota se piti aikansa eläneenä yrityksenä sekaantua entisen siirtomaan asioihin.

Brasilian akatemia laati vuonna 1931 oman uudistusehdotuksensa, jossa tyydyttiin lähinnä poistamaan kirjoitusasusta konsonantteja, joita ei äännetty: prompto 'selvä' muutettiin muotoon pronto. Vuonna 1843 Portugalin ja Brasilian akatemit pääsivät vihdoon sopimukseen, jonka perustana oli Gonçalves Vianan ehdotus. Brasilian parlamentti ei kuitenkaan hyväksynyt sopimusta, vaan määräsi voimaan Brasilian oman akatemian laatiman uudistuksen.

Käytäntö vakiintui Atlantin molemmin puolin. Portugalin omaksuma linja oli jonkin verran vanhanaikaisempi: kirjoitetaan sector 'sektori, alue' ja baptismo 'kaste' vaikka c ja p jäävätkin ääntämättä; Brasiliassa taas kirjoitetaan niin kuin lausutaan: setor ja batismo. Osittain kirjoitustapojen ero perustuu siihen, että Brasilian portugalia äännetään eri tavoin kuin eurooppalaista: Brasiliassa kirjoitetaan Antônio ja äännetään suppea o, Portugalissa taas António, jossa on avoin o. Itse asiassa Brasilian ja Portugalin välinen käytäntö on viime vuosina eronnut vain muutamissa kohdin. Vuonna 1971 päästiin osittaissopimukseen aksentinkäytön helpottamisesta. Sen jälkeen olisi vielä täytynyt voida sopia yhden käden sormilla laskettavasta määrästä yksityiskohtia.

Hallitusten asettamat komiteat päättivät kuitenkin uudistaa ortografian perusteellisesti. 12.5.1986 Rio de Janeirossa allekirjoitettu sopimusluonnos sisältää kymmenittäin määräyksiä, joiden tarkoitus on muuttaa käytäntöä niiltäkin osin, joissa se on jo kauan ollut vakiintunut ja yhtenäinen: lähes koko aksenttijärjestelmä

on tarkoitus poistaa, samoin yhdyssanoissa käytettävä yhdysviiva sekä kaikki ääntymättömät konsonantit jopa sanan lopussa: Jacó eikä Jacob, Daví eikä David jne. Portugalilaiset lingvistit suostuivat ensimmäistä kertaa luopumaan rakkaista ltinalaisista konsonanttiryhmistään ja kirjoittamaan ator 'näyttelijä' eikä actor. Vanhaa kirjoitustapaa ei kuitenkaan kokonaan kielletty: aritmetica kelpaa siinä kuin arimeticakin.

Rio de Janeiron kokouksen ehdotusten tultua julkisiksi Portugalissa syntyi kaaos. Kansa tyrmäsi kielimiehet ja heidän suunnitelmansa. Niinkin kuiva aihe kuin parin aksentin muuttaminen sai lehtien yleisönosastot täyttymään kirjoituksista. Radion ja television ajankohtaisohjelmat järjestivät kielitieteellisiä keskustelutilaisuuksia. Moni piti sopimusta antautumisena Brasilialle ja ilmaisi pelkonsa Portugalin kansallisen identiteetin menettämisestä. Jotkut pelkäsivät Angolan ja Mosambikin vääjäämättä liukuvan Brasilian kulttuuripiirin vaikutukseen Portugalin neuvottelijoiden suostuttua muutamaiin brasilialaisia tyydyttäviin ehdotuksiin. Erään sosialistilehden kolumnisti pahoitteli vanhan, arvokkaan ja tutun kirjoitustavan katoamista tuomiten sen täydelliseksi erehdykseksi: "Otentaanpa esimerkiksi sana ação ('teko'; latinan actione); kirjoitettuna muotoon açã se näyttää ihan linnun nimeltä."

Älymystö suuttui uudistuksen salamyhkäisestä valmistelusta ja torjui kielimiesten puuttumisen kielen kehitykseen. Monenmoiset kansalliset kompleksitkin nousivat esiin. Portugalin kielen arvovaltaa pidettiin liian vähäisenä. Itsenäisiin "äitikieliin" kuten ranskaan verrattuna portugalia moitittiin "vaimo- tai rakastajatarkieleksi", joka antaa miehensä eli valtion määrällä itseään. Sellainen ei Ranskassa tulisi kuuloonkaan: siellä kielen annetaan olla rauhassa. Uudistus on periaatteessa ratifioitu, mutta sen toteutuminen käytännössä jää nähtäväksi. Kielitieteilijöiden osakseen saama arvostelu on osoitus siitä kuinka vaikea on säädellä miljoonien ihmisten jokapäiväisiä tottumuksia. Kielen kehitys kulkee omia latujaan ja siihen vaikuttavat mitä irrationaalisimmat voimat.

Kielen erikoispiirteitä

Euroopan romaanisella kielialueella portugali on läntisin kieli. Rooman valtakunnan keskustasta katsottuna se on tavallaan perifeerinen samoin kuin romanian kieli idässä. Niinpä monet sille tyypilliset rakennepiirteet katsotaan usein seuraukseksi tästä perifeerisestä maantieteellisestä asemasta, joka vaikeutti tai ainakin hidastutti keskusalueella tapahtuneiden muutosten kulkeutumista ja juurtumista. Toisaalta monet erikoispiirteet ovat portugalilaisia luomuksia ja mahdollisesti sidoksissa siihen kielelliseen (esim. kelttiläiseen) ainekseen, joka oli olemassa niemimaan länsilaidalla roomalaisvalloituksen alkaessa. Joissakin

suhteissa portugalilla on selviä yhtäläisyyksiä naapurikielen espanjan kanssa, joissakin taas niemimaan itäisimmän kielialueen, katalaani-baleaari-valencian kanssa.

Portugalin vokaalijärjestelmä on samantapainen kuin muissakin länsiromaanisissa kielissä (espanjaa lukuun ottamatta). Painollisten oraalivokaalien järjestelmässä tehdään ero avoimen ja suppean o:n ja e:n välillä: avoin e on latinan lyhyen e:n (pede > pé 'jalka') ja suppea e latinan pitkän e:n (tres > três 'kolme') tai i:n (plicat > chega 'saapuu') jälkeläinen. Vastaavasti avoin o perustuu latinan lyheen o:hon (nove > nove 'yhdeksän') ja suppea o taas latinan pitkään o:hon (flore > flor 'kukka') tai u:hun (lupu > lobo 'susi'). Portugalin oma erikoisuus on siinä, että vastaava ero on olemassa myös avoimen ja suppean a:n välillä: normaali latinan a:han perustuva a on avoin (mare > mar 'meri', pratu > prado 'niitty') riippumatta siitä onko taustalla latinan lyhyt tai pitkä a; nasaalikonsonantin edellä a kuitenkin muuttuu suppeaksi (esim. pano 'liina'). Luonteenomaisin portugalin vokaalijärjestelmän piirre on kuitenkin nasaalifoneemien laaja kirjo. Samoin kuin muinaisranskassa, muinaisportugalissakin oli viisi nasaalivokaalia (germana > irmã 'sisko', bene > bem 'hyvin', fine > fim 'loppu', bonu > bom 'hyvä', unu > um 'yksi'); sittemmin nasaali-e on muuttunut diftongiksi. Myös nasaalidiftongit antavat oman leimansa portugalille (irmãos 'veljet', cães 'koirat', razões 'syyt').

Konsonanttijärjestelmän osalta portugali muistuttaa katalaania sikäli, että siinä ovat, päinvastoin kuin espanjassa, säilyneet soinniton suhuääne ʃ (caixa 'laatikko'), soinnillinen suhuääne j (?) (gelo 'jää') ja soinnillinen s (rosa 'ruusu'). Muinaisportugalissa oli samoin kuin muinaisespanjassakin kokonainen affrikaattojen sarja: ts (dulce > doce 'makea'), dz (pretiare > prezar 'arvostaa'), tʃ (flamma > chama) ja dj (?) (iurare > jurar). Sekä portugalissa että espanjassa järjestelmä keveni 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa tapahtuneessa suurten äänne muutosten sarjassa, portugalin osalta siten, että affrikaatoista tuli frikatiiveja: s z ʃ ja j (?) ja soinnillisetkin frikatiivit säilyivät; pohjoisimmissa murteissa tosin myös affrikaatta tʃ on säilynyt. Pohjoismurteita lukuunottamatta portugalissa ei myöskään tunneta espanjalle tyypillistä b:n ja v:n välisen opposition katoa. Muita portugalin äännekehitykselle tyypillisiä piirteitä ovat jo aiemmin mainitut latinan vokaalienvälisen l:n ja n:n kato (mammula > mámoa 'rinta', luna > lua 'kuu'), l:n muuttuminen velariseksi (kuten katalaanissa), tavunloppuisen s:n muuttuminen suhu-s:ksi ja 1800-luvulla ensin Lissabonin alueella dokumentoitu monitäryisen r:n muuttuminen "ranskalaistyyppiseksi" uvulaariseksi r:ksi.

Äännejärjestelmän erikoispiirteet heijastuvat luonnollisesti muoto-oppiin. Määräisestä artikkelista (ja kolmansien persoonien painottomista persoonapronomineista) on vokaalienvälisen l:n kadon jälkeen jäänyt jäljelle muotosarja o a os as (lat illu illa illos illas); persoonapronomit pyrkivät lisäksi sulautumaan toisiinsa silloin kun niitä on kaksi peräkkäin (me + o > mo, lhe + o > lho, lhe + os > lhos, lhes + o > lhos, jne.), joten niiden alkuperäiset muodot

hämärtyvät. Samantapaisia ilmiöitä on myös katalaanissa, mutta ei espanjassa, jossa äänne muutokset ovat vähäisempiä. Painottomien pronomien paikka on portugalissa pysynyt pitkälti enklittisenä, ts. pronomini sijoitetaan finiittiverbin jälkeen (vejo-te 'näen sinut') päinvastoin kuin espanjassa, jossa normaali sijoitus on prokliittinen (te vejo). Verbijärjestelmän osalta tätä asiointilaa kuvastaa myös se, että futuurimuodoissa pronomini sijoittuu infinitiiviin perustuvan elementin ja apuverbin väliin (amare illam habeo > amá-la-ei 'rakastan häntä', fut.). Muita verbeihin liittyviä erikoisuuksia ovat pluskvamperfektin säilyminen (amaveram > amara 'olin rakastanut') ja paljon pohdintaa herättänyt ns. persoonallisen infinitiivin käyttö: infinitiiviä voidaan taivuttaa lisäämällä siihen persoonan tunnus esim. prepositiolauskeissa (esim. ouvir 'kuulla' + -es: para ouvires 'jotta kuulisit').

Nykymurteet

Galego-portugalilaisen kielialueen murrejaosta on aikojen kuluessa esitetty useita, eri kriteereihin perustuvia luokitteluita. L. F. Lindley Cintran (1971) esittämän ja nykyään yleisesti hyväksytyin, lähinnä foneettisiin seikkoihin perustuvan luokituksen mukaan se jaetaan kolmeen päämurrealueeseen: galicialaiset murteet (dialectos galegos), pohjois-portugalilaiset murteet (dialectos portugueses setentrionais) sekä keski- ja etelämurteet (dialectos portugueses centro-meridionais). Varsinaisten portugalin kielen murteiden välillä ei ole niin suuria eroja, että ne vaikuttaisivat ymmärrettävyyteen ellei Azorien ja Madeiran variantteja oteta lukuun: ne ovat eläneet eristyksissä Atlantin saarilla ja niihin ovat lisäksi vaikuttaneet monet ulkoiset, ei-portugalilaiset ainekset.

Äännejärjestelmän sisällä tärkein erottelava kriteeri ovat sibilantit. Galicialaisissa murteissa ei enää ole lainkaan soinnillisia sibilantteja, vaan ne ovat muuttuneet soinnittomiksi kuten espanjassa: substantiivissa rosa 'ruusu' s äännetään tavallisena soinnittomana (alueesta riippuen joko terävästi sihahtavana, kielen kärjellä muodostettuna apikoalveolaarisena tai pehmeämpänä, kielen etuselällä muodostettuna predorsodentaalisena) s-äänteenä ja verbissä fazer 'tehdä' joko soinnittomana s-äänteenä tai espanjasta tuttu interdentaalifrikatiivina ʃ. Vastaavasti galegosta puuttuu soinnillinen suhuääne j (?): portugalin hoje-sanaa 'tänään' vastaavassa galegon hoxe-muodossa x äännyy soinnittomana suhuäänteenä ʃ.

Varsinaisissa pohjoisportugalilaisissa murteissa sekä soinnittomat että soinnilliset sibilantit äännyvät apikoalveolaarisina samoin kuin espanjan pohjois- ja keskimurteissa; portugalin keski- ja etelämurteissa ne taas äännyvät predorsoalveolaarisina kuten eteläisimmässä espanjan murteissa. Kun eurooppalainen standardiespanja perustuu pohjoiseen ja keskiseen Kastilian

murteeseen, jossa s on apikoalveolaarinen; standardiportugali taas perustuu keskiseen ja eteläiseen murrealueeseen, jossa on predorsoalveolaarinen s. Samoja äännepiirteitä on siis havaittavissa sekä portugalissa että espanjassa, mutta historialliset (Reconquistaan liittyvät) ja maantieteelliset seikat ovat vaikuttaneet siihen, että standardikielten valinnat eroavat toisistaan.

Kaikkein pohjoisimmat Portugalin murrealueet ovat vielä sikälikin erikoisia, että niissä ei tehdä eroa labiodentaalisen v-äänteen ja bilabiaalisen b:n (joissakin konteksteissa frikatiivisena b:nä ääntyvän) välillä kuten ei espanjassakaan. Niissä on lisäksi säilynyt soinniton affrikaatta tʃ, esim. sanassa achar 'löytää'.

(kartta: galego-portugalilaiset murteet; Lindley Cintra 1971)

Portugalin murteissa on luonnollisesti paljon muitakin eroja, niin äännejärjestelmässä kuin sanastossakin. Murre-erot ovat säilyneet koululaitoksesta ja viime vuosikymmenien poliittisista muutoksista huolimatta, ja harjaantunut korva pystyy usein sijoittamaan portugalinpuhujan johonkin tiettyyn osaan maata. Selvimpiä murrepiirteet ovat luonnollisesti maaseudulla ja vähemmän

koulusivistystä saaneiden keskuudessa, mutta julkisuuden henkilöt tai sivistyneistön edustajat eivät hekään häpeä omaa paikallisväriä puheessaan. Kuten kaikkialla Euroopassa, tiedotusvälineiden vaikutus ja muuttoliike madaltavat vähitellen murrerajoja. Silti portugalin kielen murteiden tutkimus ja kartoitus jatkuu yhä, periaatteessa samaan tapaan kuin ennen vuonna 1974 tapahtunutta neilikkavallankumousta ja sitä seuranneita lukutaitokampanjoja. Lindley Cintra kuvasi murretutkimusta seuraavaan tapaan vuonna 1983 julkaisemansa kokoomateoksen esipuheessa:

(kuva: Luís Filipe Lindley Cintra 19??-19??)

Nykyaikaisessa murretutkimuksessa noudatettavaa menettelytapaa on helppo kuvata ja lieekin syytä tehdä se niitä varten, jotka eivät sitä tunne. Olipa sitten kyseessä jotakin tiettyä murretta koskevan tutkielman laatiminen tai kielikartastoa (modernin kielentutkimuksen keskeistä välinettä, jossa kunkin esineen nimiä tai tiettyä käsitettä vastaavia ilmauksia varten on kartta, joka esittää sanan tai ilmauksen levinneisyyden tietyllä maantieteellisellä alueella) varten tarvittavan aineiston kerääminen, tutkija lähtee tutkimuksen kohteeksi valitulle paikkakunnalle ja pyrkii jäämään sinne suhteellisen pitkäksi aikaa mikäli hän on laatimassa juuri sitä aluetta koskevaa tutkielmaa, ja lyhyemmäksi ajaksi (kolmeksi päiväksi tai viikoksi) mikäli hän on keräämässä aineistoa kielikartastoa varten, jolloin tutkittavien paikkakuntien suuri lukumäärä pakottaa hänet supistamaan lyhyemmäksi oleskelunsa kussakin paikassa. Kummassakin tapauksessa hänen tulee laatia etukäteen valmiiksi kyselylomake, jonka avulla kerätään keskeistä sanastoa paikkakunnan asukkailta ja tallennetaan sanojen tarkka ääntämys. [...]

Saadakseen vastauksia kyselylomakkeeseen tutkijan tulee etsiä henkilö, joka edustaa mahdollisimman tarkasti paikkakunnalle tyypillistä kielimuotoa, yleensä keski-ikäinen, paikkakunnalla syntynyt ja siellä aina tai melkein aina asunut mies tai nainen, mielellään lukutaidoton (jotta kirjoitettu kieli ei olisi vaikuttanut heihin). Tämän informantin onnistuneesta valinnasta riippuu usein koko työn menestys. [...]

Kielentutkijan asiana on puhua ensi sijassa alueellisten kielimuotojen tieteellisestä merkityksestä. Haluaisin kuitenkin nyt kirjoittaa niihin liittyvästä inhimillisestä puolesta, josta

usein olen puhunut. [...] Muistan maisemia ja niiden keskellä miehiä ja naisia. Erilaisina kuten paikatkin, joissa he olivat he kertoivat minulle tarinoita, erilaisia nekin. Parin kolmen päivän kuluttua tunsimme joskus itsemme ystäviksi, melkein sisaruksiksi. Minä en ollut voinut muuta kuin osoittaa heille vähän homiotani ja myötätuntoani. He taas olivat antaneet minulle loistavan oppitunnin, joka oli siitä hetkestä lähtien ratkaisevan merkittävä tavalleni tuntea ja ajatella. Niiden kielimuotojen taustalla joita olin tullut tutkimaan oli olemassa kokonainen köyhän vaatimaton mutta kunnioitusta herättävä inhimillinen elämä. Haastattelemanani ihmiset kokivat syvästi yksinkertaisia tunteita ja taistelivat rohkeasti pysyäkseen hengissä. Tämän maailman kanssa murteentutkimus oli saattanut minut tekemisiin. Kielentutkimuksen laajassa kentässä yksin tämä kokemus vakuuttaa minut siitä, että elämän minulle valitsema tutkimusala kannattaa. (Suom. TR)

Lähteitä:

Acordo Ortográfico da Língua Portuguesa. Decreto do Presidente da República Nº 43/91, de 23 de Agosto, Resolução da Assembleia da República Nº 26/91 (1991, Lisboa, Imprensa Nacional - Casa da Moeda)

Afonso X o Sabio, *Cantigas de Santa María* I-II (ed. Mettmann, Walter, 1981, Vigo, Edicións Xerais de Galicia)

Alvar, Carlos & Beltrán, Vicente (1985) *Antología de la poesía gallego-portuguesa* (Madrid, Alhambra)

Anglés, H. (1958) *La música de las Cantigas de Santa María* (Barcelona)

Barros, João de (1540/1957) *Gramática da Língua Portuguesa* (ed. Machado, José Pedro, Lisboa)

Brito, Bernardo Gomes de (1735-1736 / 5. painos 1972) *História trágico-Marítima* (ed. Lapa, M. Rodrigues, *Quadros da História Trágico-Marítima*, Lisboa, Seara Nova)

Caminha, Pêro Vaz de (1500/2001) *Kirje kuningas Manuelille* Brazilian löytymisestä (suom. Sanna Pernu, Helsinki, Like)

Cancioneiro da Ajuda I-II (ed. Vasconcelos, Carolina Michaëlis de, 1990, 2. painos, Lisboa, Imprensa Nacional - Casa da Moeda)

Cantigas de Amigo dos Trovadores Galego-Portugueses I-III (ed. Nunes, José Joaquim, 1973, Lisboa, Centro do Livro Brasileiro)

Castro, Ivo (1991) *Curso de História da Língua Portuguesa* I-II (Lisboa, Universidade Aberta)

Castro, Ivo & Duarte, Inês & Leiria, Isabel (1987) *A Demanda da Ortografia Portuguesa* (Lisboa, Edições João Sá da Costa)

Cintra, Luís Filipe Lindley (1963) Les anciens textes portugais non littéraires. Classement et bibliographie (*Revue de linguistique romane*, XXVII)

Cintra, Luís Filipe Lindley (1971) Nova proposta de classificação dos dialectos galego-portugueses (*Boletim de Filologia*, XXII)

Cintra, Luís Filipe Lindley (1983) *Estudos de Dialectologia Portuguesa* (Lisboa, Sá da Costa Editora)

Cornu, Jules (1904-1906) Die portugiesische Sprache (in: Gröber, Gustav (ed.) *Grundriss der romanischen Philologie*, I, Strassburg, Trübner)

Costa, P.e Avelino de Jesus da (1979) Os mais antigos documentos escritos em português (*Revista Portuguesa de História*, XVII)

- Cunha, António Geraldo da (1982) *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa* (Rio de Janeiro, Nova Fronteira)
- Dinis, *Das Liederbuch des Königs Denis von Portugal* (ed. Lang, H. R., 2 painos 1972, Hildesheim - New York, Georg Olms Verlag)
- Leão, Duarte Nunes de (1606/1983) *Ortografia e Origem da Língua Portuguesa* (ed. Buescu, Maria Leonor Carvalhão, Lisboa, Imprensa Nacional - Casa da Moeda)
- Lírica profana galego-portuguesa* I-II (coord. Brea, Mercedes, 1996, Santiago de Compostela, Publicacións do Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias Ramón Piñeiro)
- Louro, José Inês (1962/1963) Notas toponímicas I. Gaia - Portugal (*Boletim de Filologia*, XXI)
- Machado, José Pedro (3. painos 1977) *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa* I-V (Lisboa, Horizonte)
- Machado, José Pedro (1984) *Dicionário Onomástico Etimológico da Língua Portuguesa* I-III (Lisboa, Confluência)
- Maia, Clarinda de Azevedo (1986) *História do Galego-Português* (Lisboa, INIC)
- Martins, Ana Maria (1999) Ainda "os mais antigos textos escritos em português". Documentos de 1175 a 1252 (in: Faria, Isabel Hub (org.) *Lindley Cintra. Homenagem ao Homem, ao Mestre e ao Cidadão*, Lisboa, Edições Cosmos & Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa)
- Meier, Harri (1948) *Ensaaios de Filologia Românica* (Lisboa, Revista de Portugal)
- Oliveira, Fernão de (1536/1975) *Grammática da Lingoagem Portuguesa* (ed. Buescu, Maria Leonor Carvalhão, Lisboa, Imprensa Nacional - Casa da Moeda)
- Paxeco, Elza (1949) *Galicismos Arcaicos* (Lisboa, Revista de Portugal)
- Piel, Joseph-Maria (1989) *Estudos de Linguística Histórica Galego-Portuguesa* (Lisboa, Imprensa Nacional - Casa da Moeda)
- Portugaliae Monumenta Historica* I-IV (ed. Herculano, Alexandre, Lisboa, Academia das Ciências)
- Riiho, Timo (1987) *Lusiadit (Arsis, 4)*
- Riiho, Timo (1989) *Helsínquia vai Helsinque? Portugali ja Brasilia kiistelevät oikeinkirjoituksesta (Kanava, XVI, 7)*
- Riiho, Timo (1989) *Luís Filipe Lindley Cintra - Portugalin tunnetuin liberaali (Juhlajulkaisu. Suomi-Portugali -yhdistys r. y. (1964-1989) 25 vuotta, Helsinki, Yliopistopaino)*
- Riiho, Timo (1990) *Entrevista com Luís F. Lindley Cintra* (Opuscula Instituti Ibero-Americani Universitatis Helsingiensis, II; vrt. Faria, Isabel Hub (org.) *Lindley Cintra. Homenagem ao Homem, ao Mestre e ao Cidadão*, 1999, Lisboa, Edições Cosmos & Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa)
- Riiho, Timo (1994) *Portugiesisch: Interne Sprachgeschichte und Entwicklungstendenzen (Lexikon der Romanistischen Linguistik, VI, 2)*
- Rohlf, Gerhard (1949) *Les noms des jours de la semaine dans les langues romanes (Boletim de Filologia, X)*
- Silva, Rosa Virgínia Mattos e (1989) *Estruturas Trecentistas. Elementos para uma Gramática do Português Arcaico* (Lisboa, Imprensa Nacional - Casa da Moeda)
- Sløtjøm, Leif (1959) *Le développement de l et n en ancien portugais* (Oslo & Paris, Presses Universitaires d'Oslo - Boyveau & Chevillet)
- Sten, Holger (1944) *Les particularités de la langue portugaise* (Copenhague, Cercle Linguistique)
- Tøgeby, Knud (1968) *L'énigmatique infinitif personnel en portugais* (in: id., *Immanence et structure*, Copenhague, Akademisk forlag)

Tuulio, Tyyni (1954) *Espanjan ja Portugalin kirjallisuuden kultainen kirja* (Porvoo & Helsinki, WSOY)

Vasconcellos, J. Leite de (2. painos 1970) *Esquisse d'une dialectologie portugaise* (Lisboa, Centro de Estudos Filológicos)

Vianna, A. R. Gonçalves (1892) *Exposição da Pronúncia Normal Portuguesa* (Lisboa, Imprensa Nacional)

Vilela, Mário (2. painos 1999) *Gramática da Língua portuguesa* (Coimbra, Almedina)

7. Galicia

Kansankielestä kirjakieleksi

Kuten jo on käynyt ilmi, nykyisillä galegon ja portugalin kielillä on yhteiset juuret. Paitsi, että kumpikin perustuu niemimaan luoteisosassa puhuttuun latinaan nämä kielet muodostivat suhteellisen yhtenäisen puhuja-alueen 1100- ja 1200-luvuille saakka. Vielä nykyäänkin Galician ja pohjois-Portugalin kielimuodoissa on paljon yhteistä, jopa niin, että jotkut galicialaiset kieliaktivistit (ns. lusistit) pyrkivät esittämään nykygalegon portugalin kielen murteena ja kirjoittavat galegoa käyttäen portugalilaisvaikuteista oikeinkirjoitusta.

Kuten useimpia muitakin niemimaan romaanisia kieliä, galego-portugaliakin ryhdyttiin viljelemään kirjallisesti 1100- ja 1200-lukujen vaihteesta lähtien. Galego-portugalista tuli merkittävä kirjallisuuden kieli trubaduurirunouden ansiosta ja sellaisena se säilyi vielä 1300-luvulle saakka, jolloin Galician ja Portugalin tiet olivat lopullisesti eronneet toisistaan poliittisessa mielessä. Niinkin myöhään kuin 1400-luvulla Kastiliassa käytettiin lyriikan kielenä galego-portugalia, joka tosin oli menettänyt kosketuksensa niin elävään galegoon kuin portugaliinkin. Virallisissa asiakirjoissa ja kirkollisessa käytössä (saarnoissa) galego(-portugali) syrjäytti latinan 1200-luvulla. Myös proosaa (lähinnä käännöksiä kuten kronikoita ja ritariromaaneja) kirjoitettiin jonkin verran galegoksi 1200-luvulta alkaen. Näin ollen kaikki edellytykset olivat olemassa galegon kehittymiselle espanjan ja portugalin tapaiseksi kansalliskieleksi.

Historiallisten ja poliittisten olosuhteiden johdosta kävi kuitenkin toisin. Varhaisen galego-portugalilaisen kielialueen eteläisin osa (Minho- ja Mondego-jokien välinen alue) erotettiin Kastilian ja Leónin kuninkaan Alfonso VI:n päätöksellä omaksi kreivikunnakseen vuonna 1093: tästä alueesta syntyi itsenäinen Portugalin kuningaskunta vuonna 1139. Minho-joen pohjoinen alue eli Galicia taas jäi Kastilian etupiiriin ja alistui vähitellen sille niin hallinnollisesti kuin kielellisestikin: galego sai voimakkaita vaikutteita kastilian (espanjan) kielestä. Reconquistan edetessä kohti etelää pohjoisesta kotoisin oleva portugalilainen kieliaines taas joutui kosketuksiin Keski- ja Etelä-Portugalissa puhuttujen romaanisten (osittain arabialaisvaikutteisten) murteiden kanssa ja imi itseensä vaikutteita, joita Galiciassa ei ollut. Näin samaa alkuperää olevat kielimuodot etääntyivät toisistaan ja muotoutuivat eri kieliksi, joiksi ne myös sekä Minho-joen pohjois- että eteläpuolella mielletään. Portugalista tuli itsenäisen valtion ja mahtavan merivallan kieli, suuri maailmankieli; galego taas jäi espanjan

valtakunnan etäisen kolkkan maaseutualueiden puhekieleksi.

Galegon taantuminen kirjoitettuna kielenä alkoi jo 1200-luvulla. Virallisissa asiakirjoissa alettiin vähitellen käyttää kastiliaa: Galiciasta kotoisin olleet hallintoviranomaiset ja kirkonmiehet viljelivät yhä galegoa, mutta muualta Kastiliasta lähetetyt korkeat virkamiehet käyttivät omaa kieltänsä. 1300-luvulla kielet elivät kirjakielinä rinnakkain, 1400-luvulla kastilia saavutti johtoaseman ja 1500-luvulta alkaen Espanjan yhdistyttyä se korvasi galegon kokonaan.

Kolmen vuosisadan ajan, aina 1800-luvun alkuun saakka galego säilyi hengissä tavallisen kansan puhekielenä. Siihen iskostui maalaismaisuuksien leima, josta ei vielä ole kokonaan päästy eroon. Samaan aikaan kun monet muut romaaniset kielet saivat ensimmäiset kielioppinsa ja kielelliset normit vakiintuivat yleiskielen perustaksi galego eli normalisoimattomana puhekielenä. Galego jäi sivuun myös kirjapainotaidon keksimisen aiheuttamasta paineesta yhtenäisen kirjakielen vakiinnuttamiseksi. Yleisespanjalaisen koululaitoksen kehittyessä valistusajan hengessä se tapahtui luonnollisesti espanjan kielellä. Kuningas Kaarle III antoi vuonna 1780 määräyksen noudattaa kaikissa valtakunnan kouluissa Espanjan kuninkaallisen kieliakatemian julkaisemaa kielioppia opetuksen perustana. Tällä oli kauaskantoiset seuraukset muuallakin kuin Galiciassa. Valtion ottaessa käsiinsä koululaitoksen ohjat pois kirkolta yhteiskunnallisesti arvostetuksi kielenkäytön malliksi tuli espanja, jolla jo oli kieliakatemian kiteyttämä normisto. Muut kielet jäivät aliarvostettuun asemaan ja niiden puhujille kehittyi alemmuuskompleksi, joka varsinkin Galiciassa muodostui syväksi. Espanja oli 'kieli' ja muut puheenparret 'murteita'.

1700-luvulla alkoi tosin muulua myös ääniä, jotka vaativat galegon tunnustamista tasavertaiseksi kieleksi espanjan kanssa ja sen käyttämistä koululaitoksessa ja hallinnossa. Tunnetuin galegon puolestapuhuja oli isä Martín Sarmiento, joka kirjoitti galegoa koskevia tutkielmia ja pamfletteja. Niiden merkitys jäi kuitenkin vähäiseksi sillä ne jäivät suurimmaksi osaksi julkaisematta. Galegon kielen viljely supistui joidenkin pioneerien kuten Fruimen papin (Cura de Fruime, Diego A. de Cernadas de Castro) runoelmiin. Kirkonmiehet huomauttivat seurakuntalaisten tarpeesta saada evankeliumien viesti omalla kielellään ja arvostelivat muualta muuttaneita virkaveljiään, jotka eivät ymmärtäneet laumaansa.

Kansallinen herääminen: Rexurdimento

1800-luvun alku oli monessa Euroopan kolkassa kansallisen heräämisen aikaa. Kansallisromanttisessa hengessä palattiin oman kansan juurille, ryhdyttiin tutkimaan vanhaa kirjallisuutta, keräämään kansanrunoutta ja muuta kansanperinnettä ja rakentamaan kansallista mytologiaa. Myös kielentutkimuksen

metodit olivat kehittyneet ja kieltenvälisistä sukulaisuussuhteista syntyi entistä selvempi käsitys. Myös poliittinen tietoisuus lisääntyi.

Galiciassakin jotkut liberaalit intellektuellipiirit alkoivat puhua hallinnollisesti ja kulttuurisesti yhtenäisestä Galician provinssista 1800-luvun puolivälin maissa. Ajat eivät kuitenkaan olleet otollisia poliittisille uudistuksille. Kaunokirjallisen toiminnan elpymiselle kansallisromanttinen henki sen sijaan loi riittävät puitteet. Galician suuri kirjailija Rosalía de Castro (18??-18??) julkaisi vuonna 1863 teoksensa *Cantares gallegos* ('Galician lauluja'), kokoelman galegonkielistä runoutta, josta alkoi uusi kirjallinen aikakausi. Häntä seurasivat monet muut runoilijat ja vähitellen kehittyi myös proosa. Rosalían runoudesta huokuu Galicialle tyypillinen melankolinen ja nostalginen henki:

(kuva: Rosalía de Castro)

tekstiote galegoksi

tekstiote suomeksi (suom. Tyyni Tuulio)

Kirjallisen heräämisen myötä virisi myös kielentutkimus. Galician ja Portugalin yhteinen perinne, keskiaikainen trubaduurirunous nousi filologisen mielenkiinnon kohteeksi. Kirjailijat tulivat tietoisiksi siitä, että galegolla sittenkin oli oma, ikivanha kirjallinen perinteensä ja tällä perinteellä kielellinen normi. Vanha normi ei kelvannut yleiskielen perustaksi enää kuusi, seitsemän sataa vuotta myöhemmin, mutta tietoisuus siitä auttoi ponnisteluissa uuden normin kehittämiseksi. Ensimmäisen galegon kieliopin julkaisi vuonna 1864 Francisco Mirás, ja sitä seurasivat Juan Antonio Saco y Arcen Gramática gallega vuonna 1868 ja Marcial Valladaresin Elementos de gramática gallega vuonna 1882 (julk. vasta 1970). Ensimmäisen galego-espanja-sanakirjan julkaisi Francisco Javier Rodríguez vuonna 1865; Juan Cuveiro Piñol ja Marcial Valladares jatkoivat hänen työtään vuosina 1876 ja 1884 ilmestyneillä sanakirjoilla. Koko 1800-luvun ja itse asiassa pitkälti yli 1900-luvun puolivälin galego joutui tästä huolimatta tulemaan toimeen ilman yleisesti hyväksyttyä normistoa, mistä seurasi, että kirjailijat perustivat tekstinsä omaan murteeseensa ja heidän käyttämänsä grafiat olivat kirjavia.

Kielenhuollon kehittyminen

Vasta 1900-luvun alussa yleiskielen normiston kehittämiseen alkoi tulla todellista puhtia kun vuonna 1905 perustettu Galician kuninkaallinen akatemia (Real Academia Gallega) otti päämääräkseen normatiivisen sanakirjan ja kieliopin laatimisen. Samalla puhuttiin jo Galician uudelleen galicialaistamisesta vuosisatojen espanjalaisvaikutuksen jäljiltä. Pyrittiin vaikuttamaan myös siihen, että galegon puhujien itsetunto sekä galegon arvostus nousisi ja galego otettaisiin koulujen opetusohjelmaan. Espanjan keskushallitukset eivät suhtautuneet pyrkimyksiin suopeasti ennen tasavallan aikaa. Vuonna 1936 hyväksyttiin Galician autonomiastatuutti, jossa galegolle myönnettiin virallinen asema espanjan rinnalla. Statuutin toimeenpano kaatui kuitenkin samana vuonna (muutama päivä autonomialainsäädännön hyväksymisen jälkeen) puhjenneeseen sisällissotaan. Näin pyrkimykset galegon käytön laajentamiseksi koululaitoksessa, tiedotusvälineissä, hallinnon ja tieteen kielenä jäivät vain suunnitelmiksi.

Sisällissodan jälkeen generalisimus Francon hallinto ryhtyi toimiin paikalliskielten käytön tukahduttamiseksi. Taustalla oli paitsi totalitaarinen ideologia myös se, että Espanjan tasavalta oli saanut tukea juuri niiltä alueilta, joilla

oli omana kielenään joku muu kieli kuin espanja. Galician kohdalla tilanne oli paradoksaalinen sikäli, että diktaattori ("Caudillo") Franco oli itse galicialainen ja kotoisin Ferrolista. Mitään yleistä kielilainsäädäntöä ei aluekieliä vastaan säädetty, vaan käytännön toimenpiteet hoidettiin hallinnollisesti kunkin instituution (mm. koululaitoksen) sisällä. Toimenpiteet saivat pitkälti myös katolisen kirkon korkeimman hierarkian tuen; paikallistason seurakuntapapit jäivätkin melkein ainoaksi tahoksi, joka aluekieliä julkisesti (saarnoissaan) käytti. Aluekielten koko olemassaolo oli ollut riippuvainen paikallisen maalais- ja työväestön panoksesta. Sisällissodan jälkeisinä vuosina vanhemmat eivät monissa tapauksissa uskaltaneet puhua omaa kieltään lapsilleen, joista haluttiin tehdä heidän oman tulevaisuutensa nimissä espanjankielisiä. Näin syntyi sukupolvi (nykyään 50-60-vuotiaita), joka ei koskaan oppinut "omaa" kieltään. Maaseudun autioituminen ja teollistumisen mukanaan tuoma maahanmuutto muualta Espanjasta hoiti loput. Galegon kielen olemassaolo joutui vaakalaudalle.

Tasavallan hallituksen ja autonomisten alueiden viralliset edustajat lähtivät maanpakoon muualle Eurooppaan tai Latinalaiseen Amerikkaan, niin myös monet kirjailijat, kielentutkijat ja muu älymystö kaikkialta Espanjasta. Galician kulttuuriakin ylläpidettiin mm. Buenos Airesissa. Vasta vuonna 1950 perustettiin Santiago de Compostelassa galegonkielisen kirjallisuuden henkiinherättäjäksi tarkoitettu Galaxia-kustantamo. Kustannustoiminta pääsi tosin kunnolla vauhtiin vasta 1960-luvulla.

Ratkaiseva tapahtuma galegon kielessä nykyisin noudatettavan, koululaitoksessa, hallinnossa, radiossa, televisiossa, kirjallisuudessa ja lehdistössä noudatettavan kielellisen normiston luomisprosessissa oli Galegon kielen instituutin (Instituto da Lingua Galega, ILG) perustaminen vuonna 1971. Santiagon yliopiston romanisen filologian professorin Constantino Garcían aloitteesta yliopistoon perustettiin mainittu galegon kieleen liittyvistä toiminnoista huolehtiva erillislaitos. Instituutti ryhtyi julkaisemaan käytännön oppikirjoja, joiden avulla nekin, jotka jo puhuivat galegoa oppivat kirjoittamaan sitä ja muut saattoivat opiskella sitä alkeista lähtien. Aloitettiin useita tieteellisiä projekteja kuten normatiivisen sanakirjan ja kieliatlaksen laatiminen. Lisäksi instituutti on ollut näkyvästi esillä lehdistössä sekä jakanut monin eri tavoin kielen käyttöön liittyviä neuvoja ja ohjeita. Galician kuninkaallinen akatemia (RAG) oli 60-luvulla kehittänyt ortografista ja morfologista normistoa, joka julkaistiin vuonna 1970. Kun ILG kehitteli omaansa oli tärkeää saavuttaa yhteisymmärrys näiden kahden instituution välillä. Se saavutettiin vuonna 1982, jolloin niiden yhdessä neuvottelema normisto julkaistiin ja jonka autonominen hallitus (Xunta de Galicia) hyväksyi.

Espanjan perustuslain mukaan aluekielet ovat virallisia omilla alueillaan. Aluehallinnoilla on lisäksi omia kieltä koskevia määräyksiään. Galician autonomiastatuutissa vuodelta 1981 säädetään galegon asemasta seuraava:

1. A lingua propia de Galicia é o galego. 2. Os idiomas galego e castelán son oficiais en Galicia e todos teñen o dereito de os coñecer e de os usar. 3. Os poderes públicos de Galicia garantirán o uso normal e oficial dos dous idiomas e potenciarán o emprego do galego en tódolos planos da vida pública, cultural e informativa, e disporán dos medios necesarios para facilita-lo seu coñecemento. 4. Ninguén poderá ser discriminado por causa da lingua.

1. Galician varsinainen kieli on galego. 2. Galegon ja kastilian kielet ovat Galiciassa virallisia ja kaikilla on oikeus tuntea ne ja käyttää niitä. 3. Galician viranomaiset takaavat kummankin kielen jokapäiväisen ja virallisen käyttömahdollisuuden ja tukevat galegon käyttöä kaikilla julkiseen, kulttuurielämään ja tiedotusvälineisiin liittyvillä alueilla sekä huolehtivat kaikkien mahdollisten sen tuntemista helpottavien keinojen ja välineiden saatavuudesta. 4. Ketään ei tule diskriminoida kielen takia. (Suom. TR)

Vuonna 1983 Galician parlamentti koetti muuttaa lakia niin, että galegon tuntemus olisi tehty siinä kaikille Galiciassa asuville pakolliseksi, mutta Espanjan perustuslakituoimioistuin kumosi uuden lain perustuslain vastaisena; Espanjan perustuslaissa vuodelta 1978 vain espanjan kielen tuntemus säädetään pakolliseksi.

Kaikkien viime vuosikymmeninä saavutettujen edistysaskelten ansiosta galegon kieli on vihdoinkin hitaasti toipumassa: uudelleengalicialaistumisprosessi on käynnissä. Sen tulevaisuus ei silti ole mitenkään itsestäänselvästi taattu. Sitä mukaa kuin galegon kielen asema vahvistuu koululaitoksessa syntyy uusi sukupolvi, joka käyttää yleisgalegoa esimerkiksi koulussa tai ainakin ymmärtää sitä. Mutta kuinka pitkälti tämä kaksikielinen sukupolvi käyttää galegoa yksityiselämässään? Kuten yllä olevasta kielinäytteestä käy ilmi, normalisoitu galego on hyvin espanjan tapaista ja siltä se myös kuulostaa. On olemassa vaara, että virallisesta galegosta tulee jonkinlainen espanjan kielen paikallisvärillä silattu variantti. Vanhempi sukupolvi, jolle galego on todellinen äidinkieli (lähinnä yli 70-vuotiaat), käyttää kieltään joka päivä kotonaan ja lähipiirissä, mutta on tottunut (jonkinlaisen) espanjan käyttöön virallisissa yhteyksissä. Yksikielisiä galegonpuhujia on hyvin vähän. Näyttää siltä, että se "aito" (espanjan perusteella vaikeasti ymmärrettävä) galego, jota vanhukset puhuvat maalla on katoamassa, koska sen olemassaoloa ei tue sen enempää tiedotusvälineistä kuuluva normalisoitu variantti kuin galegonkielisten lasten ja nuorison käyttämä galegokaan. Samanlaisten ongelmien parissa painitaan tosin myös muilla Espanjan vähemmistökielialueilla. Tulevaisuus näyttää miten vihdoinkin lupaavasti käynnistynyt prosessi jatkuu. Galician hymnin (sanat: Eduardo Pondal) alkusanoin:

¿Qué din os rumorosos
na costa verdecente
ao raio transparente
do prácido luar?

¿Qué din as altas copas
de escuro arume arpadado
co seu ben compasado
monótono fungar?

(Suom. TR)

Miten galego eroaa portugalista?

Vaikka nykyisin radiosta ja televisiosta kuuluva galego kuulostaakin espanjalaistuneelta ja vaikka esimerkiksi portugalilaiset tuntevat sen vieraaksi, galegon kielen perusrakenteet tekevät siitä portugalin kielen läheisen sukukielen. Galegossa tehdään ero suppeiden ja avoimien o:n ja e:n välillä, konsonanttijärjestelmän historialliset piirteet kuten latinan sananalkuisen f:n säilyminen tai sananalkuisten pl-, kl- ja fl- konsonanttiryhmien kehitys ovat kulkeneet samaa latua, vaikka jälkimmäisten kohdalla kehitys on galegossa pysähtynyt samalle tasolle, jolla se oli muinaisessa galego-portugalissa. Artikkelien ja painottomien persoonapronominien muodot ja käyttö ovat samantapaiset, niin myös verbijärjestelmän yleispiirteet aina persoonallista infinitiiviä myöten. Kirjoitettuna galego ja portugaliksi ovat niin lähellä toisiaan, että toisen perusteella pystyy vaivatta ymmärtämään toista tietyistä oikeinkirjoitukseen liittyvistä eroista huolimatta. Portugalia koskevan luvun viimeisessä osassa on esitelty lähinnä sibilanttisysteemiin perustuvaa koko galego-portugalilaisen kielialueen perusmurrejakoa. Siinä esiteltyjen piirteiden lisäksi voidaan ottaa esille joitakin galegolle tyypillisiä piirteitä, jotka erottavat sen standardiportugalista. Osa niistä on galegon oman sisäisen kehityksen tulosta, osa espanjan vaikutusta ja osa taas arkaismeja, jotka tunnettiin myös keskiajan portugalissa mutta jotka sittemmin ovat säilyneet vain galegossa.

Painollisten vokaalien järjestelmässä on kaksi peruseroa: galegossa ei ole fonologista oppositiota avoimen ja suppean a:n välillä (portugalissa se on todennäköisesti melko myöhäisen kehityksen tulos) eikä siinä myöskään ole

nasaalisi vokaalifoneemeja (ne ovat joko puuttuneet pohjoisimmista galego-portugalilaisista murteista tai kadonneet espanjan vaikutuksesta).

Galegon konsonanttijärjestelmä tuntee erikoisen gheada-nimellä kutsutun ilmiön: keski- ja länsi-galegossa ei ole g-äännettä, vaan sen tilalla faryngaalinen tai glottaalinen, aspiroitunut, h:ta muistuttava konsonantti. Osassa gheada-aluetta ei myöskään tunneta espanjalaistyyppistä interdentaalifrikatiiviä q; se korvataan s:llä (alueesta riippuen joko predorsoalveolaarisella tai apikoalveolaarisella).

(kartta: galegon gheada-alueet)

Ilmeisesti espanjan vaikutuksesta galegossa tunnetaan myös espanjasta tuttu, mutta portugalissa tuntematon yeísmo-ilmiö eli liudentuneen l:n heikentyminen j:ksi. Galegossa on lisäksi ns. äng-äänne, jota ilmaistaan vokaalien välissä nh-kirjainyhtymällä (esim. unha 'yksi', fem. = port. uma), jolla portugalissa taas ilmaistaan liudentunutta l:ää; galegossa liudentunut l kirjoitetaan espanjan tapaan ll-grafeemilla ja liudentunut n grafeemilla ñ. Latinan kw-labiovelaarikonsonantti on galegosta kadonnut: portugalin quando-pronominia ('milloin') vastaa galegon cando.

Myös morfosyntaktisia erikoisuuksia galegossa on. Portugalistakin tuttu sananloppuisten s:n ja r:n assimiloituminen seuraavan elementin alku-l:n kanssa (esim. artikkelissa tai pronominessa, joissa tämä l on historiallinen jäännös ja aktivoituu vain mainituissa assimiloitumistapauksissa) on laajennettu koskemaan myös niitä tapauksia, joissa infinitiivin jälkeen seuraa artikkeli: niinpä todos 'kaikki' mask. pl. yhdistyessään os-artikkeliin antaa tulokseksi tódolos; samaten analizar os nomes 'analysoida nimet' muuttuu muotoon analiza-los nomes. Galegossa seurataan

mekaanista fonotaktista sääntöä, kun muissa romaanisissa kielissä ortografia pyrkii kuvastamaan kieliopillisten elementtien loogista yhteyttä muihin elementteihin.

Galegossa voidaan tehdä ero akkusatiivi- ja datiiivimuotojen välillä myös yksikön toisen persoonan painottomien persoonapronominien kohdalla: te (akk.) / che (dat.); ilmiö on tunnettu myös keskiajan trubaduurirunouden kielestä. Myöhäsyntyistä teitittelymuotoa *vostede(s)* käytetään galegossa samoin kuin espanjassa; portugalista se puuttuu (teitittelysanana on *o senhor / a senhora*). Myös monikon ensimmäisen ja toisen persoonan subjektipronomit ovat espanjalaistyyppiset: *nosoutros, -as, vosoutros, -as*.

Verbimorfologia on muuten hyvin lähellä portugalialaista, mutta monikon toisen persoonan taivutusmuodot (-ades, -edes, -ides) ovat yleisessä käytössä samoin kuin eurooppalaisessa espanjassa. Ser-verbin taivutuksen yksikön ensimmäisessä persoonassa on säilynyt jäännös nasaalikonsonantista (sum > son 'olen'); tämä nasaali näyttää levinneen analogisesti myös muutamien yleisten epäsäännöllisten verbien preteritiin (esim. *estar*: gal. *estiven* = port. *estive* = esp. *estuve* 'olin'). Preteritin yksikön toisessa persoonassa on tapahtunut metateesi ja taivutusmuotoon on vielä lisätty preesensistä otettu analoginen s: gal. *falaches* = port. *falaste* = esp. *hablaste* 'puhuit'. Yllä esitetyt piirteet yhdessä monien muiden, esim. indefiniittipronomineihin ja luonnollisesti sanastoon liittyvien erikoisuuksien kanssa tekevät galegosta selvästi omaaleimaisen, portugalista eroavan kielen.

Lähteitä:

- Álvarez Blanco, Rosario & Monteagudo Romero, Henrique (199?) Galegisch: Interne Sprachgeschichte I. Grammatik (*Lexikon der romanistischen Linguistik*, Tübingen, Max Niemeyer)
- Álvarez Blanco, Rosario & Monteagudo Romero, Henrique & Regueira Fernández, Xosé Luis (1986) *Gramática galega* (Vigo, Galaxia)
- Brea, Mercedes (199?) Galegisch: Externe Sprachgeschichte (*Lexikon der romanistischen Linguistik*, Tübingen, Max Niemeyer)
- Carballo Calero, Ricardo (1974) La constitución del gallego como lengua escrita (*Verba*, I)
- Carballo Calero, Ricardo (1979) *Gramática elemental del gallego común* (Vigo, Galaxia)
- Fernández, Mauro A. (1983) Mantenimiento y cambio de lengua en Galicia: el ritmo de la desgalleguización en los últimos años (*Verba*, X)
- Fernández Rei, Francisco (1988) Posición do galego entre as linguas románicas (*Verba*, XV)
- Fernández Rei, Francisco (1990) *Dialectoloxía galega* (Vigo, Xerais)
- García, Constantino (1976) Interferencias lingüísticas entre gallego y castellano (*Revista española de lingüística*, VI)
- García Gondar, Francisco (1978) *O infinitivo conxugado en galego* (Santiago, Universidade)
- Hämäläinen, Taina (2002) *Suomi-galego-suomi-sanakirja* (Helsinki)
- Instituto da Lingua Galega & Real Academia Galega (1982) *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (Santiago)

- Lorenzo, Ramón (1975) Gallego y portugués. Algunas semejanzas y diferencias (*Filología y didáctica hispánica. Homenaje al Prof. Hans-Karl Schneider*, Hamburg, Buske)
- Pensado Tomé, José Luis (1960) *Fray Martín Sarmiento: sus ideas lingüísticas* (Oviedo, Universidad)
- Pensado Tomé, José Luis & Pensado Ruiz, Carmen (1983) "*Gueada*" y "*gheada*" gallegas (Santiago, Universidade)
- Rojo, Guillermo (1981) Conductas y actitudes lingüísticas en Galicia (*Revista española de lingüística*, XI)
- Saco Arce, José Antonio (1868) *Gramática gallega* (Lugo, Soto y Freire)
- Pérez Pascual, Ignacio & Reboleiro González, Amando (1987) *História da lingua* (Santiago, Vía Láctea)

8. Asturias ja León

Espanjan kruununperillisen maakunta

Asturias on vuoristoista rannikkoseutua. Tärkeimmät elinkeinot ovat olleet kalastus, maatalous ja hiilikaivosteollisuus. Suurimpia kaupunkikeskuksia ovat Oviedo (Uviéu), Gijón (Xixón) ja Avilés. Muistona roomalaisten provinssille antamasta nimestä on myös nykyisen Asturiasin eteläpuolella sijaitseva Astorgan kaupunki (Asturica). Alueen valloittaminen oli vaikeaa niin roomalaisille kuin länsigooteillekin. Arabialais-berberiläiset valloitusjoukot, jotka alistivat 700-luvulla lähes koko niemimaan eivät koskaan saaneet sieltä jalansijaa. Vuoristo on myös vaikuttanut alueen kielioloihin: eristyksissä olevat laaksot ovat säilyttäneet omaleimaisuutensa ja linnuntietä toisiaan hyvinkin lähellä sijaitsevien laaksojen välillä saattaa olla merkittäviä murre-eroja.

Espanjan historiassa Asturiasilla on erikoisasema: Se oli ensimmäinen (vuonna 718) länsigoottien valtakunnan romahtamisen jälkeen perustettu kristitty kuningaskunta. Reconquistan katsotaan alkaneen juuri sieltä, vuonna 722 käydystä Covadongan taistelusta, jossa myyttinen sankari Pelayo pysäytti maurien etenemisen. Muistona tästä Espanjan kruununprinssiä kunnioitetaan vieläkin Asturiasin prinssin (Príncipe de Asturias) arvonimellä. Asturiasin autonomisen alueen virallinen nimityskin on Principáu d'Asturies (esp. Principado de Asturias).

Reconquistan päästyä vauhtiin Asturias laajensi aluettaan nykyiseen Galiciaan ja Pohjois-Portugaliin sekä Asturiasin eteläpuolisille alueille. Samalla valloitustoiminnan kehto Asturiasin vuoristo jäi itse varjoon ja hallinnollinen painopiste siirtyi etelämmäksi Leóniin. Leónin kuningaskunnasta irtaantuivat sitten 1200-luvulla pienet Portugalin ja Kastilian kreivikunnat, jotka ottivat pian johtoaseman sota- ja itsenäistyivät omiksi kuningaskunniksi. Leónin kuningaskunnan käyttö- ja kansliakielenä oli kuitenkin 1200-luvulle asti latinan ohella asturianopohjainen, portugalista ja kastiliasta eroava romaaninen kieli.

(kartta: Asturiano-leonésin historiallinen vaikutusalue. Tummennettu osa on nykyinen Asturias; Zamora Vicente 197?: ???)

Laaksojen murteet

Muinaisesta asturiano-leonésista ei koskaan tullut suurta valtakieltä, sillä Kastilian ja Leónin yhdistyttyä yhdeksi valtioksi Aragonian kanssa vuonna 1492 kastilia syrjäytti sen kulttuurielämästä ja hallinnosta. Niinpä kieli jäi elämään ainoastaan syrjäseutujen puhekielenä Asturiasin vuoristossa. Etelämpänä, varsinaisen Leónin ja jopa Extremaduran alueella puhutussa espanjassa (kastiliassa) voidaan nykyään havaita asturianoon viittaavia piirteitä, mutta kyseessä ei enää nykyään ole erillinen kieli; edes Leónin sydänalueiden (León, Zamora, salamanca) asukkailla ei ole "leónilaista" kielellistä identiteettiä eikä pyrkimyksiä oman kielimuodon vaalimiseen.

Nykypäivään säilyneet Asturiasissa puhutut murteet muodostavat neljään päävyöhykkeeseen jakautuneen hyvin kirjavan alueen. Itäisin vyöhyke on melko lähellä kastiliata, läntisin taas on itse asiassa portugalilaisesta sisarkielestä galego. Väliin jäävät kaksi ovat "tyypillistä" asturianoa, mutta niidenkin välillä on suuria rakenteellisia eroja. Galegonkielisen alueen itäpuolella sijaitsevat kolme vyöhykettä ovat olleet perustana yrityksille luoda eräänlainen yleis-asturiano. Niiden kielestä on käytetty bable-nimistystä (sanan perustana on joko latinan fabulari 'satuilla' > 'puhua'; vrt. port. falar, esp. hablar, tai jokeltamista tarkoittava deskriptiivis-onomatopoeettinen ilmaisu) alunperin halventavassa merkityksessä, kunnes asturianon harrastajat 1800-luvulla ottivat itse käyttöön tämän nimityksen myönteisessä merkityksessä.

(kartta: Nykyisen Asturiasin murrealueet; Neira 198?: ??)

Murrepiirteitä erottavat rajat keskittyvät kolmeksi isoglossikimpuksi (A, B ja C). A-ajan länsipuolella latinan porta on portugalilaisiin tapaan säilynyt ilman, että sen avoin painollinen o-vokaali diftongiutuu: porta 'ovi'. Rajan itäpuolella on laaja kirjo diftongiutuneita muotoja kuten puerta, puorta ja puarta. B-ajan länsipuolella latinan tauru on säilynyt diftongillisena: touro 'sonni'. Itäpuolella au-diftongi taas on kastilialaisiin tapaan monoftongiutunut o:ksi. C-ajan länsipuolella latinan sananalkuinen f on säilynyt labiodentaalina: facer 'tehdä'. Itäpuolella taas on tapahtunut f:n aspiroituminen h:ksi (ortografiassa j): jacer. Kukin murrealue on oma kombinaationsa erilaisista fonologisista ja morfologisista ilmiöistä.

Bable-murteiden tutkimuksen suuri uranuurtaja oli ruotsalainen Åke Wilhelmsson Munthe. Hän teki tutkimusmatkan Asturiasin länsiosaan vuonna 1886. Siellä hän keskittyi merkitsemään muistiin kahden pikkukylän (Villauril de Bimeda ja Pousada de Rengos) murteita. Vaikka hän viipyi alueella lyhyen aikaa ja piti itsekin tutkimustaan vähäpätöisenä, hänen siitä vuotta myöhemmin julkaisemansa väitöskirja (*Anteckningar om folkmålet i en trakt af vestra Asturien*) oli ensimmäinen bablesta tehty paikallista murretta koskeva monografia. Kirja käännettiin espanjaksi vasta vuonna 1988.

(kartta: Munten tutkimat alueet Cangasista etelään; Munthe 1988: ??)

Munthen tutkimissa kylissä asui tutkimuksen toteuttamisenkin aikaan vain muutama ihminen (Villaurilissa 9 henkeä). Hänen työnsä talletti siten jälkipolville maailman, jota ei enää ole. Tutkimuskohteiden valinta oli sekin kiinni sattumasta, sillä sadetta pitäessään Munthe tutustui kylistä pohjoiseen olevassa hieman suuremmassa Cangasin kaupungissa Antonia Coque -nimiseen 20-vuotiaaseen maalaistyttöön, joka toimi hänen oppaanaan. Työn tuloksena oli 98-sivuinen murrekuvaus, jollaisia sittemmin on laadittu kymmenistä muista kohteista. Munthen, kuten monien muidenkin myöhempien tutkijoiden oli vaikea saada ihmisiä puhumaan omaa murrettaan, joka oli ja on vieläkin ensisijaisesti intiimin keskustelun kieli:

... landsmälet lider dag från dag afbräck, kastiljanska former genombryta det alltmer och i många fall fick jag det beskedet, att 'så säga endast de gamle'. Häraf försvårades naturligen iakttagelserna och föröfrigt hade jag största möda, åfven efter att hafva vunnit en viss förtrolighet med individerna, att förmå dem tala med mig som annars sins emellan. (Munthe 1887: ??)

Perustettiinpa yleis-bable mihin tahansa murteeseen, se eroaa käytännössä useimmista muista ja on vaarassa jäädä edustamaan tilastollista vähemmistöä. Useimmiten erot eivät ole niin suuria, että ne haittaisivat puhujien keskinäistä ymmärtämistä, mutta aiheuttavat tietyn outousreaktion, jonka takia eri murteiden puhujat turvautuvat keskenään mieluiten espanjaan. Kun bablen fonologiset ilmiöt eivät muutamia konsonanttijärjestelmän piirteitä lukuunottamatta sisällä mitään sellaista, joka ei jo sinänsä ole tunnettua espanjasta ja kun koululaitos on viime aikoihin asti totuttanut ihmiset lukemaan ja kirjoittamaan yksinomaan espanjaa, on helppo kuvitella, kuinka vaikeaa yleis-bablen iskostaminen ihmisiin on. Vain harvat vanhukset ja jotkut kieliaktivistien lapset puhuvat jotakin bable-murretta ainoana kielenään. Yleis-bable on monille outo ja espanja taas kaikille yhteinen koulun ja

tiedotusvälineiden kieli. Galegon kielen tilanteesta tutut ongelmat ovat bablen kohdalla nähtävissä kärjistyneinä.

Ennen toista maailmansotaa tapahtuneet yritykset viljellä kirjallisesti bablea noudattivat yleensä kunkin murteen ääntämystä. Ensimmäisen bablen kieliopin kirjoitti Juan Junquera Huergo vuonna 1896. Se on säilynyt useina eri käsikirjoituksina ja julkaistiin vasta vuonna 1991. Kieliopin tarkoituksena oli muutaman keskeisen kylän murteiden perusteella antaa yleiskäsitys bablen muoto-opista ja toimia pohjana keskustelulle mahdollisesta tulevasta yleis-bablesta. Kirjan merkitys jäi vähäiseksi, koska sitä ei julkaistu. Filologiaa ja etnografisia tarkoituksia varten perustettu Asturiasin tutkimusinstituutti (Instituto de Estudios Asturianos) edisti paikalliskulttuurin tutkimista päämääränään tallentaa aineistoa tuleville sukupolville. Sen käyttökieli on nykyäänkin espanja eikä sillä ole perinteisesti ollut kielenhuollollisia eikä normatiivisia tavoitteita. Vasta vuonna 1980 perustettiin Asturiasin kieliakatemia (Academia de la Llingua Asturiana), joka kehittää yleis-bablen normistoa ja julkaisee bablenkielisiä kirjoja. Perinteisten filologien ja kieliaktivistien välinen kiulu ei ole vielä täysin kadonnut. Joidenkin filologien mielestä bable on kuolemaan tuomittu reliikki, joka aikaa myöten sulautuu espanjaan. Aktivistit taas pyrkivät kannustamaan ihmisiä säilyttämään sen, mitä bablesta on jäljellä ja arvostamaan sitä.

Munthen huomion mukaan bable oli jo 1800-luvun puolivälissä uhattu kielimuoto. Murteet eivät kuitenkaan ole sadassa vuodessa kadonneet, vaan ovat yhä "vanhusten kieltä". Pitkä askel on Munthen ajoista otettu niin tutkimuksessa kuin kielen normalisoinnissakin. Kieliakatemian oikeinkirjoitusnormit (Normes ortográfiques) on mykyään jokaisen ulottuvilla, lehdissä on kirjoituksia bableksi, puhelinkopeissa käyttöohjeet sekä espanjaksi että bableksi, katukylteissä näkyy bablea, ravintoloissa saa joskus ruokalistan paikallisella kielellä jne. Ehkä tärkeintä on bablen saama uusi arvostus: Asturiasin autonominen hallitus tukee bablen käyttöä tiedotusvälineissä, paikannimistöä palautetaan alkuperäiseen muotoonsa ja bablea käytetään jopa kongressikielenä. Espanjan kruununperijä, Asturiasin prinssi Filip (Felipe) on ilmaissut tukensa kieliaktivisteille. Olipa bable-tutkijoiden ja bablenpuhujien tuleva kohtalo mikä tahansa, heidän oikeutensa kotiseudun perinteen vaalimiseen on tunnustettu.

Lakiteksteistä lastenkirjoihin

Varhaisimmat asturianon kirjalliset muistomerkit ovat juridisia dokumentteja. Niitä sävyttää usein voimakas muiden kielten vaikutus. Avilésin kaupungin erioikeuksia kirjaava ns. Avilésin laki (Fuero de Avilés) on peräisin 1100-luvulta. Lakitekstin kielessä näkyy provensaalin (oksitaanin) vaikutus, joka

selitetään yleensä sillä, että Santiago de Compostelaan johtavan pyhiinvaellustien varrelle asettui eteläranskalaisia oppineita. Kirjallisen normin perustana oli toisaalta latina, mistä syystä varsinainen kansankielinen aines on usein näkyvissä ainoastaan latinan ortografiasta poikkeavissa kirjoitustavoissa. Myös Leónin kuningaskunnan käyttämässä kansliakielessä on 1200-luvulla nähtävissä selviä paikallisia piirteitä.

Asturiano-leonésin tutkimus on alusta alkaen ollut pitkälti ulkopuolisten käsissä. Leónin kuningaskunnan asiakirjakielen rakenteisiin perehtyi jo 1800-luvun puolivälissä saksalainen Gessner, jonka tutkielma ilmestyi Berliinissä vuonna 1867. Ruotsalainen Erik Staaff oli ensimmäisiä muinais-leonésin tutkijoita ja julkaisi asiakirjatekstien kieltä koskevan tutkielman vuonna 1907, jolloin myös Ramón Menéndez Pidalilta ilmestyi leonésia koskeva murretutkielma.

Bable-kirjallisuuden varhaisia uranuurtajia oli isä Antonio González Reguera (1605-1662), joka kirjoitti runoutta kotikylänsä logrenzanan (Uviéusta pohjoiseen) murteella eikä pyrkinyt yleiskielen luomiseen. Hänen kirjallinen toimintansa loi kuitenkin tietynlaisen esikuvan myöhempien runoilijoiden kielelle. Vasta 1800-luvulla ryhdyttiin uudestaan laajemmalti viljelemään asturianoa, kansallisromanttisessa hengessä. Ensimmäisen bable-runouden valikoiman (Collección de poesías en dialecto asturiano, bableksi: Esvilla de poesies na llingua asturiana) toimitti ja julkaisi vuonna 1839 José Caveda y Nava.

Jo 1800-luvulla toimitettiin myös bablenkielisiä poliittisia pamfletteja, joilla koetettiin ilmeisesti vaikuttaa alueen hiilikaivostyöläisiin. Katolinen papisto piti tärkeänä saattaa kristinopin perusteet kansan tietoon sen omalla kielellä. Varhaisimmat bablenkielisen proosan muistomerkit ovat siksi uskonnollisia. Ensimmäisten joukossa oli mm. paavi Pius IX:n antama neitsyt Marian synnitöntä sikiämistä (pyhästä Annasta) koskeva bulla vuodelta 1854. Manuel Fernández de Castro käänsi Matteuksen evankeliumin bableksi vuonna 1861:

Desque peracabó Xesús aquistes plátigues, coló de Galilea, y viono a los llinderos de Xudea, de la vera d'allá del Xordán.

2 A u fo na so zaga una gran brañada de xente, y curó allí los sos enfermos.

3 Y allugáronse-y los fariseos pa tientalu, y dixeron-y: ¿Ello ye llícito a un home despachar la so muyer per cualquier cosa?

4 Y arrespuendió-yos Xesús: ¿Non leyesteis que'l que crió'l linaxe humanu'n so naciencia, crió un home y una muyer ná más; que se dixo:

5 Pelo mesmo dexará l'home a so pá y a so má, y xuniráse cola so muyer, y serán dos nuna carne?

Bablen erikoispiirteitä

(Matt. XIX, 1-5; suomennos vuoden 19?? raamatunkäännöksestä)

Perinteinen kirjallisuus on runouden ohella supistunut lähinnä sananlaskukokoelmiin, arvoituksiin ja muuhun suulliseen tuotantoon. 1970-luvulla ryhdyttiin editoimaan vanhaa materiaalia ja julkaisemaan lisää lastenkirjallisuutta sekä vieraskielisen kirjallisuuden käännöksiä. Kieliakatemian lisäksi useat pikkukustantamot, kunnat ja paikalliset kulttuuriseurat painattavat kouluille tarkoitettua materiaalia. Tarkoituksena on totuttaa ihmiset lukemaan bablea pienestä pitäen.

Liitteitä

Eri aikakausien kirjallisuutta

Ibn Hazm (994-1063): Kyyhkysen kaulanauha (suom. Eero K. Neuvonen, Suomalainen Suomi, 24, 1956: 17-21)

Rakautta on monta lajia. Kaikkein korkein rakkaus on se, jolla ihmiset rakastavat Korkeata ja Mahtavaa Jumalaa. Mutta sen lisäksi on olemassa rakkautta vanhempia kohtaan, rakkautta joka yhdistää ihmisiä, joilla on sama päämäärä, rakkautta joka syntyy ystävydestä ja keskinäisestä tuntemuksesta, rakkautta niiden välillä, joiden täytyy säilyttää yhteinen salaisuus, rakkautta, joka pyrkii nautinnon saavuttamiseen ja halun tyydyttämiseen ja lopuksi vastustamatonta rakkautta, joka ei johdu muusta kuin jo mainituista sielujen sukulaisuudesta. Kaikki nämä rakkauden lajit lakkaavat, kasvavat ja vähenevät riippuen siitä, katoavatko, lisäytyvätkö tai vähenevätkö niitä aiheuttavat syyt; poikkeuksen tekee vain todellinen, vastustamattomaan vetovoimaan perustuva rakkaus, joka valtaa sielun niin täydellisesti, että se voi kadota vain kuoleman kautta.

Puhuttuaan pitkähkösti rakkauden olemuksesta Ibn Hazm ryhtyy käsittelemään rakkauden muita ilmiöitä ja muotoja, muun muassa ihmisiä, jotka rakastuvat ensi silmäyksellä, silmillä annettuja merkkejä, rakkauskirjeitä, rakkaudenlähettejä, salaisuuden säilyttämistä, todellista ystävyyttä, vakoilijoita, pettämistä, eroa, unohtamista, kuolemaa, siveellisyyden säilyttämistä jne.

Tarkastellaanpa Ibn Hazmin käsitystä parista näistä. esimerkiksi sitä, joka käsittelee rakkauden ulkonaisia merkkejä, jotka hänen mielestään älykäs ja tarkka havainnoitsija huomaa helposti. Kaikkein selvin merkki on rakastetun itsepintainen tuijottaminen, sillä silmä on sielun avoin portti, joka paljastaa sen sisimmän ja kavaltaa sen salaisuudet. Niinpä huomaa rakastuneen katsovan rakkautensa kohdetta silmiään räpäyttämättä ja siirtävän katsettaan sen mukaan mihin tämä menee. eräs merkki on se, ettei rakastunut juuri voi puhua muille kuin rakastetulle, toinen se, että hän aina rientää sinne, missä rakastettu on, kolmas se, että hän avokäsin tuhlailee sitä, mistä piti ennen saidasti kiinni. Se, jolla on silmät päässään, näkee vielä muita merkkejä, yletöntä kiihtymystä, rakastavaisten tarpeetonta tuppautumista lähelle toisiaan sielläkin, missä on väljälti tilaa, salaisia silmäniskuja, taipumusta painautua toisiaan vasten, toisen käden puristelemista tarkoituksellisesti, näkyvissä olevien jäsenten hyväilemistä missä se vain on mahdollista ja juomista rakastetun maljasta painamalla huulet siihen paikkaan, mistä tämä on juonut. tapahtuu myös todelliselle rakastavaiselle, että ryhtyessään syömään hän muistaakin äkkiä rakastettunsa, jolloin kiihtyy siinä määrin, että

ruoka muuttuu suussa muhkuraksi, jota ei saa niellyksi. Rakkauden merkki on myös yksinäisyyteen hakeutuminen ja ruumiin kuihtuminen, vaikkei syynä ole kuume eikä muu vaiva.

Pêro Vaz de Caminha (1437-1500): Kirje kuningas Manuelille Brasilian löytymisestä (suom. Sanna Pernu, Helsinki, Like, 2001)

Lähdimme siis nopeasti kohti rantaa. Sinne ilmestyi oitis parisensataa miestä, jotka olivat kaikki alasti ja joilla oli jouset ja nuolet kädessään. Miehet jotka toimme mukamme viittasivat heitä menemään kauemmaksi ja laskemaan jouset, jotka he laskivatkin maahan, mutteivät siirtyneet juurikaan loitommaksi. Ja heti kun he olivat laskeneet jouset, mukamme tuomat miehet astuivat veneestä nuoren siirtovangin kanssa. Eivätkä he maihin astuttuaan enää pysähtyneet tai odotelleet toinen toistaan, vaan pinkaisivat kilpaa juoksuun. He ylittivät paikalla virtaavan makeavetisen joen, joka oli niin syvä että vesi ulottui heitä reisiin, ja monet seurasivat perässä. He jatkoivat juoksuaan joen yli keskelle palmupuutiheikköä jossa oli muita. Siellä he pysähtyivät. Sillä välin siirtovanki lähti erään miehen matkaan joka otti hänet huostaansa heti hänen veneestä noustuaan ja vei hänet tiheikköön. Mutta he palasivat tuota pikaa, ja heidän mukanaan tulivat ne miehet, jotka olimme tuoneet veneessämme, mutta nyt he olivat alasti, ilman myssyjä.

Sen jälkeen paikalle alkoi saapua runsaasti väkeä. He kävelivät rannasta veneisiin niin pitkälle kuin pääsivät, toivat vedellä täytettyjä kalebasseja, ottivat mukana tuomamme muutamat tynnyrit, täyttivät ne vedellä ja toivat veneisiin. He eivät toki päässeet aivan veneen laidalle, mutta he heittivät tynnyrit lähellä sitä ja me otimme ne kiinni, ja he pyysivät että heille annettaisiin jotain. Nicolau Coelholla oli mukanaan kulkusia ja käsivarsi- ja nilkkarenkaita. Hän antoi yhdelle kulkuset, toiselle renkaat, niin että kaikilla noilla houkuttimilla he melkein halusivat panna työssä meitä paremmaksi. He vaihtoivat jousiaan ja nuoliaan hattuihin, pellavamyssyihin tai mihin tahansa mitä heille halusi antaa.

Sieltä lähtivät tiehensä ne kaksi nuorta miestä, emmekä nähneet heitä sen koommin.

Monilla tai suurimmalla osalla paikalla olleista oli mainitsemani luupiikit huulestaan. Joillakin joilla niitä ei ollut oli reiät ja niissä "puupeilit" aivan kuin nahkaisen viinileilin suussa; toisilla oli kolme piikkiä eli yksi keskellä ja yksi kummassakin suupielessä. Siellä oli sellaisia jotka oli maalattu väreillä niin, että puolet oli omaa ihonväriä ja puolet sinimustaa maalia; toiset taas oli maalattu ruudullisiksi kuin sakkilauta. Heidän joukossaan oli kolme neljä varsin nuorta tyttöä, joilla oli pikimustat, hartioille ulottuvat hiukset ja niin pysty, piukka ja paljaaksi ajeltu häpy, että meitä ei hävettänyt yhtään vaikka tuijotimme niitä.

Kansallishymnejä

Espanjan kansallislaulu (alunp. kuninkaallinen marssi, mahd. 1500-luvulta; epävirall. sanat José María Pemán)

¡Viva España!

Alzad los brazos, hijos
del pueblo español,
que vuelve a resurgir.

Gloria a la Patria que supo seguir,
sobre el azul del mar y el caminar del sol.

Eläköön Espanja!

Kohottakaa kätenne tervehdykseen
miehet Espanjan,
joka nousee uuteen kukoistukseen.

Kunnia Isänmaalle,
joka tiesi seurata aurinkoa
yli sinisen meren.'

(Suom. TR ja Katri Palmujoki)